

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ДОНБАСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

**КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

РЕКОМЕНДОВАНО до захисту
Протокол засідання кафедр
української філології та психології
13.11.2024 № 4/1-П

Щербина Юлія Миколаївна

Кваліфікаційна робота

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
В СТАРШІЙ ШКОЛІ**

на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 014 Середня освіта галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
освітньо-професійної програми Середня освіта
(Українська мова і література). Психологія

Наукові керівники:
канд. філол. наук,
доцент
Скляр І. О.
канд. пед. наук, доцент
Кошелева Н. Г.

Дніпро – 2024

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена дослідженню особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення на уроках української літератури в старшій школі. Проаналізовано специфіку формування і технології розвитку цих видів мислення в освітньому процесі. На основі теоретичного аналізу та практичного досвіду розроблено комплекс методичних прийомів і завдань, спрямованих на формування аналітичних і критичних навичок у старшокласників.

Узагальнено наукові підходи до проблеми розвитку критичного та аналітичного мислення у вітчизняній та світовій педагогіці і психології. Проаналізовано сутність, ознаки, функції аналітичного та критичного мислення, специфіку їхньої взаємодії. Визначено психологічні особливості розвитку аналітичного та критичного мислення старшокласників у контексті освітнього процесу. Представлено результати емпіричного дослідження рівнів сформованості аналітичного та критичного мислення учнів. Розроблено психокорекційну програму для розвитку критичного та аналітичного мислення в учнів старших класів.

ABSTRACT

The master's thesis is devoted to the study of the peculiarities of the development of analytical and critical thinking in the lessons of Ukrainian literature in high school. The specifics of the formation and technology of developing these types of thinking in the educational process are analyzed. On the basis of theoretical analysis and practical experience, a set of methodological techniques and tasks aimed at developing analytical and critical skills in high school students is developed.

The paper deals with the topical issue of developing analytical and critical thinking in high school Ukrainian literature lessons. The scientific approaches to the problem of developing critical and analytical thinking in national and world pedagogy and psychology are generalized. The essence, features, functions of analytical and critical thinking, the specifics of their interaction are analyzed. The psychological peculiarities

of the development of analytical and critical thinking of high school students in the context of the educational process are determined. The results of an empirical study of the levels of formation of analytical and critical thinking of students are presented. A psycho-correctional program for the development of critical and analytical thinking in high school students is developed.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. АНАЛІТИЧНЕ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗЗСО	11
1.1. Формування і розвиток аналітичного та критичного мислення як теоретико- методична проблема.....	11
1.2. Технології розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів старшої школи	17
Висновки до розділу 1.	23
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНЕ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	24
2.1. Кейсбук методів і прийомів розвитку аналітичного та критичного мислення на уроках української літератури.....	24
2.2. Розробка системи завдань та конструктора уроку української літератури для розвитку критичного та аналітичного мислення учнів	35
Висновки до розділу 2	47
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПСИХОЛОГІЇ.....	48
3.1. Теоретичні підходи до вивчення аналітичного та критичного мислення у психології	48
3.2. Психологічні особливості розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів старших класів.....	58
Висновки до розділу 3	69
РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	71

4.1. Організація, методи і процедура емпіричного дослідження	71
4.2. Результати діагностики аналітичного та критичного мислення в учнів старших класів.....	75
4.3. Програма розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників.....	86
Висновки до розділу 4	94
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТКИ	111

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена важливістю формування в учнів старших класів здатності до глибокого аналізу та критичного осмислення текстів. Питання розвитку аналітичного та критичного мислення в освітньому процесі досліджували багато вчених і педагогів. Зокрема, І. Зязюн [20] вивчав психологічні та педагогічні аспекти розвитку мислення учнів. У сучасній методиці викладання української літератури питання формування аналітичного мислення розглядала О. Пометун [91]. Вона акцентувала увагу на важливості активного читання, аналізі художніх творів і дискусіях у класі як засобів стимуляції критичного мислення. Незважаючи на різноманітність аспектів дослідження цієї теми, все ж проблема формування розвитку аналітичного та критичного мислення в літературній освіті старшокласників залишається недостатньо дослідженою. Враховуючи нові виклики сучасного суспільства, в якому учні стикаються з великим обсягом інформації та потребують навичок її критичного осмислення, виникає потреба у створенні ефективних методичних підходів до розвитку таких компетентностей. Таким чином, дослідження особливостей формування аналітичного та критичного мислення в процесі вивчення української літератури набуває особливої актуальності.

Також актуальність теми зумовлена сучасними вимогами до освіти, які передбачають не лише засвоєння знань, але й розвиток ключових компетентностей учнів, таких як здатність до аналізу, критичного осмислення інформації та формування власних висновків. Для цілісного психологічного розвитку особистості юнаків важливо розвивати аналітичні та критичні мисленнєві процеси, оскільки саме в цьому віці формується здатність до самостійного мислення, прийняття рішень і рефлексії. Цей період є ключовим у становленні особистісних і ціннісних орієнтацій, що закладають основи для успішного майбутнього професійного і соціального життя. Розвиток цих навичок допомагає юнакам навчитися оцінювати ситуації, висловлювати та обґрунтовувати власну точку зору, а також конструктивно взаємодіяти з іншими. Шкільний психолог може відігравати

важливу роль у цьому процесі, оскільки він володіє методиками для розвитку в учнів рефлексивного та критичного підходу до вирішення проблем. Психолог може проводити тренінги, дискусії, спрямовані на розвиток вміння аналізувати інформацію, формувати аргументи, розв'язувати конфлікти, а також надавати підтримку учням у процесі становлення їхньої самооцінки та особистісного розвитку.

Мета: теоретичне та емпіричне дослідження особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників дидактичними та психологічними засобами.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- дослідити специфіку формування аналітичного та критичного мислення як теоретико-методичну проблему;
- вивчити педагогічні підходи й методичні техніки, що сприяють стимулюванню та розвитку аналітичних і критичних навичок учнів на уроках української літератури;
- розробити кейсбук методів і прийомів, конструктор уроку української літератури, що будуть спрямовані на розвиток критичного та аналітичного мислення в учнів старшої школи.
- на основі вивчення науково-психологічної літератури з'ясувати специфіку розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників;
- дослідити емпіричним шляхом особливості розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів старших класів та розробити відповідну корекційно-розвивальну програму.

Об'єкт дослідження: специфіка процесів аналітичного та критичного мислення у старшокласників.

Предмет дослідження: методи, форми і засоби розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників на уроках української літератури та в процесі застосування спеціальних корекційно-розвивальних програм.

Гіпотеза дослідження: існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників.

Теоретико-методологічна основа роботи. Важливим підґрунтям для роботи став досвід таких учених і психологів: Д. Дьюї [29], Т. Зверова [19], Д. Клустера [56], М. Ліпмана [59], Р. Пауля [16], О. Пометун [91], С. Терно [81], В. Шапара [78].

Також велика кількість науковців досліджували психологічні особливості аналітичного та критичного мислення. В. Худик зазначав, що інтенсивний процес самовизначення ґрунтується на сформованих уявленнях і виступає як «процес визначення себе у світі». Ключові положення теорії розвитку критичного мислення, розроблені українським дослідником С. Терно, підкреслюють важливість формування в учнів здатності до аналізу, оцінки та інтерпретації інформації. Американські психологи А. Харрісон та Р. Бремсон, автори опитувальника InQ, який визначає стиль мислення людини, описували психологічні характеристики людей з аналітичним стилем мислення. Дослідник О. Шквир зазначав, що ідеальне критичне мислення людини пов'язане з допитливістю, обізнаністю, неупередженістю, гнучкістю, справедливістю, чесністю, розсудливістю та ретельністю в пошуку інформації й вирішенні проблем. Д. Халперн визначав важливі якості критичного мислення: готовність до планування, гнучкість, наполегливість, здатність виправляти помилки, усвідомленість та прагнення мислити критично.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми розвитку критичного та аналітичного мислення, а також вивчення сучасних підходів до викладання української літератури), *емпіричні* (дослідження ефективності використання активних навчальних методів на уроках української літератури в старшій школі, а також оцінка результатів навчання учнів; спостереження, психологічне тестування тощо).

З метою всебічного дослідження проблеми розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників було застосовано комплексний підхід, що поєднував теоретичні та емпіричні методи. Теоретичний аналіз наукових джерел,

синтез, узагальнення і систематизація наукової інформації дозволили сформувавши концептуальну основу дослідження, а емпіричні методи (спостереження, бесіди, опитування, тестування) – отримати конкретні дані для перевірки гіпотези. Для цього були обрані чотири психодіагностичні методики: методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової; тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко; методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса. Також для підтвердження статистичної значущості зв'язку між отриманими емпіричними даними було використано метод математичної статистики – кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона).

Зв'язок з темою наукового дослідження кафедри української філології. Магістерська робота виконана в межах теми кафедрального дослідження *«Мовно-літературний дискурс у вимірах сьогодення»*.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані для створення окремих модулів освітньої компоненти з методики викладання літератури, для лекційних курсів дисциплін вільного вибору філологічного спрямування тощо. Запропоновані у роботі практичні підходи до формування розвитку критичного та аналітичного мислення учнів можуть бути використані педагогічними працівниками в ЗЗСО.

Шкільні психологи можуть використовувати розроблену розвивальну програму для розвитку критичного та аналітичного мислення учнів 10-11 класів під час корекційних занять. Ця програма створюється з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей старшокласників і спрямована на формування навичок аналізу, синтезу, оцінювання інформації, а також на розвиток уміння обґрунтовувати власну точку зору. Програма може бути використана під час індивідуальних та групових занять, які шкільний психолог проводить як у рамках регулярних розкладів (наприклад, на годинах психолога або позакласних заняттях), так і у формі спеціальних тематичних сесій, спрямованих на розвиток когнітивних навичок. Заняття можуть проходити як у приміщенні кабінету психолога, так і в класних кімнатах, що дозволяє створити комфортні умови для учнів. Психологічна

програма включає різноманітні вправи та активності: інтерактивні тренінги, рольові ігри, кейс-стаді, аналіз текстів, дискусії та дебати. Вона також може використовуватися під час інтеграційних занять із вчителями української літератури, де шкільний психолог допомагає учням розвивати критичне та аналітичне мислення через аналіз літературних творів і обговорення проблемних тем. Окрім того, програма може бути інтегрована в позакласну діяльність, наприклад, у рамках шкільних проєктів чи дебатних клубів, де учні можуть застосовувати отримані знання та навички на практиці, розвиваючи вміння самостійно оцінювати інформацію та приймати рішення. Завдяки цьому розвивається не лише аналітичне мислення, а й емоційна компетентність та комунікативні навички, що сприяє гармонійному розвитку особистості юнаків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи були відображені на наступних конференціях:

II Міжнародна науково-практична конференція для освітян «Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України», 2024 р., Київ;

VII Всеукраїнська науково-практична студентська конференція «Наукова спільнота студентів XXI століття» 2024 р., Суми;

III Міжнародна науково-практична онлайн-конференція молодих науковців «Україністика: нові імена в науці» 2024 р., Дніпро.

XXI Міжрегіональна науково-практична конференція молодих учених та аспірантів «Дослідження молодих науковців у галузі гуманітарних наук», 2024 р., Дніпро.

Окремі положення магістерської роботи відображено в **публікаціях**:

1. Кошелева Н. Г., Щербина Ю. М. Особливості розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників. *Психологічні студії*: зб. наук. праць. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2024. № 1. С. 81-86. (Фахове видання)

2. Щербина Ю. Особливості розвитку аналітичного та критичного мислення в старшій школі. *Березневий науковий дискурс 2024 на тему: «Детермінанти*

посилення ролі освіти у повоєнному відновленні України» : II Міжнар. науково-практ. конф. для освітян, м. Київ, 29 берез. 2024 р. 2024. С. 111-113.

3. Щербина Ю. Кейсбук методів і прийомів розвитку критичного та аналітичного мислення на уроках української літератури. *Україністика: нові імена в науці* : матеріали III Міжнар. науково-практ. онлайн-конф. студентів і молодих науковців, м. Дніпро, 7-8 трав. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 119–123.

4. Щербина Ю. Формування і розвиток аналітичного та критичного мислення як теоретико-методична проблема. *Вісник студентського наукового товариства Горлівського інституту іноземних мов* : зб. наук. пр., м. Дніпро, 22 трав. 2024 р. Дніпро, 2024. С. 272–275.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 96 найменувань та 6 додатків. Загальний обсяг роботи викладено на 164 сторінках, із них 101 сторінка основного тексту. Робота містить 14 таблиць, 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІТИЧНЕ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗЗСО

1.1. Формування і розвиток аналітичного та критичного мислення як теоретико-методична проблема

У сучасному світі стрімкий розвиток суспільства став нормою інформаційних технологій і надзвичайного потоку інформації, аналітичне та критичне мислення залишаються ключовими навичками, необхідними для успішної навігації в складному ландшафті знань. Формування цих навичок грає важливу роль у процесі освіти, тому вони не тільки сприяють глибшому розумінню інформації, але й можуть допомагати ефективно аналізувати, оцінювати та розв'язувати складні завдання.

Аналітичне мислення здатне аналізувати інформацію, розпізнавати закономірності та виявляти взаємозв'язки між ефективними факторами. Це все разом допомагає учням вирішувати завдання різного характеру, логічно аргументуючи свої висновки [77, с. 40].

З іншого боку, критичне мислення включає в себе здатність аналізувати, оцінювати та критикувати інформацію, враховуючи різні точки зору. Ця навичка дозволяє особі виокремлювати суттєве в інформаційному потоці, розпізнавати залежні переконання та розбудовувати обґрунтовані думки [29, с. 4].

Важливою частиною розвитку аналітичного та критичного мислення є взаємодія з різними дисциплінами та використання численних методів навчання [71, с. 3]. Ці навички не тільки допомагають в особистому розвитку, але і є ключовими в успішній кар'єрі, сприяючи прийняттю обґрунтованих рішень та вирішенню складних завдань у всіх сферах життя.

Головними цінностями XXI століття є інтелект, креативність та соціальні навички, які розвиваються протягом усього життя людини [53, с. 36]. Щоб досягти успіху в сучасному суспільстві, знань і навичок, отриманих у школах минулого століття, вже недостатньо.

Важливішими стають соціальні навички, критичне мислення, вміння взаємодіяти з іншими та вирішувати проблеми. Критичне мислення стало не лише модним освітнім трендом, а й необхідною життєвою навичкою. Національні системи освіти переглядають свої цілі та включають до навчальних програм широкий спектр навичок, зокрема й критичне мислення [16, с. 14].

Одним із пріоритетних напрямів сучасного національного освітнього процесу є також формування та розвиток критичного мислення в учнів закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), у тому числі гімназій [79, с. 26].

О. Пометун, дослідниця розвитку критичного мислення в системі загальної середньої освіти України, розглядає цей термін з педагогічної точки зору і визначає його як «особливий тип мислення, що характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексією, який виявляє, аналізує та синтезує проблеми». На її думку, це визначення дозволяє побудувати навчання як поетапне формування кожної з цих навичок мислення. Це дає можливість побудувати навчання як покроковий розвиток, водночас звертаючи увагу на хід розвитку характеристик самої дії мислення учнів [91].

Отже, критичне мислення – це здатність аналізувати інформацію з логічної точки зору, виносити обґрунтовані судження та застосовувати отримані результати для вирішення як стандартних, так і нестандартних життєвих проблем. Критичне мислення не передбачає критики чи негативних суджень, а розглядає раціональний розгляд різних підходів з метою прийняття обґрунтованих суджень і рішень [65, с. 84].

М. Ліпман, засновник «рефлексивної» освітньої моделі, перераховує шість ключових елементів критичного мислення:

- вміння мислити означає володіння певними техніками, які створюють надійну методологію обробки інформації;
- відповідальність, яка означає усвідомлення свого обов'язку надавати аргументи та приклади іншим відповідно до прийнятих стандартів;
- вироблення оригінальних суджень як результат критичного мислення означає прагнення до творчої дискурсивної діяльності, а не до

репродуктивного мислення, заснованого на жорстких алгоритмах і стереотипах;

- критерії, до яких апелює і на які спирається критичне мислення. Критерії – це положення, які критичні мислителі беруть до уваги при оцінюванні ідей у процесі їх аналізу чи критики;
- самокорекція вимагає використання критичного мислення як методу, спрямованого на зміну або вдосконалення власних суджень;
- загальні стандарти не виключають уваги та чутливості до контексту. Критично мислячі люди визнають критерії у зв'язку з контекстом і допускають альтернативи, які відповідають ситуації [59, с. 70-72].

С. Терно виділяє наступні характеристики людей з критичним мисленням: чесність перед собою; відкидають підтасування; переборюють плутанину; ставлять запитання; роблять свої висновки на очевидних фактах; слідкують за зв'язком між явищами; інтелектуально незалежні [81, с. 9].

Сучасні освітні технології розвитку критичного мислення вирішують такі завдання:

- навчальна мотивація (підвищення інтересу до процесу навчання та активного розуміння матеріалу);
- інформаційна грамотність (розвиток здатності самостійно аналізувати та оцінювати інформацію будь-якої складності);
- культура письма (розвиток вміння писати в різних жанрах);
- соціальна компетентність (розвиток комунікативних навичок та почуття відповідальності за отримані знання) [83].

Р. Пауль вважає, що критичне мислення можна визначити різними способами, які не суперечать один одному, та пропонує таке робоче визначення: «Критичне мислення – це мислення про мислення, рефлексія з метою вдосконалення власного мислення» [84].

Він підкреслює важливість двох моментів:

- 1) критичне мислення передбачає самовдосконалення;

2) воно спирається на використання критеріїв для правильної оцінки процесу мислення.

Іншими словами, критичне мислення означає самовдосконалення мислення на основі певних критеріїв [81, с. 22].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури показує, що феномен «аналітичне мислення» вивчався різними науками: філософією, психологією, логікою [52, с. 13]. Кожна з них по-своєму визначає його природу. Проте всі вони вказують на те, що аналітичне мислення – це абстрактне, логічне мислення, яке функціонує на основі мови й активно розвивається у людини з певного віку, тобто, як тільки вона починає вчитися. Тому вивчення «аналітичного мислення» як філософського та психологічного явища є предметом педагогічних досліджень.

Педагогічний аспект дослідження логічного мислення зазвичай включає в себе розробку та експериментальну перевірку методів, прийомів, засобів, умов і факторів, необхідних для організації процесу навчання, тим самим розвиваючи і формуючи аналітичне мислення учнів [52, с. 13].

У словнику сучасної психології за редакцією В. Б. Шапара аналітичне мислення розглядається як один із видів мислення, що характеризується використанням понять і логічних конструкцій. Аналітичне мислення функціонує на основі мовних засобів і відповідає останньому етапу історичного та онтогенетичного розвитку мислення. У його структурі формуються і функціонують різні види узагальнень [78, с. 348].

Аналітичне мислення – це здатність людини розуміти природу ситуації, проблеми чи питання, та яка досягається двома шляхами: 1) розбиттям проблеми на складові та їх аналізом; 2) відстеженням припущень та аналізом причинно-наслідкових зв'язків крок за кроком.

Аналітично мисляча людина здатна: 1) передбачити розвиток ситуації; 2) оцінити можливість виникнення форс-мажорних обставин; 3) структурувати та оцінювати інформацію. Навички аналітичного мислення важливі для будь-якої професії в галузі, де потрібно аналізувати інформацію та приймати рішення [39].

Основними етапами критичного мислення є аналіз, розуміння, оцінка та критика. Ми погоджуємося з науковцем Джоном Дьюї, який вважає аналітичне мислення одним із етапів процесу критичної рефлексії, оскільки між критичним та аналітичним мисленням існує суттєва різниця [29, с. 37-38]. Основне завдання критичного мислення – зробити правильне загальне судження про певну інформацію. Це вимагає ретельної оцінки всіх наявних даних. Критичне мислення потребує інформації з різних джерел, лише деякі з яких вже відомі [30, с. 9].

Аналітичне мислення, з іншого боку, вимагає спочатку розбити великі шматки інформації на менші частини, перш ніж встановлювати причинно-наслідкові зв'язки або помічати закономірності. Аналітичне мислення допомагає спростити складне, класифікувати інформацію та поглибити розуміння. Таким чином, аналітичне мислення можна розглядати як один з етапів процесу критичної рефлексії [47].

Коли ми стикаємося з якимось важким завданням, ми спочатку збираємо інформацію, використовуємо свої аналітичні навички, щоб розбити інформацію на частини, розглядаємо кожен частину окремо і використовуємо критичне мислення, щоб прийняти остаточне рішення для себе [4].

Серед якостей аналітичного мислення – здатність людей з навичками аналітичного мислення ефективніше вирішувати спеціальні завдання, розрізняти завдання за складністю та важливістю, контролювати емоції та не допускати впливу емоцій на прийняття рішень [57, с. 253].

Процес аналітичного мислення передбачає такі етапи обробки (аналізу) інформації: 1) розбиття інформації на складові; 2) аналіз частин та інформації загалом; 3) формулювання висновків та доповнень на основі міркувань, коли інформації недостатньо для вирішення проблеми; 4) окреслення можливих варіантів вирішення проблеми; 5) аналіз кожної альтернативи, що була проаналізована, її недоліків; 6) обрання найкращого рішення.

Люди з навичками аналітичного мислення здатні виявляти найважливіші зв'язки та відносини між різними елементами інформації.

Аналітичне мислення – це тип мислення, який тісно пов'язаний з логічним мисленням [22, с. 9]. Цей тип мислення дозволяє людям систематизувати інформацію, детально та ґрунтовно вивчати проблеми, порівнювати ситуації, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки тощо. Використання аналітичного мислення та навичок свідчить не лише про надійність і прагматичність, а й про здатність приймати рішення на основі отриманих даних [70].

З огляду на те, що аналітичне мислення є інструментом аналітичної діяльності, принципами аналітичного мислення є: цілеспрямованість, системність, актуальність, сучасність, активність, ініціативність, достовірність, об'єктивність, повнота, безперервність, альтернативність, гнучкість та аргументованість. Навички аналітичного мислення розкривають змістовний аспект спрямованості особистості [57, с. 251-256].

Формування і розвиток аналітичного та критичного мислення є важливою теоретико-методичною проблемою, яка стає все більш актуальною в сучасному освітньому контексті. За допомогою цих ключових когнітивних навичок людина може ефективно аналізувати інформацію, розв'язувати проблеми та приймати обґрунтовані рішення [43, с. 59-60].

У процесі дослідження та впровадження методів формування аналітичного та критичного мислення в освіті виявлено, що це сприяє не лише покращенню початкових досягнень учнів, але й розвитку їхньої креативності та саморегуляції. Методи навчання, спрямовані на стимулювання критичного мислення, сприяють формуванню критичного погляду на соціокультурні та етичні питання [49].

Отже, формування аналітичного та критичного мислення має стратегічне значення для розвитку освіти та суспільства загалом. Подальше вдосконалення теорії та методики викладання, а також їх широке впровадження в освітній процес сприятиме підготовці кваліфікованих та критично мислячих індивідів, здатних адаптуватися до змін у сучасному інформаційному суспільстві.

1.2. Технології розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів старшої школи

Швидкоплинний світ вимагає від сучасних людей вміння критично оцінювати інформацію, тому розвиток аналітичних і критичних навичок стає невід'ємною частиною освіти старшокласників.

Технології є рушійною силою змін в освіті, оскільки вони дозволяють впроваджувати новітні методи навчання та формувати у молоді компетентності, затребувані в цифровому світі.

Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє учням активно взаємодіяти з великим обсягом інформації, розвиваючи їхню здатність аналізувати та обробляти дані [34]. Інтерактивні платформи, віртуальні лабораторії та онлайн-ресурси залишаються не лише джерелом знань, але й інструментами для самостійного дослідження та розвитку критичного мислення.

Використання технологій дозволяє створювати сценарії навчання, спрямовані на розвиток творчого мислення та вирішення проблем. Ігрові технології, віртуальні симуляції та проєкти з використанням новітніх технологій допомагають учням не лише засвоювати теоретичні знання, але й використовувати їх у практичних завданнях, розвиваючи при цьому аналітичні та критичні навички.

Важливо розуміти, що технології – це не лише інструмент, а й середовище, яке сприяє розвитку аналітичного та критичного мислення. Інтерактивність, можливість обміну думками та співпраця у віртуальних середовищах сприяють формуванню критичного погляду на інформацію та розвивають навички обґрунтованого висловлювання.

Можна сказати, що використання технологій в освітньому процесі старшої школи є потужним інструментом для розвитку аналітичного та критичного мислення учнів, які стають активними учасниками сучасного світу, здатними не лише отримати інформацію, але й критично оцінювати та сприймати її [18].

Особливу увагу слід приділяти розвитку критичного мислення у старших класах. Старшокласники перебувають у процесі пізнання світу, пошуку ідеалів для

наслідування, вироблення основних принципів і життєвих цінностей [1, с.153]. Учні стають більш активними та самостійними, розвивається мислення, а думки та висновки потребують більш наукового обґрунтування. Хлопці та дівчата вже розвивають навички порівняльного аналізу, узагальнення та класифікації. У міркуваннях вони спираються на факти і прагнуть обґрунтувати свою думку. Учні цього віку розширюють і поглиблюють свої пізнавальні інтереси, розвивають логічне та абстрактне мислення. Вони демонструють наполегливість у досягненні поставлених цілей, у них зміцнюється сила волі і підвищується здатність долати труднощі [21].

Якісно змінюється мотивація до навчання, інтенсивно розвивається мовлення. Старшокласники активно й влучно використовують мовні засоби збагачення (наприклад, епітети, метафори, порівняння) для більш точного вираження своїх міркувань.

Вони точніше висловлюють свої думки і намагаються будувати речення відповідно до норм правил літературної мови; у 9-11 класах у них формується світогляд, патріотизм і громадянська позиція. Природно, що вони приділяють значну увагу внутрішньому світу персонажів, вміють аналізувати та пояснювати мотиви вчинків героїв. Учні розвивають творчу уяву і мотивуються до самостійного створення нових продуктів [75, с. 80].

Застосовуючи прийоми розвитку критичного мислення, необхідно враховувати специфіку кожної предметної галузі. Викладання української літератури є частиною гуманітарної освіти. Саме під час викладання гуманітарних предметів формується світогляд учнів. У процесі вивчення літератури учні не лише дізнаються про життя і творчість митців, але й вчаться аналізувати та систематизувати опрацьовану інформацію, формувати власні думки [42, с. 5-6].

Для розвитку критичного мислення учнів на уроках української літератури необхідно максимально спиратися на їхню активну мисленнєву діяльність. Основою для розвитку критичного мислення та пізнавальних інтересів є ситуації активної напруги, суперечливих суджень, зіткнення різних позицій, які вимагають

від учнів розуміння цих ситуацій, прийняття рішень і визначення певної точки зору [51, с. 224-229].

Девід Клустер, учений у галузі американської літератури, виділяє основні аспекти у розумінні критичного мислення. Він стверджує, що перш за все, критичне мислення має бути автономним. Це означає, що при застосуванні критичного мислення у навчальному процесі, кожна особа висловлює свої думки, оцінки та вірування незалежно, без зовнішнього впливу. Критичне мислення, таким чином, є індивідуальним процесом, який вимагає від людини вміння мислити самостійно та розв'язувати складні проблеми без чужої допомоги [56, с. 301].

Далі Д. Клустер підкреслює, що критичне мислення не обов'язково має бути повністю оригінальним. Люди можуть приймати ідеї та переконання інших, іноді навіть відчуваючи задоволення від згоди з чужими поглядами, що може слугувати підтвердженням власних переконань. Незалежність думки є ключовою характеристикою критичного мислення [35, с. 13].

Д. Клустер також зазначає, що інформація слугує лише початковою точкою для критичного мислення, а не кінцевою метою. Знання та досвід є фундаментом, який мотивує до критичного мислення, дозволяючи особі переосмислювати і аналізувати різноманітні факти, ідеї, тексти, теорії та інші дані. Критичне мислення є доступним на будь-якому етапі життя, починаючи з дитинства, де навіть найменші мають достатньо життєвого досвіду та знань для його розвитку [50, с. 3]. Він підкреслює, що критичне мислення збагачує традиційний процес навчання, надаючи йому індивідуальності та значення.

Наостанок він звертає увагу на те, що критичне мислення розпочинається з формулювання питань та визначення проблем, які потребують розв'язання [40].

Т. Зверова визначає критичне мислення як ефективний та конструктивний процес мислення, що включає в себе наступні характеристики:

- здібність до самостійного аналізу отриманої інформації;
- спроможність ідентифікувати помилки та логічні неузгодження у висловлюваннях;

- навички обґрунтування власних поглядів і готовність до їх зміни у разі виявлення помилок;
- наявність критичного скептицизму та вміння ставити під сумнів;
- орієнтація на пошук найкращих рішень;
- принциповість та відвага при захисті власних переконань;
- відкритість до нових ідей та прийняття різних точок зору [19, с. 179].

Технологія, спрямована на розвиток критичного мислення, доводить свою ефективність завдяки вдалому поєднанню проблемного підходу та сучасних технологій, що робить навчальний процес не лише цікавим, а й результативним.

Основною ціллю цієї технології є формування інтелектуальних навичок учнів, які сприяють їхній здатності до самостійного навчання. Ключові завдання, які передбачає технологія «Розвитку критичного мислення», охоплюють навчання учнів:

- виявляти причинно-наслідкові зв'язки;
- інтегрувати нові ідеї та знання з існуючими;
- відмовлятися від нерелевантної чи хибної інформації;
- розуміти взаємозв'язок між різними елементами інформації;
- ідентифікувати помилки у міркуваннях;
- аналізувати, які цінності, інтереси чи ідеології представлено в текстах чи висловлюваннях;
- уникати абсолютних висновків;
- бути об'єктивними у своїх оцінках;
- розпізнавати помилкові стереотипи, що призводять до неправильних умовиводів;
- виявляти упередженості та суб'єктивні оцінки;
- вміти відрізняти об'єктивні факти від гіпотез і особистих думок;
- критично оцінювати логічні невідповідності у вербальному або писемному викладі;

- виділяти важливе від другорядного в текстах або промовах та зосереджувати увагу на ключових аспектах [41].

Освітній процес, орієнтований на розвиток критичного мислення, характеризується наступним:

- застосуванням завдань, які вимагають від учнів розгорнутого аналітичного мислення;
- організацією навчання як процесу дослідження теми учнями через інтерактивне спілкування між ними;
- ціллю навчання є формування індивідуальних поглядів і оцінок з обговорюваної теми, а не просте запам'ятовування інформації чи чужих думок;
- використання оцінки навчальних результатів за допомогою зворотного зв'язку між учнями та вчителем;
- необхідність володіння учнями навичками аргументації та доказу своїх тез;
- мотивація учнів до активної участі в обговоренні та вирішенні проблем [7].

І. Скляр підкреслює, що креативність і критичне мислення – це «найзатребуваніші навички у стейкхолдерів сьогодні, а, отже, невід'ємна запорука професійного успіху в майбутньому. Вони дають можливість людям підходити до проблем, викликів і можливостей з інноваціями та глибиною думки» [74, с. 219].

Розвиток аналітичного мислення у старшокласників є одним із вирішальних аспектів сучасної освіти, що впливає на їхнє майбутнє професійне та особистісне становлення. Важливість цього процесу не можна недооцінювати, адже аналітичне мислення лежить в основі здатності до критичного осмислення інформації, ухвалення обґрунтованих рішень та вирішення складних задач.

У швидкоплинному світі інформація змінюється з надзвичайною швидкістю, здатність аналізувати та оцінювати різноманітні дані стає ключовою компетентністю. Саме тому освітня система має забезпечити належні умови для розвитку аналітичних здібностей учнів.

Розвиток аналітичного мислення вимагає інтеграції в освітній процес таких підходів, які б спонукали учнів до самостійного аналізу, дослідження та рефлексії. Це передбачає створення умов, за яких кожен учень має можливість проявити ініціативу, критично мислити та самостійно приходити до висновків.

Важливим аспектом є також виховання готовності до постійного освітнього пошуку та навчання впродовж життя. Змінювати традиційні підходи до навчання, залучати учнів до активної участі в освітньому процесі, стимулювати їхнє бажання досліджувати та аналізувати – ось ключові завдання сучасної школи.

Для ефективного розвитку аналітичного мислення необхідний комплексний підхід, що включає в себе: індивідуалізацію навчання, використання різноманітних форм та методів навчання, спрямованих на активізацію когнітивної активності учнів, їхніх дослідницьких здібностей та критичного мислення. Тільки так можна підготувати молоде покоління до життя у складному та динамічному світі, забезпечити його здатність до адаптації, творчого пошуку та інноваційного розвитку.

Висновки до розділу 1

1. Аналітичне та критичне мислення є невід'ємними компонентами ефективного пізнання та вирішення задач. Аналітичне мислення, як інструмент декомпозиції інформації, забезпечує фундамент для подальшої оцінки та інтерпретації даних. Воно дозволяє розкласти складні проблеми на більш прості складові, що полегшує їх розуміння та аналіз. Критичне мислення доповнює аналітичне, надаючи інструменти для оцінки достовірності інформації, виявлення упередженостей та формулювання обґрунтованих висновків.

2. Інтеграція аналітичного та критичного мислення в освітній процес відбувається через інтерактивні методи навчання, проєктну діяльність, дискусії, розв'язання проблемних завдань тощо. Завдяки створенню стимулюючого навчального середовища учні можуть розвивати власні навички мислення, набувати знання у більш активний спосіб.

Аналітичне та критичне мислення є фундаментальними навичками, які сприяють розвитку самостійності, креативності та відповідальності учнів. Вони дозволяють учням запам'ятовувати більше інформації, критично оцінювати різні точки зору, вирішувати проблеми на основі обдуманих рішень та аргументувати власні позиції. Завдяки цим двом типам мислення учні здатні не тільки досягати високих результатів у навчанні, але й успішно долати виклики, які ставить перед ними сучасний світ. Учні критично оцінюють інформацію з різних джерел, уникають маніпуляцій та фейкових новин, а також ефективно спілкуються та співпрацюють в команді.

Аналітичне та критичне мислення, що формується в освітньому середовищі, є потужним інструментом для самовдосконалення та самореалізації учнів в сучасному динамічному світі. Інноваційні методи навчання та ресурси для формування таких навичок стануть ключем до розвитку потенціалу кожного учня.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНЕ ТА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Кейсбук методів і прийомів розвитку аналітичного та критичного мислення на уроках української літератури

Кейсбук методів і прийомів розвитку аналітичного та критичного мислення на уроках української літератури має на меті представити вчителю комплекс інструментів, які допоможуть йому ефективно формувати ці важливі навички у своїх учнів.

Основні принципи побудови кейсбуку:

- системність: методи та прийоми подаються в логічній послідовності, від простих до складних;
- практичність: кожен метод супроводжується детальним описом та прикладами його застосування на уроці;
- варіативність: надається широкий спектр методів, що дозволяє вчителю обирати оптимальні варіанти залежно від віку учнів, теми уроку та інших факторів;
- інтерактивність: методи спрямовані на активну участь учнів у навчальному процесі.

Кейсбук методів і прийомів розвитку аналітичного та критичного мислення на уроках української літератури є незамінним інструментом для вчителя, який прагне сформувати в своїх учнях глибокі знання, вміння та навички, необхідні для успішного навчання та життя [93, с. 35-36].

Аналітичне мислення передбачає здатність розчленувати ціле на складові частини, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, порівнювати та класифікувати інформацію [88]. А критичне мислення – це здатність оцінювати інформацію, висувати гіпотези, аргументувати свою точку зору та приймати обґрунтовані рішення [89].

Розвитку навичок критичного та аналітичного мислення сприяють наступні чинники:

- стимулювання допитливості та відкритого діалогу:
  - відкриті запитання, що спонукають учнів до глибоких роздумів та аналізу різних точок зору. Наприклад: «Які альтернативні пояснення цього явища можуть бути?», «Які наслідки може мати це рішення?»;
  - комфортна атмосфера уроку, що сприяє висловлюванню думок учнів;
  - дискусії та дебати, під час яких учні можуть аргументувати свою позицію та слухати аргументи інших.
- розвиток навичок оцінки інформації:
  - учні вчаться критично оцінювати різні джерела інформації, звертаючи увагу на достовірність, актуальність та об'єктивність даних;
  - розгляд з учнями прикладів маніпуляцій та дезінформації, щоб допомогти їм розвинути медіаграмотність;
  - завдання, що вимагають порівняння різних точок зору та виявлення упередженості.
- формування навичок аналізу та синтезу:
  - учням пропонуються складні завдання, які вимагають аналізу великих обсягів інформації та синтезування нових знань;
  - використовуються різноманітні формати роботи: проекти, дослідження, презентації;
  - учні вчаться виділяти головну ідею, визначати причинно-наслідкові зв'язки та робити висновки.
- розвиток навичок вирішення проблем:
  - учням пропонується розв'язати реальні проблеми, вони заохочуються до пошуку креативних рішень;
  - учні вчаться використовувати різні стратегії вирішення проблем (як мозковий штурм, аналіз ситуації, розробка альтернативних варіантів);
  - заохочується співпраця та колективне вирішення проблем.
- рефлексія та самооцінка:

- учні регулярно аналізують свої навчальні досягнення та визначають області, які потребують додаткової роботи;
- учнів ставлять собі запитання: «Що я дізнався?», «Які труднощі я подолав?», «Що я можу зробити краще наступного разу?»;
- учні заохочуються до самостійної оцінки своїх робіт та встановлення цілей для подальшого розвитку.

Застосування такої стратегії допоможе учням не тільки розвинути критичне та аналітичне мислення, але й стати більш самостійними, творчими та готовими до викликів сучасного світу [85, с. 335-341].

Розпізнавання критичного та аналітичного мислення учнів на уроках літератури.

Критичне та аналітичне мислення – це невід’ємні складові глибокого розуміння літературних творів. Коли учні демонструють такі навички, вони не просто запам’ятовують факти, але й активно взаємодіють із текстом, аналізують його, формулюють власні судження та будують аргументи.

Ознаки розвитку критичного та аналітичного мислення на уроках літератури.

1. Глибокий аналіз тексту:

- учні не просто переказують сюжет, а виявляють глибинні символи, алегорії, метафори;
- вони аналізують мову автора, стилістичні прийоми, які використовує письменник для створення певного ефекту;
- розглядають, як образи та події пов’язані з темою твору та ідеями автора.

2. Формулювання власної думки:

- учні висловлюють свої враження від прочитаного, аргументуючи свою точку зору;
- вони порівнюють свій досвід з досвідом героїв, аналізують їхні вчинки та мотиви;

- висувають власні гіпотези щодо розвитку сюжету або характеристик персонажів.

3. Порівняння та контрастування:

- учні порівнюють різні літературні твори, виявляють спільні та відмінні риси;
- аналізують, як різні автори розкривають одну й ту ж тему;
- порівнюють літературний твір з іншими видами мистецтва (кіно, живопис тощо).

4. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків:

- учні аналізують, як одні події впливають на інші, які наслідки мають вчинки героїв;
- розуміють, як історичний контекст впливає на створення літературного твору.

5. Оцінка достовірності інформації:

- учні критично оцінюють інформацію, яку отримують з різних джерел (літературні критики, інтернет-ресурси тощо);
- виявляють упередженість та суб'єктивність у оцінках.

6. Використання міждисциплінарних зв'язків:

- учні встановлюють зв'язки між літературою та іншими предметами (історією, філософією, мистецтвом);
- аналізують, як літературний твір відображає соціальні, культурні та історичні процеси.

Приклади прояву критичного та аналітичного мислення на уроці: учні зауважують, що опис природи в романі символізує внутрішній стан героя; порівнюють сюжет роману з подіями, описаними в історичному документі; висловлюють сумніви щодо мотивів вчинку героя, пропонуючи альтернативні пояснення; аналізують, як використання певного літературного прийому впливає на сприйняття читачем тексту.

Спостерігаючи за такими проявами діяльності, вчитель може зробити висновок про те, що учні активно працюють над текстом, аналізують його, формулюють власні судження та розвивають свої критичні та аналітичні навички.

Сучасні технології надають безмежні можливості для розвитку критичного мислення учнів під час вивчення літератури. Цифрові інструменти не лише полегшують доступ до текстів та додаткових матеріалів, але й стимулюють глибокий аналіз літературних творів, формують навички дослідження та аргументації.

Визначимо наступні інструменти взаємодії:

- *онлайн-платформи для співпраці* дозволяють обговорювати літературні твори в онлайн-середовищі, учні можуть обмінюватися різними інтерпретаціями, ставити запитання, висувати гіпотези та будувати аргументи. Це сприяє розвитку навичок аналізу, синтезу та оцінки інформації;
- *інтерактивні ресурси* (інтерактивні завдання, вікторини, ігри) дозволяють учням закріпити свої знання, перевірити розуміння тексту та розвинути навички аналізу;
- *веб-платформи* сприяють проведенню власних досліджень на предмет порівняння різних точок зору з джерел літературної критики, формуванню власного бачення на літературний твір тощо.
- *програми для візуалізації* допомагають учням створювати візуальні схеми, діаграми, які відображають структуру твору, взаємозв'язки між персонажами, розвитком сюжету. Це сприяє систематизації інформації та глибшому розумінню тексту твору.

Під час використання цифрових інструментів на уроках літератури розвиваються навички:

- аналітичного мислення (учні вчаться розбирати текст на частини, визначати головну ідею, виявляти деталі, аналізувати мовні засоби);
- синтезу (учні об'єднують різноманітну інформацію з різних джерел, формуючи цілісне уявлення про літературний твір);

- оцінки (учні вчаться критично оцінювати інформацію, відрізняти факти від вимислу, виявляти упередженість);
- аргументації (учні вчаться обґрунтовувати свою точку зору, приводячи докази з тексту);
- дослідження (учні розвивають навички пошуку інформації, її аналізу та використання для вирішення поставлених завдань);
- співпраці (учні вчаться працювати в команді, обмінюватися ідеями та досягати спільного результату).

Використання цифрових інструментів на уроках літератури сприяє не тільки розвитку критичного мислення, але й підвищенню мотивації учнів, зростанню їхньої активності та залученості до навчального процесу [26, с. 124].

Таким чином, інтеграція цифрових технологій у викладання літератури дозволяє перетворити урок на інтерактивний та захоплюючий процес, який сприяє всебічному розвитку особистості учня.

Зарубіжні дослідники пропонують такі різновиди завдань для учнів:

- створити інтерактивну презентацію, яка візуалізує сюжет літературного твору;
- розробити блог, де учні будуть обговорювати прочитані твори, висловлювати свої думки та обмінюватися ідеями з однокласниками;
- створити відеоролик, в якому учні інсценізують уривок з твору або інтерв'юють одного з персонажів;
- розробити інтерактивну карту, яка відображає географічні місця, згадані в творі.

Використання таких завдань дозволить учням не тільки глибше зануритися в світ літератури, але й розвинути свої творчі здібності та навички роботи з різними цифровими інструментами [91].

Наведемо приклади практичних вправ для навчання самостійного мислення, які можна використовувати на уроках літератури в школі.

1. Вправи для розвитку медіаграмотності школярів. В умовах «інформаційної війни», коли ми щодня стикаємося з потоком фейкової та

недостовірної інформації, школярі є особливо вразливою аудиторією. Щоб навчити їх розпізнавати небезпечний контент у соціальних мережах та месенджерах, перевіряти його на правдивість і знаходити упередженість, можна використовувати такі методи:

- аналіз повідомлень;
- «бічне» читання;
- детальний розбір медіаресурсів;
- створення різних медіапродуктів;
- пошук правди в рекламі.

2. *Рольові ігри*. Кожен актор, готуючись до ролі, прагне глибоко вивчити свого персонажа, щоб зрозуміти його мотиви та дії. Тому рольова гра є відмінним інструментом для розвитку критичного мислення. Вміння поставити себе на місце іншої людини, уявити себе в конкретній ситуації та діяти згідно ролі, сприяє розвитку аналітичних і творчих здібностей, а також допомагає учням досліджувати та аналізувати різні варіанти поведінки.

3. *Дискусії*. Обговорення різноманітних тем, використання аргументів і доказів, а також спільний пошук найкращого рішення сприяють розвитку критичного мислення та вміння чітко висловлювати свої думки. Дискусії можуть проходити в традиційних форматах, таких як: форум, симпозіум, дебати чи круглий стіл. Однак, можна також організувати обговорення у більш креативний спосіб.

4. *«Порожнє крісло»*. Цей метод можна застосовувати не тільки на уроках, але й у виховній роботі або для вирішення конфліктів в учнівському колективі. Він допомагає не лише активізувати діяльність учнів, а й навчити їх:

- швидко реагувати на нестандартні ситуації;
- шукати альтернативні варіанти рішень;
- оцінювати ефективність своїх дій;
- прогнозувати можливі ризики.

5. *«Бортовий журнал»*. Цей ефективний метод розвитку критичного мислення школярів перетворює учнів із пасивних слухачів на активних дослідників. Основні принципи ведення «Бортових журналів» – це стислість,

конкретність, точність і наочність. Така методика сприяє активізації роботи учнів та надає об'єктивну інформацію про рівень засвоєння матеріалу. Її можна застосовувати на будь-якому етапі уроку та в різних форматах навчання.

6. *«Кубик Блума»*. Це один із популярних практичних методів, який вчить учнів самостійно вирішувати проблемні завдання, використовуючи набуті знання, навички, досвід, спостережливість, логіку та творче мислення. Цей метод розробив американський вчений і педагог-психолог Бенджамін Блум, автор унікальної системи алгоритмів педагогічної діяльності – «Таксономії навчальних цілей». Він згрупував основні освітні цілі наступним чином:

- закріплення та аналіз знань;
- емоційне сприйняття здобутих знань;
- практичне застосування знань.

7. *«Шість капелюхів»*. Метод «Шість капелюхів» – це психологічна рольова гра, суть якої полягає в аналізі однієї й тієї ж проблемної ситуації з шести різних, незалежних точок зору. Це допомагає отримати всебічне розуміння предмета обговорення та оцінити його переваги й недоліки як з логічної, так і з емоційної сторони.

8. *«Логічний ланцюжок»*. Суть методу полягає в тому, що при викладі фактів, правил або пропозицій вказуються їхні причини, які, у свою чергу, також мають свої витoki. Таким чином, поступово виявляються першопричини до самого початку, а весь ланцюжок подій або фактів вибудовується в хронологічному порядку. Використання цього методу допомагає учням систематизувати великі обсяги інформації, виявляти закономірності подій і явищ, а також розвивати увагу, спостережливість і вміння аргументувати власні думки.

9. *«Дискусійне кафе»*. Розуміння різних точок зору є відмінним способом глибше зануритися в будь-яку тему. Учням важливо знати різні перспективи, щоб аналізувати минулі події, дії людей або мотиви головного героя. Вправа «Дискусійне кафе» проводиться у форматі невимушеного спілкування, ніби старі знайомі зустрілися в кафе для обговорення певної ситуації. Кожен учасник добре розуміє проблему з власної точки зору та готовий відстоювати свою позицію.

10. *«Метод дзеркал та вікон»*. Один із ефективних способів розвитку критичного мислення – опора на власний та чужий досвід. Для дітей більш переконливою є інформація, що має реальне підґрунтя або практичну спрямованість. Цей метод допомагає навчити учнів адаптуватися до сучасних умов і знайти своє місце у світі. Основними елементами цього підходу є:

- дзеркало – історія, яка відображає досвід, культуру, історичну ідентичність і сприяє формуванню особистості;
- вікно – інструмент, що дозволяє ознайомитися з досвідом інших.

11. *«Барометр»*. Методика «Барометр» – це інтерактивний інструмент, який допомагає учням наочно представити різноманітність думок щодо певного питання. У формі літери U учні розміщуються відповідно до своєї позиції, від «повністю згоден» до «повністю не згоден». Цей метод ефективно використовується для обговорення гуманітарних тем, допомагаючи створити атмосферу відкритості та толерантності до різних поглядів.

12. *«ЗаХІД»*. Цей метод дозволяє учням структурувати інформацію наочно, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню навчального матеріалу. Він може використовуватися як на початку вивчення нової теми для актуалізації знань, так і для підведення підсумків, демонструючи, як учні засвоїли матеріал.

13. *Fishbone*. «Риб'ячий скелет» – це універсальний метод, який можна використовувати як для аналізу окремих ситуацій, так і для структурування знань з цілої теми. Цей метод ефективний як на заключних уроках, коли потрібно підсумувати вивчений матеріал, так і на початку вивчення нової теми для актуалізації знань.

14. *«Mana думок»*. Цей метод є ефективним інструментом для залучення до обговорення всіх учнів, незалежно від їхньої активності. Тиша та письмо дають можливість навіть найсором'язливішим учням висловити свою думку, а спільний аналіз результатів сприяє розвитку навичок співпраці та взаєморозуміння.

15. *«Акваріум»*. Ця вправа розвиває в учнів здатність аналізувати різні точки зору, порівнювати їх і формувати власну думку на основі отриманої інформації. Вона також сприяє розвитку навичок ефективної комунікації та співпраці в групі.

16. *«Прогулянка галереєю»*. Вправа враховує різні стилі навчання, зокрема візуальний і кінестетичний. Це означає, що кожен учень має можливість сприймати інформацію таким чином, який для нього є найбільш ефективним.

17. *Біографічний вірш як самоідентифікація підлітка*. Ця вправа сприяє створенню сприятливого мікроклімату в колективі, зміцнює довіру між підлітками та розвиває навички спілкування. Через спільну роботу над образом персонажа, підлітки вчаться співпрацювати, поважати думку інших і будувати конструктивні відносини.

18. *«Читацький театр»*. Ця вправа є ефективним інструментом для розвитку як критичного мислення, так і навичок публічних виступів. Через інсценізацію історичних або літературних подій учні вчаться аналізувати інформацію, формулювати власну думку та впевнено висловлювати її перед аудиторією.

19. *«Лицарі Круглого столу»*. Через обговорення в групі учні вчаться аналізувати інформацію, порівнювати різні точки зору і формулювати власну думку. Це сприяє розвитку їхнього критичного мислення і вмінню приймати зважені рішення.

20. *«Думай, збирайся, ділись»*. Ця вправа є універсальним інструментом, який можна застосовувати на будь-якому уроці, щоб розвинути учнівські навички критичного мислення, письмового вираження думок, ведення конструктивного діалогу та взаємодовіри.

21. *Відео* – це потужний інструмент для викладання української літератури, але його використання вимагає ретельного підбору. Особливо важливо, щоб відео стимулювало розвиток критичного мислення учнів. Аналізуючи літературні твори, учні вчаться не лише розуміти сюжет та образи, а й формувати власну думку, порівнювати різні точки зору та аргументувати свою позицію.

Переваги використання відео:

- наочність (відео дозволяє наочно представити літературні твори, історичний контекст та інші важливі аспекти);
- мотивація (захоплюючі відеоматеріали підвищують зацікавленість учнів до предмета);

- розвиток різних видів мислення (перегляд відео стимулює як аналітичне, так і творче мислення).

Вимоги до відеоматеріалів:

- стислість (оптимальна тривалість відео – до 8 хвилин);
- наявність субтитрів (субтитри допомагають краще засвоїти інформацію та розвивають навички читання);
- релевантність (відео має відповідати навчальній програмі та бути пов'язаним з творами, які вивчаються);
- різноманітність (варто використовувати різні типи відео: фрагменти фільмів, анімації, документальні фільми тощо).

Завдання для роботи з відео:

- відповіді на запитання (заохочення учнів до аналізу змісту відео, формулювання питань та пошуку відповідей на них);
- перекази змісту відео своїми словами, виділяючи головні ідеї;
- визначення правильних/неправильних тверджень (для розвитку навичок критичного мислення учням пропонується оцінити достовірність інформації у відео);
- доповнення відео (учням пропонується написати продовження історії, розшифрувати деякі моменти або створити власний сценарій);
- словникова робота (увага на незрозумілих словах і фразах; учням пропонується скласти словник до відео);
- аналіз образів (учні аналізують образи героїв, їхні вчинки та мотиви);
- порівняння з іншими творами (учні порівнюють прочитані твори з побаченим у відео);
- висловлення власної думки (стимулювання учнів до формулювання власної думки щодо побаченого, аргументації своєї позиції) [66].

2.2. Розробка системи завдань та конструктора уроку української літератури для розвитку критичного та аналітичного мислення учнів

У цьому розділі ми представляємо підходи до розробки практичних завдань, які дозволять вчителям української літератури створювати різноманітні авторські вправи та конструювати уроки, спрямовані на розвиток критичного та аналітичного мислення учнів.

У таблиці 1. наводимо приклади методів і прийомів, технік, які систематизовано для використання на уроках літератури.

Таблиця 1.

Методи та прийоми на уроках української літератури

Методи	Прийоми, техніки
Практичні	Інтерв'ю з письменником, аналітичне читання, літературний аналіз
Творчі	Сценічні імпровізації, авторські проекти, перетворення літературного жанру, створення буктрейлерів, підкастів
Проблемні (за І. Лернер та М. Скаткіним)	Проблемний виклад, проблемний діалог, проблемний аналіз
Евристичні	Евристичне обговорення; групування кластерів – графічна організація матеріалу у вигляді логічної схеми, спрощує розуміння складних концепцій та допомагає візуально уявити мисленнєві процеси, що відбуваються під час вивчення конкретної теми.

Пропонуємо **конструктор уроку** за творчістю Панаса Мирного в 10 класі, який укладено відповідно навчальної програми з української літератури для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання Авторський колектив навчальної програми: Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк (2017 рік).

КОНСТРУКТОР УРОКУ

Предмет: українська література

Клас: 10

Тема, зміст уроку	Види навчальної діяльності			
	Сприйняття та комунікація	Читання, аналіз, інтерпретація	Письмо	Мова та мовлення
«Хіба ревуть волі, як ясла повні»? Панаса Мирного та Івана Білика – перший український соціально-психологічний роман. Історія написання.	Привітання учнів, перевірка готовності до уроку, слово вчителя, розповідь учителя з елементами бесіди, метод «Лицарі Круглого столу» (прийом критичного мислення), бесіда з учнями, опитування, технологія «Мікрофон»	«Мозковий штурм», вправа «Літературний пазл», метод «Акваріум» (прийом критичного мислення), метод «Інтерв'ю з автором», словникова робота, метод «Прогулянка галереєю» (прийом візуального та кінестетичного навчання), метод «Думай, збирайся, ділись» (розвиток критичного мислення)	Написання есе на тему: «Чіпка Варениченко: герой чи антигерой?», «Сучасна інтерпретація образу Чіпки Варениченка»	Технологія «Мікрофон», кола відповідей, метод «Інтерв'ю з автором»

ПЕРЕБІГ УРОКУ (схема уроку)

№	Назва етапу	Час (хв.)	Назва методу або прийому або виду діяльності або Е-ресурсу	Обладнання
1	Організаційний момент	1 хв	Привітання учнів. Перевірка готовності до уроку.	
2	Мотивація навчальної діяльності	2 хв	«Мозковий штурм»	
3	Повідомлення теми і мети уроку	1 хв	Слово вчителя	
4	Актуалізація опорних знань	4 хв	Вправа «Літературний пазл»	Картки з ключовими

				датами та подіями.
5	Пояснення нового матеріалу	15 хв	Розповідь учителя з елементами бесіди, метод «Лицарі Круглого столу» (прийом критичного мислення), вправа «Кола відповідей», метод «Акваріум» (прийом критичного мислення), метод «Інтерв'ю з автором», словникова робота	Презентація
6	Закріплення, тренування, відпрацювання умінь	17 хв	Метод «Прогулянка галереєю» (прийом візуального та кінестетичного навчання), вправа «Літературний пазл», метод «Думай, збирайся, ділись» (розвиток критичного мислення).	Ілюстрації до роману
7	Інструктаж із виконання домашнього завдання	2 хв	Написати есе на тему: «Чіпка Варениченко: герой чи антигерой?», «Сучасна інтерпретація образу Чіпки Варениченка»	
8	Підсумок уроку (рефлексія, оцінювання)	3 хв	Технологія «Мікрофон»	

Тема: «Хіба ревуть воли, як ясла повні»? Панаса Мирного та Івана Білика – перший український соціально-психологічний роман. Історія написання.

Мета уроку:

- ознайомити учнів з історією написання роману;
- пояснити значення роману як першого соціально-психологічного твору української літератури;
- розвивати критичне та аналітичне мислення через використання інтерактивних методів;
- сприяти формуванню навичок самостійного пошуку інформації, планування і творчої роботи.

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

Привітання учнів. Перевірка готовності до уроку.

II. Мотивація навчальної діяльності

«Мозковий штурм»:

Учитель: «Як ви думаєте, чому роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» має стільки редакцій та чому він викликав такий інтерес у читачів свого часу? Учні висловлюють свої думки, що сприяє мотивації до глибшого аналізу твору.

III. Повідомлення теми і мети уроку

Учитель оголошує тему уроку: «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – перший український соціально-психологічний роман.

Пояснення теми уроку:

Учитель звертається до учнів: «Сьогодні ми будемо говорити про один із найвидатніших творів української літератури – роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Цей роман є не лише відображенням складного життя українського селянства, але й дослідженням внутрішнього світу людини. Що робить цей роман особливим? Він поєднує у собі два важливих напрями – соціальний та психологічний. Це означає, що твір зосереджується як на суспільних проблемах, так і на переживаннях та думках його героїв».

Учитель акцентує увагу учнів на тому, чому цей твір є важливим для вивчення: «Сьогодні на уроці ми дізнаємося не лише про історію написання цього твору, а й про його глибокі соціальні та психологічні проблеми. Наше завдання – зрозуміти, чому людина може стати на шлях злочину, як соціальні умови впливають на долю людини і які внутрішні конфлікти доводять її до таких рішень. Ми розглянемо композицію твору, його ключові події та персонажів, а також спробуємо сформулювати головну ідею, яку хотів донести автор».

IV. Актуалізація опорних знань

Вправа «Літературний пазл».

Учні пропонуються відновити хронологію життя Панаса Мирного за допомогою карток із ключовими датами та подіями. Наприклад, підказки щодо дати народження письменника, його творів.

V. Вивчення нового матеріалу уроку

1. Розповідь учителя з елементами бесіди.

Учитель коротко розповідає про історію створення роману та його особливості. Учитель використовує інтерактивну презентацію, яка включає ілюстрації до роману та короткі цитати з тексту.

2. Метод «Лицарі Круглого столу» (прийом критичного мислення).

Учні об'єднуються в групи і обговорюють питання:

Як соціальні умови впровадили на долю Чіпки?

Які внутрішні конфлікти він переживає течію роману?

Після обговорення кожна група висловлює свою думку та порівнює її з іншими групами, утворюючи власний висновок.

3. Вправа «Кола відповідей».

Учні стають у коло і по черзі відповідають на питання:

- Хто такий Чіпка Варениченко?
- Яку роль у його житті відігравали соціальні умови?
- Що означає термін «соціально-психологічний роман»?

4. Метод «Акваріум» (прийом критичного мислення).

Кілька учнів сідають у центр кола і обговорюють питання:

- Чи була в Чіпки альтернатива, і чи міг він піти іншим шляхом?
- Інші учні слухають, а потім обговорюють почуте, додаючи нові ідеї або критикуючи попередні аргументи.

5. Метод «Інтерв'ю з автором».

Один з учнів виступає в ролі Панаса Мирного, а інші учні залишають йому запитання про процес написання роману та співпрацю з братом. наприклад:

- «Що надихнуло вас на написання цього твору?»
- «Який епізод у романі є висновком?»

6. Словникова робота.

Учні працюють із ключовими термінами роману: «соціально-психологічний роман», «кульмінація», «зав'язка», «розв'язка». Учитель пояснює терміни та пропонує учням навести приклади з тексту.

VI. Закріплення вивченого матеріалу

1. *Метод «Прогулянка галереєю» (прийом візуального та кінестетичного навчання).*

На стінах класу розвішані «завершення» до роману, що зображують різні епізоди. Учні повинні пройти галереєю і проаналізувати ілюстрації, записуючи, які моменти вони вважають ключовими для розуміння роману.

2. *Вправа «Літературний пазл».*

Учням пропонується відновити послідовність подій у романі за допомогою ілюстрацій, які символізують різні епізоди твору. Це додатково закріпить знання про сюжет і композицію роману.

3. *Метод «Думай, збирайся, ділись» (розвиток критичного мислення):*

Учні працюють спочатку індивідуально, потім у парах, обговорюючи основні запитання:

- Які причини злочину Чіпки?
- Які соціальні умови впливають на формування особистості?

Після цього учні діляться своїми думками з класом, формуючи загальний висновок.

VIII. Інструктаж із виконання домашнього завдання

Написати есе на одну з тем: «Чіпка Варениченко: герой чи антигерой?», «Сучасна інтерпретація образу Чіпки Варениченка».

VII. Підсумок уроку

Технологія «Мікрофон». Учні по черзі продовжують речення:

- «Найбільше мене вразило те, що...»
- «Панас Мирний створив роман, який...»

Учитель підсумовує урок, наголошуючи на важливості соціально-психологічного аспекту роману та його актуальності для сучасності.

Оцінювання учнів.

Також ми пропонуємо **систему завдань для уроків**, що є логічним продовженням в системі уроків з вивченням роману «Хіба ревуть воли, як ясла

повні»? Панаса Мирного. Вони об'єднані спільною темою – «*Панас Мирний (П. Рудченко) «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»*». Основне про життєвий і творчий шлях. Загальна характеристика творчості. Перший український соціально-психологічний роман, свідчення його можливостей у художньому дослідженні дійсності. Співавторство з І. Біликом. Широта представлення народного життя. Шлях Ничипора Варениченка: від правдошукацтва до розбійництва. Жіночі образи, ствердження народних поглядів на духовне здоров'я людини».

Різноманітні за форматом та рівнем складності завдання дозволять учням активно зануритися у світ творчості митця, сприятимуть розвитку аналітичного та критичного мислення, творчих здібностей.

Завдання розроблялися відповідно до навчальної програми з української літератури для 10-11 класів. Авторський колектив навчальної програми: Р. В. Мовчан, С. Р. Молочко, Д. І. Дроздовський, Л. Т. Коваленко, А. М. Фасоля, В. І. Цимбалюк (2017 рік).

Тема: «Широта представлення народного життя в романі Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

1. Учні запрошуються до «**творчої лабораторії**» українських письменників. Для розвитку образного мислення пропонується порівняти індивідуальні стилі письменників, проаналізувати мову їхніх творів (за допомогою фрагментів творів Панаса Мирного та інших митців). Наприклад, завдання на порівняння уривків творів допоможуть учням побачити різні підходи до опису одних і тих самих явищ. На уроках української літератури можна застосувати такі творчі методи: аналіз літературних творів, порівняння різних стилів та жанрів, а також дослідження мовних засобів. Вони не лише сприяють глибокому розумінню матеріалу, а й розвивають в учнів такі важливі навички аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. Завдання, що стимулюють творчу активність, допомагають учням краще запам'ятовувати інформацію, розвивають їхню уяву та критичне, аналітичне мислення.
2. Прийом «**Інтерв'ю з письменником**» допомагає учням глибше зануритися у творчість автора, розвиває вміння ставити запитання та аналізувати тексти.

Перетворення літературних жанрів (перетворення загадки в казку) стимулює уяву та творчість. Авторські проекти, що вимагають від учнів самостійного дослідження, допомагають їм розвинути навички планування, аналізу та синтезу інформації.

Тема: «Шлях Ничипора Варениченка: від правдошукача до розбійництва».

3. Для розвитку літературної творчості учням пропонується:
  - доповнити або відновити рядки з роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», перейшовши за посиланням <https://wordwall.net/uk/resource/81990997>
  - продовжити історію художнього твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»;
  - змінити фінал художнього твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»;
  - створити фанфіки.
4. Для розвитку комунікативних навичок учням пропонується:
  - інтерв'ю з письменником (роль журналістів та письменника). Приклади запитань від журналістів:
    - 4.1. Що надихнуло Вас написати роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
    - 4.2. Чому головний герой Чіпка в романі має трагічну долю?
    - 4.3. Яким, на Вашу думку, було основне послання роману для сучасного суспільства?
    - 4.4. Як ви ставитеся до жіночих образів, зокрема Галі та Мотрі?
    - 4.5. Чому Ви вирішили показати проблему землі та її значення для селян?
5. для поглиблення знань про літературні твори та авторів учні:
  - працюють над груповим / індивідуальним проектом «Відкриваємо Панаса Мирного заново», «Слідами Чіпки Варениченка», «Земля обітована: мрії і реальність селян»;
  - інсценізують уривки з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного;

- визначають мовні особливості різних рівнів (фонетичного, лексичного, синтаксичного) у поданому уривку з роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного.

Тема: *«Жіночі образи в романі “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” Ствердження народних поглядів на духовне здоров’я людини».*

6. Для розвитку логічного мислення

- складають кросворд за твором «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». - <https://childdevelop.com.ua/html/temp/723264/CR1501CF8AA.pdf>
- проходять тест на платформі Kwiga за твором або власноруч створюють тести - <https://userbina672.kwiga.com/expert/quiz/58029/preview>
- вправа «Упорядкуйте події»: розташуйте подані події у хронологічному порядку: Чіпка знайомиться з Галею, село дізнається про пограбування Чіпкою хутора, Чіпка втрачає землю через судову помилку, громада виганяє Чіпку з управи (Правильна послідовність: 3, 1, 4, 2.)
- Оберіть зайвий елемент і поясніть, чому він зайвий: земля, справедливість, злочин, освіта. (Зайвий елемент: освіта, оскільки вона не є центральною темою твору, на відміну від інших понять, які пов’язані із життєвим шляхом та вибором Чіпки.)

7. Для розвитку творчих здібностей:

- створюють власне літературний твір за мотивами творів Панаса Мирного;
- «переписують» роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» з сучасної перспективи;
- створюють візуальну інтерпретацію твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (ілюстрація, колаж або цифрову картину);
- працюють над літературним подкастом або відеоблогом за твором «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»;
- пишуть щоденниковий запис від імені іншого персонажа (Мотрі, Грицька, Галини), який описує їхнє ставлення до Чіпки та їхні думки про його вибір.

Окремим прийомом для стимулювання креативності є аналіз літературного твору. Пропонуємо систему запитань, які містять завдання різних рівнів – репродуктивного, частково-пошукового й творчого характеру.

Приклад аналізу роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного для учнів 10 класу (див. таблицю 2.).

Таблиця 2.

Аналіз літературного твору

Рівень	Завдання
Репродуктивний	<ul style="list-style-type: none"> - Які основні теми ви можете визначити у творі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»? Обґрунтуйте свою відповідь, наводячи приклади з тексту. - Чи можна вважати «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» актуальним для сучасного суспільства? Які моменти у творі найбільше це демонструють? - Оберіть опис одного персонажа, який, на вашу думку, найбільше спонукає до роздумів. Чому він вас зацікавив? - Як автор використовує персонажів для висвітлення основних ідей твору? Наведіть приклади, де персонажі символізують більш широкі концепції або ідеї.
Частково-пошуковий	<ul style="list-style-type: none"> - Які тропи (епітети, метафори, порівняння) ви знайшли у творі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»? Як вони сприяють глибокому розумінню твору? - Виберіть один епітет або метафору та запропонуйте альтернативне тлумачення. Як це змінює сприйняття твору? - Виберіть сцену з твору, яка вас найбільше вразила. Чи можете ви знайти паралелі між цією сценою та реальним життям?
	<ul style="list-style-type: none"> - Якби ви могли додати або змінити один епізод у творі, що б це було? Опишіть свій варіант та поясніть, як це вплине на загальну картину твору.

Творчий	<p>- Спробуйте охарактеризувати основну ідею твору Панаса Мирного, створивши кросворд, зашифруйте в ньому назву жанру твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» - роман.</p> <p>- Як, на вашу думку, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» може надихнути на творчість? Чи є в ньому елементи, які спонукають до власних творчих пошуків? <u>(Переписати фінал твору або написати альтернативну історію. Написати сценарій для театральної вистави. Написати поезію, натхненну образами роману)</u></p> <p>- Як ви могли б використати ідеї або теми з твору «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» у власних креативних проєктах?</p>
---------	--

Для розвитку аналітичного мислення важливо пропонувати учням завдання, які виходять за межі простого перегляду відео. Наприклад:

- прогнозування учнями розвитку подій після закінчення роману;
- аналіз причинно-наслідкових зв'язків;
- аналіз і порівняння різних точок зору критиків і літературознавців щодо однієї і тієї ж проблеми у романі.

Розвиток критичного мислення тісно пов'язаний з методами *проблемного навчання* (учні самі формулюють проблему, шукають шляхи її вирішення, обґрунтовують свої висновки); *проектної діяльності* (учні працюють над довготривалими проєктами, де вони самостійно обирають тему, планують роботу, шукають інформацію та презентують результати); *кооперативного навчання* (учні працюють у групах, обмінюються думками, вчаться дослухатися до інших і досягати спільного результату).

Метод «Знаю – Хочу дізнатися – Навчаюсь» дозволяє учням структурувати свої знання, виявляти прогалини та формулювати цілі навчання.

«Діаграма Венна» допомагає візуалізувати відмінності та спільні риси між різними поняттями, що сприяє глибшому розумінню матеріалу;

Метод «недостатньої інформації» розвиває вміння самостійно шукати інформацію та вирішувати проблеми.

При застосуванні аналітичних методів можна зосередитися на таких аспектах:

- аналіз літературних сюжетів, образів, мотивів, ідей твору;
- вивчення біографії письменника для кращого розуміння його творчості;
- дослідження історичного контексту твору для глибшого розуміння його змісту.

Приклад завдання: створити діаграму Венна, порівнявши два твори Панаса Мирного (наприклад, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Лихі люди»). Визначити спільні теми, образи, ідеї, а також відмінності в композиції, мові, стилі.

Висновки до розділу 2

1. Розвиток аналітичного та критичного мислення – це тривалий процес, який вимагає систематичної роботи. Застосування різноманітних методів і прийомів, створення сприятливого освітнього середовища та заохочення активної пізнавальної діяльності учнів – все це сприяє формуванню в них таких важливих якостей, як самостійність, відповідальність, творчість. Власне процес навчання перетворюється на цікаве і змістовне заняття, яке сприяє всебічному розвитку особистості учнів.

2. Представлений у розділі матеріал свідчить про значний потенціал кейсбуку у формуванні ключових компетентностей XXI століття. Системний підхід, практична спрямованість та варіативність методів, представлених у кейсбуці, дозволяють вчителю ефективно розвивати в учнів такі важливі навички, як: здатність аналізувати літературний твір, критично оцінювати інформацію, аналізувати різні точки зору, виявляти упередження та аргументувати власну позицію, формувати оригінальні ідеї та нестандартні підходи до вирішення проблем, здатність ефективно висловлювати свої думки та вести дискусію.

Широкий спектр методів дозволяє враховувати індивідуальні особливості учнів та вибирати оптимальні завдання для кожного з них.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПСИХОЛОГІЇ

3.1. Теоретичні підходи до вивчення аналітичного та критичного мислення у психології

Психологічний аналіз феномену людського мислення проводився безперервно. Протягом багатьох років дослідники мислення проводили емпіричні дослідження з використанням різних методів і розробляли концептуальні теоретичні моделі на основі отриманих результатів. Однак, оскільки природне і соціальне середовище життя людини змінюється, а технології стрімко розвиваються, змінюється і розумова діяльність людини. Тому психологічна наука і практика повинні знайти відповіді на питання про те, як повинна мислити і думати сучасна людина, і як можна вивчати, змінювати і вдосконалювати її психічну діяльність в теперішніх і майбутніх умовах повсякденного життя, практичної, професійної і швидкозмінної діяльності [23, с. 32].

Категорія «мислення» є предметом вивчення багатьох наук, зокрема психології, педагогіки та соціології. Мислення – це найвища форма психічного відображення, завдяки якому сприйняття світу починається з виникнення відчуттів, сприйняття та уявлень. Завдяки мисленню людина розкриває зв'язки між предметами, подіями та явищами, знаходить причини та наслідки їхньої взаємодії. Мислення відкриває нові аспекти явищ і різних предметів на основі відчуттів і сприйняття. На відміну від процесу чуттєвого пізнання, мислення відображає дійсність опосередковано і здійснюється за допомогою аналізу, інтеграції, порівняння та узагальнення, тобто, розумової роботи, що ґрунтується на знаннях. Воно дозволяє вийти за межі безпосереднього досвіду [25, с. 3].

Мислення – це процес, за допомогою якого людина опосередковано і узагальнено розглядає предмети і явища об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відносинах [37, с. 299].

Людина спирається на опосередковане пізнання, коли пряме пізнання неможливе через недосконалість людського аналізатора або неадекватність пізнавального процесу через його складність. Опосередкованість мислення проявляється також у тому, що всі його дії здійснюються за допомогою слів і минулого досвіду, що зберігається в пам'яті людини.

Ще однією особливістю мислення є його узагальнений характер як відображення дійсності. За допомогою думки людина сприймає суттєві ознаки, спільні для відповідних об'єктів.

Людське мислення нерозривно пов'язане з мовою. Мислення базується на згорнутій внутрішній мові. Експерименти показують, що складне мислення було б неможливим без внутрішніх мовних процесів.

Розумова діяльність органічно пов'язана з практикою. Практика є джерелом розумової діяльності. Мислення породжується потребами людської практики і розвивається в процесі пошуку способів їх задоволення. Мислення відіграє важливу роль у житті людини в таких аспектах: наукове пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій, практичне засвоєння законів об'єктивної дійсності [73, с. 78-79].

Таким чином, мислення – це складний психічний процес, що включає в себе різноманітні механізми та операції, які допомагають нам сприймати, обробляти та розуміти інформацію. Ось деякі основні механізми мислення [61]:

1) сприймання і сенсорна інформація. Мозок отримує інформацію через наші відчуття – зорові, слухові, відчуття дотику тощо. Ця сенсорна інформація стає вихідною точкою для мислення;

2) увага. Увага визначає, на чому ми концентруємось у потоці сенсорної інформації. Ми можемо вибирати певні аспекти оточуючого нас світу для подальшого аналізу;

3) пам'ять. Механізми пам'яті допомагають нам зберігати та відтворювати інформацію. Це може включати в себе короткострокову пам'ять для тимчасового зберігання інформації і довгострокову пам'ять для тривалого зберігання даних;

4) асоціація. Механізм асоціації дозволяє зв'язувати інформацію про різні окремі об'єкти мислення, створюючи зв'язки між різними думками;

5) мовлення і символічне представлення. Мовлення є інструментом мислення, що дозволяє виражати думки словами. Символи і мовлення допомагають перетворити мислення на конкретні слова, що може полегшити розуміння та комунікацію;

6) логічне мислення. Логічне мислення включає в себе використання правил і структур для роботи з інформацією, формулювання аргументів та роботи з висновками;

7) розв'язання проблем. Механізми розв'язання проблем включають в себе пошук альтернативних шляхів вирішення проблеми, аналіз переваг і недоліків різних варіантів та вибір найкращого рішення;

8) творчість. Механізми творчості можуть включати в себе генерацію нових ідей, дослідження нестандартних підходів та розв'язання проблем за допомогою нетрадиційних методів.

Ці механізми мислення працюють спільно для того, щоб допомогти нам розуміти навколишній світ, робити висновки, вирішувати проблеми та взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Об'єктами роздумів людей є реальні проблеми в їхньому житті. Розкриття сутності речей і явищ, їхніх істотних зв'язків і відношень досягається за допомогою низки розумових і практичних дій.

Розумова дія – це дія з об'єктом, відображеним в образах, уявленнях і поняттях про об'єкт. Розумова дія здійснюється за допомогою мови [54].

У розумовій дії можна виділити її основні компоненти (операції) або процеси (розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація) [15, с. 95].

Аналіз – це розчленування предметів і явищ у свідомості, виокремлення ознак. Об'єктом аналізу може бути будь-який предмет, явище, процес або їхні характеристики. Аналіз є ключовою складовою будь-якого наукового, дослідницького або творчого процесу. Він використовується для отримання

глибшого розуміння предмета, явища чи процесу, розкриття їх складових частин, зв'язків і закономірностей.

Синтез – мисленнєва операція об'єднання проаналізованих окремих частин, аспектів, елементів, ознак і властивостей в одне якісно нове ціле. Синтезувати можна елементи, думки, образи та ідеї. Синтез, як операція об'єднання різних частин чи аспектів у єдине ціле, є вершиною етапу пізнання і розвитку знань. Він дозволяє науковцям, дослідникам, митцям і творчим особам створювати нові ідеї, продукти та концепції на основі вже існуючого знання. Синтез може відбуватися на різних рівнях і в різних контекстах, таких як: нові відкриття, творчість, розв'язання проблем тощо. Отже, синтез є важливою операцією для розвитку науки, мистецтва, технологій та творчого мислення загалом. Він розширює межі можливого та сприяє створенню нового знання та інновацій.

Аналіз і синтез є основними розумовими операціями, які забезпечують повне і глибоке пізнання дійсності [44].

Порівняння – це встановлення подібностей і відмінностей між предметами і явищами. Операції порівняння різняться за складністю залежно від завдання і змісту порівнюваних об'єктів. Порівняння відіграє важливу роль у виявленні істотних ознак об'єкта, з нього може починатися аналіз, синтез, узагальнення тощо [8, ст. 39].

Абстрагування – це мисленнєве відволікання від несуттєвих ознак і характеристик об'єкту пізнання для більш глибокого і ґрунтовного вивчення його істотних сторін. Це дозволяє розглядати ці істотні сторони як самостійні явища і більш глибоко їх вивчати. Абстрагування готує ґрунт для глибокого узагальнення, завдяки йому створюються поняття, гіпотези, теорії [87, ст. 69].

Узагальнення – це мисленнєве об'єднання предметів і явищ у групи на основі їхніх істотних властивостей, виявлених у процесі абстрагування. Узагальнення є продовженням і поглибленням синтетичної діяльності мозку за допомогою мови, яка дає можливість сформулювати висновки щодо результатів вивчення певного об'єкту, явища, процесу. Узагальнення окремих ознак предмета чи явища, що

мають істотний характер, або зв'язків, які існують в об'єкті, дає можливість групувати (класифікувати) об'єкти за видовими, родовими чи іншими ознаками.

Класифікація – це групування об'єктів за видами, яке робиться з метою розрізнення і подальшого об'єднання об'єктів. Класифікація допомагає впорядкувати знання про об'єкти, процеси, явища, краще зрозуміти їхні зв'язки, особливості, ієрархію. Класифікація вимагає чіткого визначення ознак об'єктів, що класифікуються, порівняння їх за істотними ознаками, знаходження загальної підстави для класифікації та групування об'єктів за певними принципами [45].

Систематизація – це упорядкування знань на основі дуже широких спільних ознак групи об'єктів. Систематизація забезпечує об'єднання не окремих предметів, а цілої групи або класу [69, с. 20].

Усі зазначені розумові операції забезпечують пізнання нового, невідомого (тобто розв'язання пізнавальних завдань) і складають процес мислення. Об'єктами людського мислення є пізнавальні завдання, які мають різний зміст і вимагають різних розумових дій для їх розв'язання: предметно-дійових, перцептивно-образних або ж поняттєвих [38, с. 178].

Відповідно, виділяють три основні типи мислення [12, с. 9-13].

Наочно-дійове мислення – вирішення завдань (проблем) відбувається безпосередньо в самій діяльності. Воно особливо необхідне тоді, коли найбільш ефективно розв'язання проблеми можливе саме в процесі практичної діяльності. Це найперша стадія розвитку мислення у людини в онто- і філогенезі (предметно-практична діяльність первісної людини і предметно-маніпулятивна діяльність маленької дитини, з яких розпочався процес формування їхнього мислення невідривно від цієї діяльності). Сенс цього виду мислення полягає в тому, що думки виникають у процесі дії з предметами.

Наочно-образне мислення проявляється в тому, що люди працюють з образами предметів і явищ. Вони уявляють собі предмети і явища, аналізують, порівнюють і узагальнюють їхні суттєві ознаки. Це також притаманне і вищим тваринам. Функція образного мислення пов'язана з уявленням ситуації та її зміни, яку людина хоче отримати в результаті діяльності. За допомогою образного

мислення більш повно відтворюються різні фактичні ознаки об'єкта в цілому. Велику роль в образному мисленні відіграє уява, яка може одночасно охоплювати об'єкт з декількох точок зору. Дуже важливою особливістю образного мислення є встановлення незвичайних, «неймовірних» комбінацій об'єктів та їхніх якостей. Наочно-образне мислення значно розширює когнітивні можливості людини. Воно дає змогу осмислювати дійсність більш осмислено та різноманітно. Розвиток наочно-образного мислення відбувається в діяльності, яка за своєю природою вимагає використання різного ступеня узагальнених образів, графічних зображень об'єктів та їх символічного представлення.

Словесно-логічне мислення (або абстрактне мислення) – це мислення, безпосередньо пов'язане з відчуттями та логікою. Воно відбувається в мовній формі за допомогою понять, які не мають безпосередньої чуттєвої основи у відчуттях чи сприйнятті. Саме цей тип мислення дає змогу виявляти загальні закономірності в природі та суспільстві, розв'язувати проблеми на найвищому рівні узагальнення, будувати наукові теорії та гіпотези. Сьогодні цей тип мислення виділяється як один з основних і характеризується поняттями, логічними конструкціями, які існують і функціонують на основі мови, мовних засобів [9, с. 361-365].

Зазначені типи мислення використовуються людьми для вирішення різних завдань. Існують також інші класифікації типів мислення: наприклад, теоретичне і практичне; інтуїтивне і аналітичне; творче і критичне; продуктивне і репродуктивне мислення та ін. У контексті обраної нами теми дослідження ми розглянемо далі детальніше критичне та аналітичне мислення, як є важливими аспектами когнітивних процесів і відіграють ключову роль у розвитку розумових навичок та вмінь людини.

Проблема критичного мислення є однією з найважливіших проблем, пов'язаних з розвитком інформаційного суспільства в Україні. Відсутність аналітичного мислення та навичок критичного оцінювання, догматизм і стереотипні погляди впливають на здатність людей розуміти і правильно оцінювати інформацію.

У сучасному суспільстві замість осмисленого розпізнавання повідомлень відбувається пасивне споживання інформації, люди звикають користуватися одними й тими ж джерелами інформації та довіряти їм, не бажаючи змінювати власні погляди. Це призводить до нездатності прислухатися до думки інших, що призводить до непорозумінь і конфліктів у суспільстві. Добре розвинені навички критичного мислення дають змогу приймати найкращі рішення в будь-якій діяльності та забезпечують відкритість до нових ідей і знань. Критичне мислення необхідне для вирішення проблем, формулювання висновків, оцінювання та прийняття рішень.

Вчені вже давно закликають до впровадження критичного мислення в освітній процес, але ці заклики стикаються з проблемою, що суспільство не готове до рефлексії власної розумової діяльності. Тому необхідно навчити людей ще з дитинства, зі школи розуміти різноманітність і багатовимірність думки, на противагу догматичності мислення, а також визнавати різноманітність зв'язків між подіями і явищами. Усвідомлення різноманітності зв'язків між подіями та явищами на противагу спрощеному світосприйняттю та навчання учнів цьому є викликом для сучасного вчителя в освітньому процесі [14, с. 80].

Критичне мислення – це усвідомлене мислення вищого порядку, свідоме усвідомлення власної інтелектуальної реальності та діяльності інших людей [36, с. 59].

Охарактеризуємо ключові положення теорії розвитку критичного мислення (концепція українського дослідника С. Терно) [82, с. 30].

Критичне мислення характеризується наступними ознаками:

1. Усвідомленість. Найсуттєвішою характеристикою критичного мислення є високий ступінь усвідомлення власних розумових дій і пильна увага до них. Людина, яка усвідомлює необхідність змінювати обставини, свої шляхи, знання, вміння, навички, здібності, потреби і можливості, є вільною у своєму житті. Таким чином, усвідомлення призводить до рефлексії, контролю та самоорганізації.

2. Самостійність – характеризується здатністю ставити перед собою нові завдання і вирішувати їх без допомоги інших, здатністю здобувати нові знання,

засвоювати нові способи пізнавальної і практичної діяльності та використовувати їх для розв'язання всіх життєвих проблем. Таким чином, самостійність породжує, з одного боку, рефлексивність, а з іншого – цілеспрямованість.

3. Рефлексія – це форма теоретичної діяльності людини, спрямована на осмислення власних дій та їх закономірностей; процес, за допомогою якого суб'єкт усвідомлює свої внутрішні дії та стани, спрямовує свідомість на себе, розмірковує над власними психічними станами і таким чином впливає на себе. У рефлексії людина почергово або одночасно займає дві позиції: позицію актора і позицію спостерігача. У навчальній діяльності рефлексія полягає в тому, що суб'єкт усвідомлює свій пізнавальний акт і контролює його перебіг.

4. Цілеспрямованість: почуття мети створюється через рефлексію і тісно пов'язане з оцінюванням. Оцінка – це ключ до критичного мислення. Воно передбачає порівняння реальності з певними ідеалами (стандартами) і висновок про ступінь відповідності їм. Результатом такого оцінювання є план дій (постановка цілей) для приведення їх у відповідність.

5. Обґрунтованість: критичне мислення завжди базується на певних логічних підставах, має чіткі причинно-наслідкові зв'язки, що є результатом рефлексії.

6. Контрольованість: є ще одним наслідком рефлексії. Контроль – це пильна увага до процесу мислення та його співвіднесення з цілями, цінностями і нормами.

7. Самоорганізація: контроль, у свою чергу, породжує самоорганізацію та самозміни особистості [92, с. 14-186].

Для того щоб залучити людей до процесу критичного мислення, треба враховувати особливості формування поглядів і переконань людини, а також вплив на цей процес наших дій і поведінки. Дослідники поведінкової психології визначають умови та процедури розвитку критичного мислення, а також методи, які вчителі можуть використовувати для формування відповідної поведінки та діяльності у своїх учнів. Вже проведено дослідження, яке показало, як можна навчати критичного мислення в різних змістових галузях, зокрема на уроках читання, літератури, суспільствознавства, математики та природничих дисциплін. Це особливо важливо для методики викладання в конкретних предметних галузях,

оскільки критичне мислення є важливим предметом, воно найкраще розвивається, коли учні взаємодіють з конкретним змістом [60, с. 92].

Нерозривно пов'язане з критичним і є основою для нього аналітичне мислення. У сучасному суспільстві, де зміни відбуваються повсюдно, а інформація для прийняття рішень необмежена, аналітичне мислення стає важливою навичкою для всіх. Це складний і важливий когнітивний процес, який допомагає людям розуміти складні проблеми, аналізувати інформацію та знаходити ефективні рішення.

Аналітичне мислення – це здатність розуміти природу ситуації, яка досягається двома шляхами: розбиттям проблеми на складові та їх аналізом; відстеженням припущень та аналізом причинно-наслідкових зв'язків крок за кроком [19, с. 252].

Людина, яка володіє цими компетенціями, здатна передбачати розвиток ситуації; оцінити можливість настання форс-мажорних обставин; структурувати та оцінювати інформацію. Навички аналітичного мислення корисні в усіх професіях, а найбільш значущими вони для роботи в галузях, які вимагають аналізу інформації та прийняття рішень, таких як логістика, економіка, програмування та продажі. Люди з навичками аналітичного мислення на робочому місці мають можливість: вирішувати проблеми більш ефективно і ранжувати їх за складністю та важливістю; вирішувати проблеми швидше; контролювати свої емоції та не дозволяти їм впливати на прийняття рішень. Зауважимо, що кількість інформації у світі подвоюється кожні 18 місяців. Тому вміння аналізувати та систематизувати великі обсяги даних буде однією з найважливіших навичок на ринку праці [31].

Процес аналітичного мислення передбачає наступні етапи обробки інформації (аналізу) [3, с. 10]:

- 1) розбиття інформації на складові частини;
- 2) аналіз частин та інформації в цілому;
- 3) якщо інформації для вирішення проблеми недостатньо, то на основі умовиводів робляться міркування, які доповнюються та уточнюються;
- 4) окреслення можливих варіантів вирішення проблеми;

- 5) проаналізувати кожен варіант, оцінити його переваги та недоліки;
- 6) вибрати найкраще рішення.

Люди з навичками аналітичного мислення можуть визначити найважливіші зв'язки та відносини між різними елементами інформації. Ці навички можна розвинути за допомогою: гри в шахи або шашки; розв'язування головоломок і ребусів; систематичного вивчення математики та фізики; читання, вивчення мов, слухання розвивальних тренінгів та пізнавальних лекцій.

Взаємодія між критичним та аналітичним мисленням може бути вкрай продуктивною, оскільки кожен з цих типів мислення має свої сильні сторони, які можна поєднати для досягнення кращих результатів у вирішенні проблем, прийнятті рішень та вивченні нової інформації. Ось як вони можуть взаємодіяти [46]:

- аналітичне мислення може виступати основою для поділу складних проблем на менші частини та визначення взаємозв'язків між ними. При аналізі складових проблеми аналітичне мислення дозволяє виявити ключові аспекти, які потрібно розглянути;

- критичне мислення може бути використане для оцінки інформації, яка отримана через аналітичний розбір. Аналізуючи докази та висновки, отримані аналітичним методом, критичне мислення допомагає визначити їхню дійсність, надійність та релевантність;

- комбінація для розв'язання проблем: поєднуючи аналітичне та критичне мислення, людина може розглядати проблеми з різних точок зору та розробляти кращі стратегії розв'язання. Критичне мислення допомагає відсівати неефективні або неприйнятні варіанти, в той час як аналітичне мислення розкриває глибину та складність проблеми;

- взаємодія у процесі прийняття рішень: аналітичні навички допомагають вивчити можливі варіанти рішень, тоді як критичне мислення забезпечує обґрунтування вибору конкретного рішення через оцінку його плюсів та мінусів;

- постійна взаємодія для пошуку оптимальних рішень: аналітичне та критичне мислення можуть взаємодіяти на кожному етапі процесу прийняття

рішень, надаючи можливість постійно вдосконалювати та оптимізувати стратегії розв'язання проблем [17, с. 826-828].

Взаємодія критичного та аналітичного мислення може призвести до більш компетентного та обґрунтованого розгляду інформації, сприяти розвитку навичок високорівневого мислення та сприяти зростанню ефективності прийняття рішень.

Критичне та аналітичне мислення можуть взаємодіяти один з одним і використовуватися разом для досягнення кращих результатів. Критичне мислення допомагає оцінити інформацію, а аналітичне мислення допомагає розглянути і розкрити проблему більш детально. Розвинуті навички критичного та аналітичного мислення корисні як у навчанні, так і в реальному житті, оскільки вони сприяють кращому розумінню складних питань і прийняттю обґрунтованих рішень [28].

Таким чином, вивчення аналітичного та критичного мислення привертає увагу вчених та освітян в усьому світі. Теоретичні підходи до цих аспектів розвитку розумових здібностей постійно розширюються та змінюються відповідно до нових психолого-педагогічних підходів та концепцій. У сучасних теоретичних підходах до аналітичного мислення акцент часто робиться на розвиток навичок аналізу, синтезу та оцінки інформації. Вони базуються на ідеях, що аналітичне мислення може бути навчене та розвинуте через систематичний аналіз проблем, рішень та розгляду різних точок зору.

Актуальними є також формування навичок критичного оцінювання джерел інформації, розвиток критичного мислення в контексті медіа- та інформаційної грамотності. Дослідники наголошують на важливості усвідомлення власних поглядів та переконань, здатності до конструктивної критики, а також вміння аргументовано висловлювати свою думку.

3.2. Психологічні особливості розвитку аналітичного та критичного мислення в учнів старших класів

Період ранньої юності (15-17 років) вважається перехідним між дитинством і дорослістю. У цей час старшокласник опиняється на порозі справжнього

дорослого життя, дивиться на сьогодні з точки зору майбутнього, шукає сенс свого життя. Якщо розглядати розвиток тільки як зміну психічних функцій, то всі основні новоутворення вже закінчилися в підлітковому віці, інтегруючись і вдосконалюючись в старших класах школи. Тому деякі автори розглядають ранні стадії юнацького віку як період завершення новоутворень, що відбулися в підлітковому віці, і весь цей період з 11-12 до 17-18 років називають підлітковим віком. Але ми вважаємо, що кожний період важливий сам по собі в житті індивіда, несе в собі зміни й розвиток.

Розглянемо, зокрема, зміни в ситуації соціального розвитку юнаків, що спричиняють суттєві особистісні зміни. Новий соціальний статус старшокласника змінює в його свідомості важливість освіти. У порівнянні з підлітками спостерігається зростаючий інтерес до навчання, формується нова навчальна мотивація. Домінуюче місце займають мотиви, пов'язані з самовизначенням і підготовкою до самостійного життя, які отримують особистісний сенс і обумовлюють навчальну активність юнаків. Старшокласники, для яких головне на даному етапі їхнього життя – це майбутнє отримання професії, починають розглядати освіту як необхідну основу, яка є передумовою майбутньої професійної діяльності. Саме в старших класах з'являється усвідомлене позитивне ставлення до навчання. Їх в основному цікавлять предмети, які знадобляться в подальшому житті, для наступного рівня навчання, і вони починають турбуватися про майбутню успішність. Тому відсутність уваги до «непотрібних» предметів, ігнорування низьких оцінок з них є типовими для молодих людей.

Коли учні закінчують школу, вони повинні бути психологічно готові до дорослого життя. Поняття «психологічна підготовка» передбачає в даному випадку наявність потреб і здібностей, які дозволяють випускникам в повній мірі реалізувати себе в професійній діяльності, суспільного життя і майбутнього сімейного життя. Перш за все, це потреба в спілкуванні з іншими людьми, потреба і вміння творчо працювати, а по-друге, вміння теоретично мислити, орієнтуватися в різних подіях, що відбуваються в сучасному світі, які виступають у вигляді

науково-теоретичного світогляду, наявності розвинених рефлексів, завдяки якому гарантується свідоме і критичне ставлення до себе.

Сформувавшись, ці якості формують психологічну основу для соціального і особистісного самовизначення школярів, центрального новоутворення раннього юнацького віку. Головною особливістю цього періоду є необхідність для молодшої людини зайняти внутрішню позицію дорослого, вибрати професію, реалізувати себе як члена суспільства, виробити світогляд, вибрати життєвий шлях. Самовизначення означає не автономію від дорослих, а чітке спрямування та визначення свого місця у світі дорослих [11, с. 216-217].

Таким чином, основним психологічним підсумком ранньої юності є активізація та реалізація процесів формування суб'єктивного образу світу, становлення соціального статусу та формування основ світогляду. В. Худик зазначає, що інтенсивний процес самовизначення ґрунтується на сформованих уявленнях і виступає як «процес визначення себе у світі» [76, с. 198-199].

Юнацький вік характеризується розвитком теоретичного мислення, тобто старшокласники здатні до логічного мислення, схильні до самоаналізу, логічних і структурованих суджень. Слід також зазначити, що рівень розвитку інтелекту в цей період забезпечує виконання будь-яких видів розумової діяльності дорослих людей. Багатство інтелекту яскраво проявляється в роботі уяви юнаків. Формування подальших життєвих планів втілюється в мріях, тому цей період в цілому сприятливий для розвитку уяви. Мрія юнаків набуває особливо конкретний і дієвий характер. Фантазія через образ себе в майбутньому спонукає школярів до реальних дій і стає фактором саморегуляції діяльності. Під час навчання учень, освоюючи складні навчальні матеріали, удосконалює свою репродуктивну уяву. У той же час розвивається творча уява, яка яскраво проявляється в освіті, наукових дослідженнях, мистецтві та інших видах діяльності. Старшокласники більш критично, ніж підлітки, ставляться до роботи своєї уяви, співвідносячи мрії з реальністю [69]. Юнаки володіють когнітивним стилем пізнавальної діяльності, краще сприймають інформацію, обробляють великий обсяг інформації, краще запам'ятовують, тобто швидше засвоюють, накопичують, переробляють і

використовують інформацію. Юнакам властиво вербально-логічне і абстрактне мислення, яке дозволяє їм легко освоювати і здійснювати логічні операції: аналіз, синтез, порівняння і узагальнення [58].

Учні цього віку здатні вирішувати проблемні ситуації, виявляти необхідну інформацію, об'єктивно оцінювати свою думку і думки інших, знаходити компроміси і висувати гіпотези. Вони наполегливі у досягненні своїх цілей і готові вчитися та планувати процес навчання відповідно до своїх потреб у самовизначенні [27].

Мислення у старшокласників більш продуктивне і системне, що сприяє розвитку індивідуальних стилів і вирішення практичних та пізнавальних завдань. Мислення здобувачів освіти у цьому віці глибше, вони можуть володіти більш потужною мотивацією до тривалої концентрації уваги; зберігають увагу не тільки під час демонстрації матеріалу, але і під час його опису, а також під час викладу теоретичних питань. Розвиток абстрактно-логічного мислення триває. В результаті цього виникають філософські роздуми учнів, їх бажання вести бесіди і дискусії на абстрактні теми. Для багатьох з них абстрактні можливості здаються більш цікавими та важливими, ніж реальність, для вирішення проблем. Мислення старшокласників більш гнучке (юнаки відображають проблему творчо, прагнуть шукати найкоротший і найпростіший спосіб вирішення проблеми, вони рішучі та енергійні) [10, с. 64-65].

Мислення школярів стає більш системним і продуктивним, що сприяє систематизації знань. Наукові гіпотези грають в ньому невід'ємну роль. У юнаків виробляється індивідуальний когнітивний стиль вирішення пізнавальних і практичних завдань, формуються наступні індивідуальні особливості мислення:

- а) глибина – здатність вивчати нові матеріали, виявляти суттєві особливості при вирішенні завдань, узагальнювати їх і вникати в суть діяльності виучуваного;
- б) гнучкість – здатність долати бар'єри минулого досвіду (знань), відходити від звичного способу мислення, вирішувати протиріччя між існуючими знаннями і вимогами проблемної ситуації, а також вирішувати проблеми;

в) широта – здатність діяти відповідно до них, маючи на увазі обраний набір істотних ознак, не піддаючись провокаційному впливу зовнішніх випадкових знаків;

г) усвідомленість – це здатність передавати мету та результати мислення словами, графіками, діаграмами;

г) незалежність – здатність самостійно ставити цілі, висувати гіпотези і вирішувати проблеми;

д) чуйність до допомоги – здатність враховувати наслідки чужих думок, сприймати натяки;

е) критичність – об'єктивна оцінка думки про себе та інших;

є) активність – енергія, рішення в процесі вирішення проблем, завдань;

ж) економічність – здатність вирішувати проблеми найкоротшим можливим способом, відсутність непродуктивних суджень, які створюють нові проблеми, а не наближають рішення [86].

Ці індивідуальні особливості мислення характеризують рівень його розвитку і продуктивності учня. Тому зусилля вчителів мають бути спрямовані на створення умов для оволодіння юнаками логічними операціями та розвитку особливостей цих думок [34].

В юнацькому віці продовжує активно розвиватися аналітичне мислення. Воно є важливою складовою когнітивного розвитку юнаків і впливає на їхню здатність розуміти, аналізувати та вирішувати проблеми. Аналітичне мислення виникає на свідомому рівні і включає в себе два компоненти: допитливість, пошук нової інформації і знань, і креативність, яка класифікує знання, порівнює їх, приводить в порядок, іншими словами, при необхідності «розкладає все по полочках», щоб відтворити інформацію з цієї області, не плутаючись у власних думках. Аналітичне мислення тісно пов'язане з логікою, яка відповідає за точність і послідовність [62, с. 94].

Важливо також відзначити, що аналітичне мислення містить 2 позиції, протилежні одна одній. З одного боку, аналітичне мислення направлене на об'єктивну оцінку реальності її відображення в інформації, а з іншого, воно завжди

суб'єктивне, оскільки існує в «Я» людини на основі її цінностей, досвіду, але протиріч в цьому немає. Наукові знання виникають не лише з об'єктивного погляду на речі, а й з суб'єктивної позиції людей, які беруть участь у цьому процесі [2].

Під орієнтацією юнаків на самостійне формування аналітичного мислення ми розуміємо:

- пізнавальну орієнтацію, яка спрямована: на оволодіння новими знаннями, фактами, явищами, закономірностями; на засвоєння способів здобуття знань, прийомів самостійного їх опанування; на отримання додаткових знань і потім на формування власної програми самовдосконалення;

- соціальну орієнтацію, яка формує: відповідальність, розуміння соціальної значущості навчання; прагнення зайняти певну позицію в суспільстві [55, с. 152-153].

Основні риси аналітичного мислення у юнаків:

- розвиток логічного мислення: у юнаків продовжується розвиток логічних навичок, що дозволяють їм аналізувати інформацію, виявляти взаємозв'язки та приймати обґрунтовані рішення. Це разом дозволяє розуміти причинно-наслідкові зв'язки та вирішувати завдання, які вимагають логічного мислення; [63]

- здатність до критичного аналізу: юнаки здатні критично оцінювати інформацію. Вони можуть розпізнавати переваги та недоліки різних точок зору, розмножувати різноманітні джерела інформації та робити висновки на основі об'єктивного аналізу; [6]

- творче мислення: у юнаків продовжує розвиватися здатність до творчого мислення, що включає генерацію нових ідей, розв'язання проблем та створення альтернативних шляхів вирішення завдань. Ця здатність покращує їх розвиток як індивідів та допомагає їм стати більш креативними та незалежними у рішеннях;

- спроможність аналізувати складні проблеми: юнаки здатні вирішувати складні завдання та проблеми, що вимагають високого рівня аналітичних

можливостей. Вони можуть розглядати проблему з різних точок зору, розбивати її на частини та шукати оптимальні рішення;

- розвиток самостійності в прийнятих рішеннях: юнаки показують самостійність у прийнятих рішеннях. Вони навчаються виявляти власні цінності, прагнення та мети при аналізі інформації та прийнятті рішення, що стосуються їхнього життя [48, с. 63-64].

На основі аналізу психолого-педагогічних досліджень визначено наступні умови формування аналітичного мислення в учнів:

- 1) спрямованість на самостійне здійснення розумових операцій юнаками;
- 2) спонукання юнаків до формування аналітичного мислення;
- 3) активізація самоконтролю в процесі формування [67, с. 35] .

Також в юнацькому віці продовжується розвиток критичного мислення, що свідчить про розвиток мисленнєвої активності і самостійності. Критичне мислення юнаків посилюється по мірі дорослішання. Однак учні не набувають навичок критичного мислення автоматично. Для того, щоб направити процес розвитку критичного мислення юнаків у конструктивне русло, необхідно враховувати їхні потреби знайомитися з новою інформацією, переробляти її і набувати досвіду самостійної творчості [16, с. 99].

Розвиток критичного мислення повинен враховувати домінуючі потреби учнів, а це для молодшого юнацького віку – потреба в рефлексивній та смислотворчій діяльності, в самопізнанні, самовираженні, самовизначенні, а також у саморегуляції діяльності та творчій активності. Підлітковий та юнацький вік є сенситивним періодом для розвитку мислення, зокрема таких рис як абстрактність, критичність та творчість, що породжує потребу мати власну точку зору, схильність відстоювати її, розмірковувати гіпотетико-дедуктивно; а також характеризується виробленням світогляду, переконань, характеру, життєвим самовизначенням. Це період самоствердження, бурхливого розвитку, самосвідомості; відбуваються зміни в змісті мислення: формуються ідеальні образи світу та сім'ї, які починають порівнюватися з реальністю; зростає інтерес до соціальних, політичних і моральних проблем, тощо [80, с. 186].

Критичне мислення має кілька важливих аспектів. Зокрема, критичне мислення – це незалежне, таке, що прагне до переконливої дискусії, відправна точка, а не кінцевий пункт процесу мислення, яка передбачає створення мотивації, спонукає учнів мислити творчо, і починається з постановки питань та проблем, які необхідно компетентно вирішити. Старшокласники готові сприймати інформацію, самостійно здобувати знання, формулювати свої думки і бажання, відстоювати свою думку і використовувати отримані знання в потрібній ситуації. Це підвищує важливість необхідності розвитку критичного мислення в цій віковій групі [81, с. 8-10].

Мета розвитку критичного мислення полягає в тому, щоб навчити учнів самостійно мислити [24, с. 3]. Тобто коригувати питання, робити висновки, знаходити рішення проблем, спрямовувати увагу на відповідні сфери діяльності, виявляти й обробляти інформацію, оцінювати достовірність джерел, аналізувати власні думки і висловлювання, точно вибирати засоби висловлювання, задавати питання, приймати обґрунтовані рішення, мислити об'єктивно, розглядати проблемні питання з різних точок зору.

Що стосується основних ознак критичного мислення, то необхідно відзначити наступне: вміння розпізнавати помилки, неправдиву інформацію, аналізувати свої промахи і помилкові аргументи, бути готовим змінити процес мислення, зайняти іншу позицію і наполягати на ній, оцінювати соціальні явища, адекватно реагувати на них і володіти власною позицією. Здатність самостійно відбирати і аналізувати інформацію, порівнювати її з інформацією інших людей і робити логічні висновки.

Важливими умовами є також піддавання власних позицій та позицій інших сумнівам, принциповість, прагнення мислити та чинити об'єктивно, прагнути до пошуку оптимальних рішень, відстоювання власної позиції, проте й мати повагу до суджень інших. Учням необхідно також зрозуміти, що процес формування критичного мислення та його розвитку ніколи не припиняється, адже після вирішення однієї проблеми завжди з'являється нова. Володіючи певними ознаками критичного мислення старшокласники будуть в змозі самостійно вирішувати

проблеми, а працюючи на уроках над важливими соціальними питаннями бути готовими та впевненими у собі [5, с. 4].

Іноді навички критичного мислення є слабо вираженими, тобто проявляються інтуїтивно, не системно та залежно від ситуації. Тобто, використання навичок критичного мислення в різних ситуаціях можуть проявлятися по-різному. Це може свідчити про те, що у старшокласників відсутні або погано сформовані стратегії щодо розв'язання певних завдань або задач. У цьому випадку слід навчати учнів робити висновки та влучно підбирати аргументи. Важливо також розвивати діалектичність мислення, що також є однією з ознак критичного мислення. Діалектичність мислення передбачає вміння аналізувати певні явища з різних сторін, розуміти різноманітність, вміння помічати суперечності [32, с. 5-9].

Розвиток аналітичного і критичного мислення в юнаків є етапом їхнього особистісного розвитку та підготовки до дорослого життя. Аналітичне та критичне мислення важливі для успішного вирішення завдань з різних предметів, а також для формування критичної свідомості та самостійного ставлення до інформації. Учні старших класів, розвиваючи аналітичне мислення, мають здатність розбиратися в складних концепціях, аналізувати інформацію та використовувати логіку для виконання завдань. Критичне мислення, у своїй ситуації, допомагає їм осмислювати різні точки зору, критично оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки. Можна сказати, що аналітичне мислення є складовою або передумовою критичного мислення: спочатку будь-яку складну або суперечливу інформацію треба розкласти на складові, проаналізувати кожен з них і вже потім скласти власне судження, обрати правильний варіант.

Існує ряд особистісних характеристик, які притаманні для людини з розвиненим аналітичним і критичним мисленням. Так, зокрема американські психологи, автори опитувальника InQ, який визначає стиль мислення людини, А. Харрісон та Р. Бремсон описують такі психологічні характеристики людей з аналітичним стилем мислення. Аналітичний стиль характеризується методичним, логічним, ретельним, детальним і обережним підходом до вирішення проблем. Перш ніж прийняти рішення, люди з таким стилем збирають якомога більше

інформації і розробляють детальний план дій, щоб знайти оптимальний спосіб вирішення проблеми. За наявності достатнього часу такий підхід є дуже успішним. Аналітики найменше вміють працювати з невизначеністю та хаосом. Вони схильні до логіки, раціоналізму, порядку і прогнозованості. Аналітики високо ставлять знання, освіту і постійно вивчають багато теоретичної інформації, яка дозволяє пояснювати навколишній світ. Для вирішення проблем аналітики завжди шукають відповідну теоретичну підставу: формулу, алгоритм, метод або технологію. Аналітики – перфекціоністи, які прагнуть досконалості та завершеності в усьому, що вони роблять, та високо ставлять знання і компетентність [64, с. 44-45].

Щодо критичного мислення, то воно вимагає вміння не тільки аналізувати, але й ставити інформацію під сумнів і всебічно перевіряти її, шукати альтернативи, інші аргументи, інші позиції. Тобто це, в першу чергу, гнучке й варіативне мислення, сприятливе для пошуку істинної інформації та кращих варіантів рішень.

Д. Халперн виділяє такі важливі якості, які властиві людині, яка володіє критичним мисленням:

- готовність до планування (вміння стримувати свою імпульсивність і скласти план своїх дій);
- гнучкість (відсутність ригідності і догматизму в мисленні, готовність розглядати нові варіанти, прагнення прояснити складні для себе питання, змінювати свою точку зору);
- наполегливість (готовність взятися за вирішення завдання і не відступати, допоки воно не буде вирішено);
- готовність виправляти свої помилки (вміння визнавати, а не виправдовувати свої помилки, вчитися на них, вміння бути відкритим до критики оточуючих);
- усвідомленість (спостереження за власними розумовими діями, тобто по суті, рефлексивний самоконтроль);
- позитивна установка на критичне мислення (активне прагнення навчитися мислити критично) [13, с. 14-15].

Як зазначає дослідник О. Шквир: «Ідеальне критичне мислення людини зазвичай пов'язане з допитливістю, хорошою обізнаністю, причиною довіри,

неупередженістю, гнучкістю, справедливістю в оцінці, чесністю в зіткненні з особистими упередженнями, розсудливістю в судженнях, бажанням прояснювати проблеми і складні питання, ретельністю в пошуку потрібної інформації, розумністю у виборі критеріїв, постійністю в пошуку результатів, які є настільки ж точними, як використані першоджерела. Ця комбінація, що зв'язує розвиток вміння критичного мислення з розумінням основ раціонального і демократичного суспільства» [90, с. 27-32].

Отже, в юнацькому віці активно розвиваються розумові здібності, теоретичне, абстрактне, логічне мислення, формуються здібності й навички аналітичного і критичного мислення. Дослідження психологічних особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення учнів старших класів свідчать про їхню важливість у процесі навчання та особистісному розвитку школярів. Розвиток аналітичного та критичного мислення учнів старших класів не тільки підвищує їхні академічні результати, але й формує особистість, здатну до самостійного мислення, аналізу та прийняття обґрунтованих рішень у різних сферах життя.

Проведене теоретичне дослідження дало нам можливість сформулювати наступне припущення: існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників. Тому наступний розділ ми плануємо присвятити емпіричному дослідженню особливостей аналітичного та критичного мислення старшокласників та розробці психокорекційної програми, спрямованої на їхнє підвищення.

Висновки до розділу 3

1. Результати аналізу науково-психологічних джерел свідчать про актуальність проблеми розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників у сучасному освітньому контексті. Проаналізовані дослідження свідчать про необхідність вдосконалення методик та підходів до формування цих важливих когнітивних навичок.

2. У сучасних теоретичних підходах щодо формування аналітичного мислення акцент робиться на розвитку навичок аналізу, синтезу та оцінки інформації, тобто аналітичне мислення може бути розвинуте через систематичний аналіз проблем, рішень та розгляд різних точок зору. Аналітичне мислення – це складний і важливий когнітивний процес, який допомагає людям розуміти складні проблеми, аналізувати інформацію та знаходити ефективні рішення. Людина, яка володіє цими компетенціями, здатна передбачати розвиток ситуації; оцінити можливість настання форс-мажорних обставин; структурувати та оцінювати інформацію.

3. Критичне мислення дозволяє робити самостійні обґрунтовані висновки на підставі ретельного й неупередженого аналізу різних джерел інформації. Воно характеризується такими ознаками, як усвідомленість, самостійність, рефлексія, цілеспрямованість, обґрунтованість, контрольованість та самоорганізація. Для критичного мислення важливими є усвідомлення власних поглядів та переконань, здатність до конструктивної критики, а також вміння аргументовано висловлювати свою думку.

4. Взаємодія критичного та аналітичного мислення забезпечує більш компетентний та обґрунтований розгляд інформації, сприяє розвитку навичок високорівневого мислення та зростанню ефективності прийняття рішень. Аналітичне мислення допомагає детально розглянути проблему шляхом вивчення її складових, а критичне мислення допомагає оцінити отриману інформацію і прийняти самостійне рішення. Розвинуті навички критичного та аналітичного мислення корисні як у навчанні, так і в реальному житті.

5. Дослідження психологічних особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення учнів старших класів свідчать про їхню важливість у процесі навчання та особистісному розвитку школярів. Розвиток аналітичного та критичного мислення учнів старших класів не тільки підвищує їхні академічні результати, але й формує особистість, здатну до самостійного мислення, аналізу та прийняття обґрунтованих рішень у різних сферах життя.

6. Аналітичне мислення старшокласників включає в себе допитливість (пошук нової інформації і знань), креативність та є тісно пов'язаним з логікою, яка відповідає за точність і послідовність думок. Критичне мислення вимагає сформованості у юнаків таких якостей, як допитливість, усвідомленість, гнучкість, неупередженість, об'єктивність, наполегливість, поміркованість та ін.

7. Проведене теоретичне дослідження дало нам можливість сформулювати наступне припущення: існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників.

РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

4.1. Організація, методи і процедура емпіричного дослідження

За результатами проведеного теоретичного дослідження було сформульовано наступну гіпотезу: існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників. Для того, аби підтвердити чи спростувати гіпотезу, було проведено емпіричне дослідження протягом лютого 2024 р.

Базою проведення дослідження була Бахмутська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 24. Для емпіричного дослідження ми сформували вибірку з учнів 10 та 11 класів даної школи. Вибірка становила 35 осіб, з них 18 дівчат та 17 хлопців. Вік досліджуваних 16, 17, 18 років.

Емпіричне дослідження проводилося в три етапи.

1. На *організаційному етапі* відповідно до гіпотези були обрані чотири психодіагностичні методики: методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової; Тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко; методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса. На цьому ж етапі була сформована вибірка досліджуваних одного віку та однієї соціальної групи (учні загальноосвітньої школи 10 та 11 класів).

На другому, *дослідницькому етапі* проводилося безпосередньо емпіричне дослідження, яке полягало в психодіагностичному обстеженні досліджуваних з вибірки за допомогою обраних методик. Після цього були зроблені математичні обрахунки отриманих результатів обстежень згідно з правилами, встановленими авторами тестових методик. Також були сформовані зведені таблиці з результатами усіх обстежень за кожною з методик, з дотриманням принципу конфіденційності. Зведені таблиці з результатами знаходяться в Додатку А.

На третьому, *аналітичному етапі* було проведено кількісний і якісний аналіз результатів обстежень, були побудовані таблиці і діаграми, з яких видно, якою мірою виражаються досліджувані психологічні явища у обстежуваних. Також було здійснено інтерпретацію отриманих даних відповідно до цілей кожної обраної методики. За допомогою коефіцієнту кореляції Пірсона було визначено взаємозв'язок між рівнями розвитку аналітичного, логічного та критичного мислення, що підтвердило гіпотезу дослідження. На цьому ж етапі за результатами проведеного емпіричного дослідження ми розробили корекційну програму розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників.

Нижче подано короткий опис методик, які були обрані для дослідження гіпотези.

1) Методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Креліна

Мета застосування: визначити ступінь розвитку аналітичного індуктивного мислення за обмежений проміжок часу. Повний текст методики подано в Додатку Б. Експериментатор може проводити це дослідження з одним суб'єктом або з невеликою групою суб'єктів. Важливо також дати можливість досліджуваним працювати самостійно.

Перед початком тесту потрібно розкласти на яскраво освітленому столі перед досліджуваними аркуші паперу літерами донизу.

Інструкція для досліджуваних: «На аркуші паперу перед вами надруковано стовпчик чисел, визначте, за якою схемою побудовано кожен з 15 стовпчиків чисел. Дотримуючись цієї закономірності, збільшуйте кожен стовпчик на два. Обмеження за часом – сім хвилин. Не затримуйтеся на одному стовпчику занадто довго. Якщо ви не знайшли закономірність правильно, переходьте до наступного стовпчика, а якщо час залишається, повертайтеся до стовпчика з числом, яке вам дається важче.

Результати обробляються за допомогою ключа (таблиці правильних відповідей). Під час обробки результатів підраховується кількість правильно заповнених числових послідовностей. Якщо досліджуваний написав лише одне

число в числовій послідовності, це вважається правильною відповіддю, але послідовність вважається неповною.

Ступінь розвитку аналітичного мислення визначається за кількістю правильно заповнених числових рядів.

Якщо досліджуваний заповнив 14-15 стовпчиків, то його аналітичне мислення є дуже високим або відмінним; 11-13 стовпчиків – високим або добрим; 8-10 стовпчиків – нормальним або задовільним; 6-7 стовпчиків – низьким або поганим; 5 або менше стовпчиків – дуже низьким або дуже поганим.

Результати тесту можна порівняти з академічною успішністю в суміжних дисциплінах. При інтерпретації результатів слід враховувати темперамент і математичні навички учасника тестування.

2) Методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової.

З описом і змістом методики можна ознайомитись у Додатку В.

Мета застосування: методика дозволяє оцінити логічне мислення.

Випробуванним пропонується 20 пар слів, стосунки між якими побудовані на абстрактних зв'язках, тут же у квадраті «Шифр» розташовано 6 пар слів із відповідними цифрами від 1 до 6. Після того як випробувані визначили відношення між словами в парі, їм треба знайти аналогічну пару слів у квадраті «Шифр» і обвести кружечком відповідну цифру. Час виконання роботи 3 хвилини.

Оцінювання проводиться за кількістю правильних відповідей.

Норма правильних відповідей – 5 і вище.

3) Тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко.

Методика подана в Додатку Г.

Мета застосування: методика досліджує критичне мислення.

Методика складається з 27 питань.

Випробуванним потрібно у всіх завданнях (крім першого) вибрати і позначити один найбільш правильний (відповідний) варіант відповіді. У першому завданні позначити найменш правильний (відповідний) варіант відповіді. На виконання відводиться 25 хвилин і завдання, на які не вистачило часу, вважаються невірними.

У наведених таблицях після методики наведено варіанти (літери) правильних відповідей. За кожен збіг із ключем досліджуваному нараховується один бал. Показником за тестом є сума балів (правильних відповідей). При цьому, якщо досліджуваний не встиг виконати деякі завдання за 30 хвилин, вони вважаються невіршеними, а також в таблиці є наведені норми до тесту критичного мислення.

Якщо випробуваний набрав більше 23 правильних відповідей – це означає дуже високий рівень критичного мислення, якщо результат 20-23 бали – це значить високий рівень розвитку критичного мислення. Середній рівень розвитку критичного мислення буде, якщо випробуваний набрав 11-19 балів, показниками низького рівня будуть бали в межах від 7 до 10, дуже низьким рівень розвитку критичного мислення буде від 7 і нижче.

4) Методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса

Текст методики наведений в Додатку Д.

Мета застосування: виявлення гнучкості мислення.

Випробуваним пропонується написати фразу «В полі вже танув сніг» чотирма різними способами» за командою експериментатора.

Після проведення методики підраховуються кількість написаних букв в кожному завданні, обчислюється середнє значення для трьох завдань і визначається коефіцієнт креативної гнучкості за запропонованою формулою.

Якщо значення коефіцієнта від 0,5 до 1 – це означає, що досліджуваний має пластичне мислення і легко та швидко переходить від одного виду діяльності до іншого. Це також означає, що він швидко реагує на зміни у вхідній ситуації і здатний приймати відповідні рішення.

Коефіцієнт нижчий за 0,5 вказує на ригідність мислення і низьку творчу гнучкість. Досліджуваний не здатний швидко та адекватно реагувати на зміни в ситуації та має труднощі зі зміною суб'єктивної програми діяльності.

Зазначені методики були обрані, тому що вони пов'язані з гіпотезою нашого дослідження, а саме дають можливість дослідити сформованість аналітичного та логічного мислення, а також критичного мислення та його компоненту – гнучкості мислення у старшокласників. Результати проведеного за цими методиками емпіричного дослідження дозволять нам надалі визначити, чи є зв'язок між цими параметрами, і підтвердити або спростувати сформульоване нами припущення.

Для забезпечення достовірності висновків за отриманими нами даними застосовувався метод математичної статистики – коефіцієнт кореляції Пірсона, який використовується для дослідження взаємозв'язку двох змінних, виміряних в метричних шкалах на одній і тій же вибірці. У нашому випадку вимірювався взаємозв'язок між рівнями розвитку аналітичного, логічного мислення та критичного мислення у старшокласників.

Таким чином, проведення нами емпіричного дослідження передбачало: визначення бази дослідження, якою стала була Бахмутська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 24; формування вибірки з числа учнів 10 та 11 класів даної школи загальною кількістю 35 осіб віком 16, 17 та 18 років; проведення психодіагностичного обстеження згідно з гіпотезою за методиками: методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової; тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко; методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса. Кількісний та якісний аналіз результатів психодіагностики буде подано в наступному підрозділі роботи.

4.2. Результати діагностики аналітичного та критичного мислення в учнів старших класів

Для першого нашого дослідження аналітичності мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Числові ряди» Крепеліна. Мета цієї методики – визначення ступеня розвитку аналітичного мислення обстежуваних. Первинні дані дослідження аналітичності мислення учнів представлено в додатку А в таблиці А.1.

Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості аналітичного мислення представлені в таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Показники рівнів сформованості аналітичності мислення за методикою «Числові ряди» Крепеліна»

Рівень аналітичності мислення	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Дуже низький	8%
Низький	23%
Середній	32%
Високий	26%
Дуже високий	11%

Отже, за результатами аналізу таблиці 4.1. можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів має середній рівень сформованості аналітичного мислення, тобто 32%. Люди з середнім рівнем аналітичного мислення здатні виконувати базовий аналіз ситуацій і вирішувати стандартні проблеми. Вони можуть враховувати різні фактори та відшукати логічні аргументи для своїх дій, хоча іноді можуть пропускати більш складні або непрямі аспекти.

Трохи менша кількість респондентів має високий рівень сформованості аналітичного мислення – 26%. Такі учні здатні ефективно аналізувати складні ситуації, виявляти приховані зв'язки та наслідки, а також розробляти обґрунтовані та креативні рішення. Цей рівень включає високу здатність до критичного мислення та стратегічного планування.

Низький рівень сформованості аналітичного мислення має 23% опитуваних старшокласників. На цьому рівні учні здатні виконувати деякі елементарні аналітичні дії, але їх здатність до критичного аналізу та систематичного розгляду

різних аспектів ситуації обмежена. Вони можуть упускати важливі деталі або не враховувати всі можливі наслідки своїх рішень.

Дуже низький рівень сформованості аналітичного мислення має 8% учнів, які можуть мати значні труднощі з розумінням основних логічних понять або з встановленням причинно-наслідкових зв'язків. Вони можуть виявляти тенденцію до прийняття рішень на основі інтуїції чи емоцій, не вдаючись до глибокого аналізу або розгляду альтернативних варіантів.

Дуже високий рівень сформованості аналітичного мислення має 11% старшокласників. Люди з дуже високим рівнем аналітичного мислення володіють винятковими навичками в розумінні складних систем та понять, глибокому аналізу та синтезі інформації. Вони здатні проникати у суть найскладніших проблем, передбачати довгострокові наслідки та розробляти інноваційні підходи для їх рішення.

Графічно результати діагностики рівнів сформованості аналітичного мислення за методикою Крепеліна подано на рисунку 4.1.

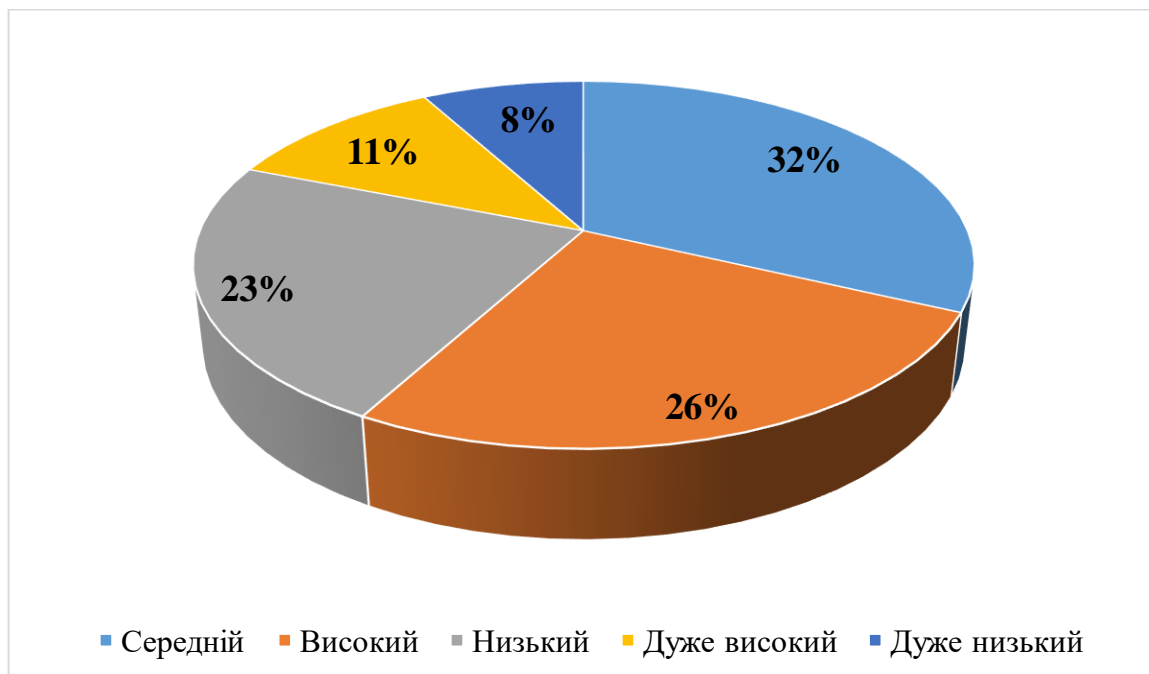

Рисунок 4.1. Показники рівнів сформованості аналітичного мислення за методикою «Числові ряди» Крепеліна

Таким чином, у старшокласників 16, 17, 18 років показники сформованості аналітичного мислення представлені на всіх рівнях розподілу шкали оцінювання методики «Числові ряди» Крепеліна.

Для другого нашого дослідження логічності мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової. Ця методика дозволяє оцінити логічне мислення. Первинні дані дослідження сформованості логічного мислення в учнів представлено в додатку А в таблиці А.2. Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості логічного мислення в учнів представлені в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2

Показники рівнів сформованості логічного мислення в учнів за методикою «Складні аналогії» Е. А. Коробкової

Рівень логічного мислення	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Низький	26%
Нижче середнього	31%
Середній	23%
Вище середнього	11%
Високий	9%

Отже, за результатами аналізу таблиці 4.2. можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів має рівень сформованості логічного мислення нижче середнього, тобто 31%. Такі учні можуть виявляти деякі логічні зв'язки і відношення, але часто роблять помилки в складних міркуваннях. Вони можуть мати труднощі з узагальненням або абстрактним мисленням, і їх аналіз часто зосереджується на конкретних деталях без розуміння загальної картини.

Трохи менша кількість респондентів має низький рівень сформованості логічного мислення – 26%. Люди на цьому рівні часто мають труднощі з ідентифікацією логічних відношень між ідеями або концептами. Вони можуть сприймати інформацію буквально і часто не здатні виявляти помилкові міркування або логічні протиріччя. Їхні висновки часто базуються на особистих думках або недостатньому розумінні ситуації.

Середній рівень сформованості логічного мислення має 23% опитуваних старшокласників. На цьому рівні люди здатні послідовно міркувати і робити виведення, використовуючи базові логічні принципи. Вони можуть аналізувати інформацію та розрізнати актуальну від неактуальної, але можуть мати труднощі з більш складними або абстрактними логічними задачами.

Вище середнього рівень сформованості логічного мислення має 11% учнів, які здатні розуміти складніші і абстрактні концепти, виявляти приховані логічні зв'язки і причинно-наслідкові відношення. Вони також здатні критично аналізувати аргументи, виявляти логічні помилки і формувати переконливі, логічно послідовні аргументи.

Високий рівень сформованості логічного мислення має 9% старшокласників. Учні на цьому рівні вирізняються винятковою здатністю до аналітичного і абстрактного мислення. Вони можуть використовувати складні логічні конструкції, розпізнавати нюанси в аргументах і вміло маніпулювати інформацією для формування нових ідей. Їхнє мислення характеризується глибоким розумінням принципів логіки та їх застосуванням у різноманітних контекстах.

Графічно результати діагностики рівнів сформованості логічного мислення за методикою Е. А. Коробкової подано на рисунку 4.2.

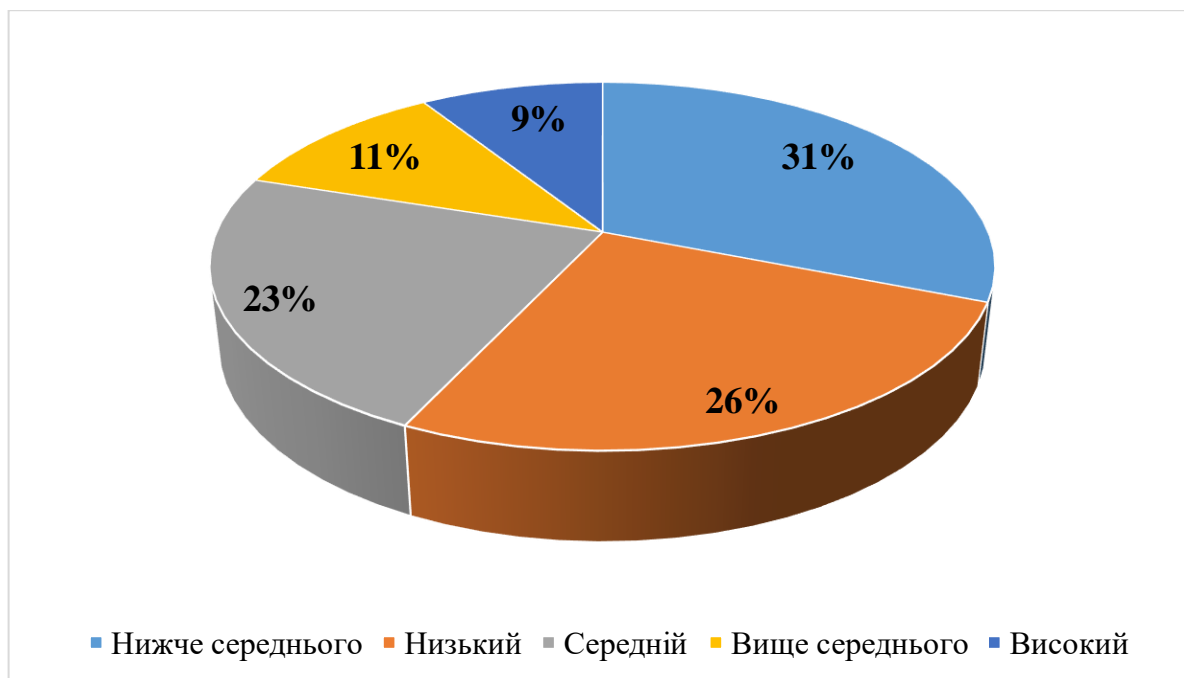

Рисунок 4.2. Показники рівнів сформованості логічного мислення за методикою «Складні аналогії» Е. А. Коробкової

Таким чином, у старшокласників 16, 17, 18 років показники сформованості логічного мислення представлені на всіх рівнях розподілу шкали оцінювання методики «Складні аналогії» Е. А. Коробкової.

Для третього нашого дослідження критичності мислення в учнів 10 та 11 класів був обраний тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко. Цей тест дозволяє дослідити критичне мислення. Первинні дані дослідження сформованості критичного мислення в учнів представлено в додатку А в таблиці А.3. Узагальнені результати діагностики рівнів сформованості критичного мислення в учнів представлені в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Показники рівнів сформованості критичного мислення в учнів за тестом «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко

Рівень критичного мислення	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Дуже низький	34%

Низький	22%
Середній	14%
Високий	14%
Дуже високий	16%

Отже, за результатами аналізу таблиці 4.3 можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів має дуже низький рівень сформованості критичного мислення, тобто 34%. Такі учні часто приймають інформацію без критичного аналізу або перевірки, на них легко можуть впливати маніпулятивні аргументи або непідтверджена інформація. Часто не вміють відрізнити факти від думок або упереджень. Мають труднощі з формулюванням обґрунтованих аргументів чи аналізуванням різних точок зору.

Трохи менша кількість респондентів має низький рівень сформованості критичного мислення – 22%. Такі учні можуть розпізнавати очевидні помилки в мисленні або аргументації, але часто не здатні глибоко аналізувати складні ідеї. Можуть приймати інформацію, яка підтверджує їх власні погляди, ігноруючи контраргументи. Вміють формулювати базові аргументи, але часто не враховують альтернативні точки зору або потенційні протиріччя.

Середній рівень сформованості критичного мислення має 14% опитуваних старшокласників. На цьому рівні учні вміють розпізнавати і критикувати аргументи, але можуть мати труднощі з розробкою власних складних аргументів. Більш свідомо ставляться до власних упереджень і здатні враховувати різні точки зору. Можуть застосовувати критичне мислення у знайомих або менш складних контекстах, але часом втрачають цю здатність у більш складних ситуаціях.

Високий рівень сформованості критичного мислення має теж 14% учнів, які вміють ефективно аналізувати, синтезувати та оцінювати інформацію з різних джерел. Здатні виявляти та критично обговорювати помилки в аргументації,

включаючи власні упередження. Вміють розвивати складні, обґрунтовані та творчі аргументи, враховуючи різні перспективи.

Дуже високий рівень сформованості критичного мислення має 16% старшокласників. На цьому рівні учні демонструють виняткову здатність до критичного мислення. Вони здатні до глибокого аналізу, системного мислення, та виявлення зв'язків між різними ідеями та концептами. Вміють відстоювати свої аргументи у складних дискусіях і здатні адаптувати свої погляди на основі нової інформації або змінених обставин. Часто виступають як лідери в області критичного мислення, здатні навчати інших та застосовувати свої навички у широкому спектрі областей.

Графічно результати рівнів сформованості критичного мислення за тестом Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко подано на рисунку 4.3.

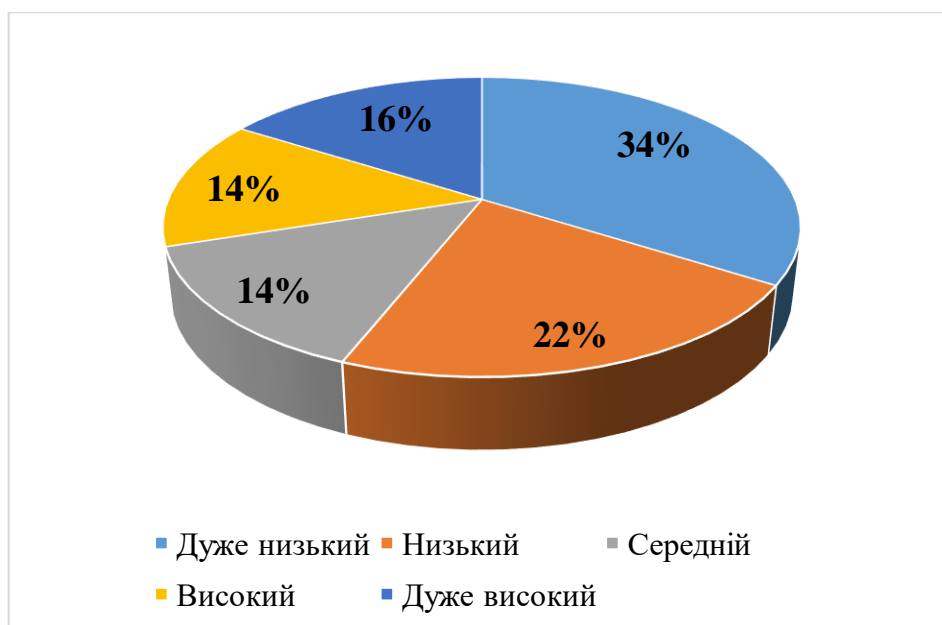

Рисунок 4.3. Показники рівнів сформованості критичного мислення за тестом «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко

Таким чином, у старшокласників 16, 17, 18 років показники сформованості критичного мислення представлені на всіх рівнях розподілу шкали оцінювання тесту «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко.

Для четвертого нашого дослідження гнучкості мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса. Ця методика дозволяє дослідити гнучкість мислення. Первинні дані дослідження сформованості гнучкості мислення в учнів представлено в додатку А в таблиці А.4. Узагальнені результати рівнів сформованості гнучкості мислення в учнів представлені в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Показники рівнів сформованості гнучкості мислення в учнів за методикою «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса

Рівень гнучкості мислення	Кількість учнів (у % від загальної кількості опитуваних)
Низький	66%
Високий	34%

Отже, за результатами аналізу таблиці 4.4 можна зробити такі висновки: найбільша кількість респондентів має дуже низький рівень сформованості гнучкості мислення, тобто, 66%. Такі учні мають проблеми з пристосуванням до нових ситуацій або змін у звичному порядку, часто застрягають на одній думці або підході та важко знаходять альтернативні рішення. Їм може бути важко відмовитися від однієї задачі та швидко перейти до іншої. Часто такі особи дотримуються традиційних методів та неохочі до експериментування.

Високий рівень сформованості гнучкості мислення виявлено у 34% учнів. Люди з високим рівнем гнучкості легко пристосовуються до змін і з легкістю впроваджують нові підходи. Вони здатні генерувати нові, оригінальні ідеї та знаходити нетрадиційні рішення проблем. Такі учні можуть швидко змінювати фокус уваги та ефективно працювати над декількома завданнями одночасно. Вони часто шукають нові можливості для навчання та експериментування, відкриті до нових ідей та поглядів.

Графічно результати діагностики рівнів сформованості гнучкості мислення учнів за методикою «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса подано на рисунку 4.4.

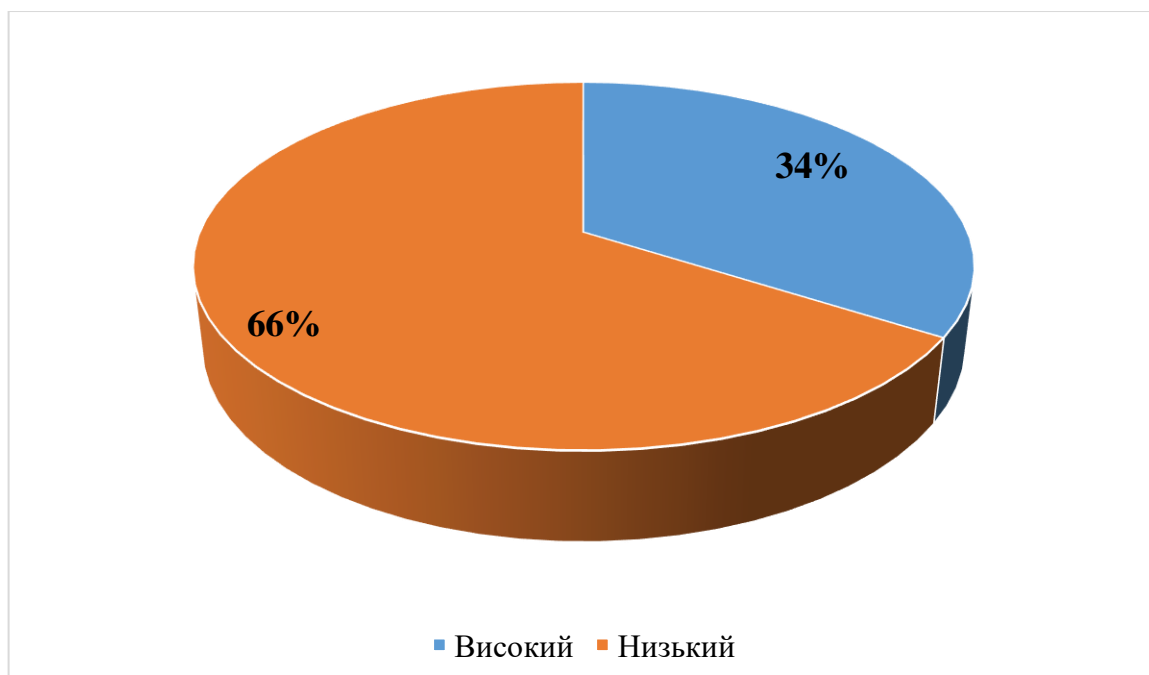

Рисунок 4.4. Показники рівнів сформованості гнучкості мислення за методикою «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса

Таким чином, у старшокласників 16, 17 та 18 років показники аналітичного, логічного, критичного мислення представлені на всіх рівнях розподілу за всіма шкалами методик оцінки: аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; логічності мислення «Складні аналогії» Коробкової; критичності мислення за тестом «Критичне мислення» Старкі в адаптації Луценко.

Для виявлення зв'язку між показниками аналітичного та логічного мислення за методиками Крепеліна та Коробкової, а також між аналітичним та критичним мисленням за методикою Крепеліна та Старкі в адаптації Луценко, ми провели обробку отриманих результатів методом кореляційного аналізу за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона ($p \leq 0,05$) у програмі Microsoft Excel. Отримані результати подано в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Показники коефіцієнтів кореляції аналітичного, логічного та критичного мислення в учнів 10 та 11 класів ($p \leq 0,05$)

	Логічне мислення	Критичне мислення
Аналітичне мислення	0,45	0,41

Установлено прямий статистично значущий кореляційний зв'язок показника аналітичного мислення із показником логічного мислення. Аналітичне мислення включає в себе здатність розбирати складні проблеми на менші частини для їх кращого розуміння, тоді як логічне мислення зосереджується на використанні логіки та раціональності для вирішення проблем і прийняття рішень. Зв'язок між ними свідчить про те, що навички, необхідні для ефективного аналітичного мислення, також сприяють здатності логічно міркувати та навпаки.

Установлено прямий статистично-значущий кореляційний зв'язок показника аналітичного мислення із показником критичного мислення. Це свідчить про те, що розвиток аналітичних навичок може сприяти покращенню критичного мислення, оскільки обидва напрямки мислення вимагають здатності аналізувати інформацію та використовувати логічні висновки.

Таким чином, можна стверджувати, що існує прямий позитивний зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників.

Також встановлено, що 2/3 обстежених учнів (66 %) показали низький рівень гнучкості мислення, що вимагає застосування психолого-педагогічних заходів щодо її підвищення, оскільки вона є компонентом критичного мислення.

Провівши аналіз, ми дійшли висновку, що результати дослідження підтверджують нашу гіпотезу про те, що існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників. Це обумовило доцільність розробки програми розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників.

4.3. Програма розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників

Програма розвитку аналітичного та критичного мислення призначена для старшокласників. Комплексність вирішення поставлених завдань зумовлюється, по-перше, визначеною логікою програми у цілому: створення комфортних умов, сприятливих для роботи за програмою; розширення рівня інформованості з питання критичного та аналітичного мислення; актуалізація особистого досвіду та ставлення до визначеної теми; формування власної моделі активної поведінки в суспільстві; закріплення отриманих знань та досвіду шляхом застосування на практиці. По-друге, усталена структура кожного заняття: вступна, основна, заключна частина, представлені певним змістом, логічно пов'язані між собою. Більшість вправ націлені на групову роботу, для того аби згуртувати учасників тренінгу та розвивати вміння працювати в команді. Кожна зустріч закінчується підсумком, де учні можуть висловити свої враження від заняття.

Повні конспекти всіх занять програми подані в Додатку Е.

Пояснювальна записка

Програма розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників є надзвичайно актуальною з декількох причин. У сучасному світі, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю, і часто без належної перевірки, здатність критично аналізувати інформацію та робити обґрунтовані висновки є ключовою для особистісного розвитку та ефективної соціальної адаптації. Ось декілька сфер корекційного впливу, на які може бути спрямована така програма:

1. Розвиток критичного мислення: навчання учнів ідентифікувати аргументи, аналізувати їх силу та слабкість, розрізняти факти від думок. Це допомагає юнакам стати більш свідомими споживачами інформації та краще захищатися від маніпуляцій та фейкових новин.
2. Покращення аналітичного мислення: сприяння розвитку здатності розбирати складні проблеми на частини, виявляти зв'язки між ними та використовувати

логічне мислення для знаходження рішень. Це не тільки підвищує академічні досягнення, але й готує учнів до вирішення життєвих завдань.

3. Розвиток навичок аргументації: вчення учнів ефективно формулювати свої думки, аргументувати свою точку зору та спілкуватися з іншими в умовах дискусії. Це важливо для формування здорових комунікативних навичок та здатності до діалогу.
4. Сприяння емоційному інтелекту: розвиток здатності розуміти емоції інших та керувати власними емоціями в процесі аналізу та прийняття рішень. Це сприяє покращенню міжособистісних відносин та зниженню конфліктності.
5. Зміцнення медіаграмотності: навчання учнів розуміти медійні повідомлення, виявляти приховані інтереси та оцінювати джерела інформації. У віці соціальних мереж та цифрових технологій це особливо важливо для формування критичного підходу до споживання контенту.
6. Етичне мислення: виховання здатності розрізняти правильне від неправильного, розвиток моральних цінностей і принципів. Це допомагає формувати відповідальність і соціальну активність молоді.
7. Креативність мислення: спрямованість на генерацію нових ідей, підходів та рішень, часто через інтуїтивні та неконвенційні методи. Обидва типи мислення доповнюють одне одного: критичне мислення намагається оцінювати та вдосконалювати ідеї, в той час як креативне мислення спонукає до їх створення та інновацій.

Така тренінгова програма може мати великий вплив на особистісний розвиток юнаків, підвищуючи їх здатність до критичного мислення, аналізу, самостійності у прийнятті рішень та відповідальності за власне життя. Вона також сприяє підготовці учнів до життя в сучасному інформаційному суспільстві, де вміння критично мислити є ключовим для успішної кар'єри та громадянської активності.

Цільова аудиторія застосування тренінгової програми – учні 10 та 11 класів.

Мета програми: формування та розвиток критичного та аналітичного мислення юнаків.

Завдання програми:

- розвиток аналітичного та критичного мислення учнів;
- вдосконалення навичок комунікації;
- розвиток навичок вирішення проблем;
- навчити учасників адаптуватися до змін, розглядати помилки як можливість для навчання та розвитку;
- розвиток креативності та емоційного інтелекту учнів.

4. Загальна кількість зустрічей: 5.

5. Тривалість одного заняття: 80 хвилин.

6. Частота проведення занять: 2 рази на тиждень.

7. Прогнозований результат: у результаті застосування програми планується розвиток та вдосконалення аналітичного та критичного мислення старшокласників як основи для творчого підходу до вирішення проблем і генерації нових ідей.

Для вимірювання ефективності застосування тренінгової програми можуть бути застосовані наступні методики: методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; методика «Складні аналогії» Е.А. Коробкової; тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко; методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса.

8. Тематичний план програми розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників «Майстерність мислення: розвиток критичного та аналітичного підходу»

№ з/п	Тема (назва) заняття	Мета заняття	Зміст заняття	Час	Обладнання
1	«Основи критичного мислення для юнаків:	1.Навчення ефективно вступати в контакт з іншими.	1. Вправа «Привітання»	10 хв 10 хв	м'ячик, фліпчарт, аркуш паперу з

	<p>навички майбутнього»</p>	<p>2.Створення психологічного простору. 3.Вироблення правил групи. 4.Налагодження зв'язків у групі. 5.Оцінка поінформованості та актуалізація проблеми. 6.Надання інформації та засвоєння знань. 7.Розвиток умінь і здатностей. 8.Підведення результатів в роботі.</p>	<p>2. Знайомство. «У дитинстві я хотів(ла) бути...» 3.Очікування. Вправа «Дерево сподівань» 4. Правила. Вправа «Механізм взаємодії». 5.Вправа «Факти та інтерпретації». 6.Презентація, міні лекція. 7.Підсумок заняття. Рефлексія «Валіза»</p>	<p>10 хв 10 хв 15 хв 15 хв 10 хв 80 хв</p>	<p>намальованим на ньому деревом, стікери у вигляді листочків, клей, ручки, роздруковані кольорові «зубчатки-механізми», бланки з фактами та інтерпретація ми до них</p>
2	<p>«Відкриття творчого потенціалу: шлях до креативності та інноваційного мислення»</p>	<p>1.Налаштування на спільну роботу 2.Знайомство учасників з особливостями мислення 3.Навчитися відходити від шаблонів 4.Навчитися ставити запитання 5.Розвиток вміння робити всебічний аналіз, бачити у звиклих речах незвичні ракурси.</p>	<p>1.Вправа «Привітання» 2.Вправа «Шість капелюхів» 3.Вправа «Шаблони» 4.Вправа «Ромашка Блума» 5.Вправа «Свіжий погляд» 6.Вправа: «Думай нестандартно!»</p>	<p>10 хв 20 хв 15 хв 10 хв 15 хв 5 хв</p>	<p>капелюхи шести кольорів: білий, жовтий, червоний, чорний, зелений, синій, папір А3, маркери, м'ячик</p>

		6.Активізація мислення, розвиток творчого потенціалу, усвідомлення бар'єрів, які заважають виявленню креативності. 7.Закріплення емоційного піднесення.	7.Підсумок заняття. Рефлексія «Піраміда почуттів»	10 хв 80 хв	
3	«Майстерність критичного мислення: від аналізу до творчості»	1. Зняття напруги, підняття настрою. 2.Визначення критичного мислення учасниками. 3.Активізація групи та підготовка до вправ. 4.Сприяння первинному сприйняттю теми та розвиток творчих здібностей. 5.Розвиток аналітичних вмінь. 6.Навчання критичному аналізу інформації. 7. Підведення підсумків зустрічі групи, закріплення почуття єдності.	1.Вправа «Привітання» 2.Вправа «Мозковий штурм» 3.Вправа «Пересаджування» 4.Вправа «Сенкан» 5.Вправа «Прочитай і проаналізуй» 6. Підсумок заняття. Рефлексія «Віночок побажань»	10 хв 20 хв 10 хв 20 хв 10 хв 10 хв 80 хв	кольорові стікери, ручки, плакат, аркуші, газетна стаття

4	«Емоційний інтелект та критичне мислення: шлях до самовдосконалення та командної роботи»	<p>1.Сприяння більшому поглибленню знань про учасників</p> <p>2.Діагностика емоційного стану, сприяння позитивним змінам настрою</p> <p>3.Розвиток критичного мислення, уміння працювати в команді</p> <p>4.Розвивати свій емоційний інтелект, поглиблювати розуміння себе та інших учасників групи, що сприяє покращенню співпраці та командної роботи.</p> <p>5.Завершення зустрічі на позитивній ноті</p>	<p>1.Вправа на привітання «Інтерв'ю»</p> <p>2.Психологічний настрій</p> <p>3.Вправа «Синя пташка»</p> <p>4.Вправа «Звукова гімнастика»</p> <p>5.Вправа «Великий відкриття й винаходи»</p> <p>6.Вправа «Емоційна валізка»</p> <p>7.Підсумок заняття. Рефлексія «Подарунок»</p>	<p>10 хв</p> <p>15 хв</p> <p>15 хв</p> <p>5 хв</p> <p>25 хв</p> <p>20 хв</p> <p>10 хв</p> <p>100 хв</p>	<p>великий аркуш паперу із зображенням градусника, маркери, малюнки пташок, кольорові олівці, аркуші, ручки</p>
5	«Критичний аналіз і рефлексія: від інформації до усвідомлення»	<p>1.Навчити самопізнанню і самовираженню за допомогою метафоричних засобів</p> <p>2.Навчити аналізувати будь-яку інформацію, оцінювати її з різних позицій, а не сприймати</p>	<p>1.Вправа на привітання «Заява»</p> <p>2.Вправа «Моє бачення, моє мислення»</p> <p>3.Вправа «Дві правди і 1 брехня»</p>	<p>10 хв</p> <p>15 хв</p> <p>15 хв</p>	<p>2 картини, стікери, ручки, фліпчарт, маркери, аркуші паперу</p>

		<p>як належне лише за її формою.</p> <p>3.Повторення пройденого</p> <p>4.Усвідомлення результатів «Що здобули протягом занять?», «Наскільки справдилися очікування?»</p> <p>5.Створення позитивного настрою наприкінці заняття.</p> <p>6.Стимулювання рефлексії та критичного мислення шляхом візуалізації думок та ідей, обмін думками та перспективами, що сприяє загальному розумінню теми та збагаченню обговорення.</p> <p>7.Сформулювати плани на майбутнє з урахуванням знань, отриманих під час зустріч</p>	<p>4.Вправа «Порівняння з очікуваннями»</p> <p>5.Вправа «Мапа думок»</p> <p>6. Прощання. Вправа «Щасливо!»</p> <p>7.Підсумок занять. Рефлексія «Дій»</p>	<p>10 хв</p> <p>20 хв</p> <p>10 хв</p> <p>10 хв</p> <p>100 хв</p>	
--	--	---	--	---	--

9. Конспекти занять

Повні конспекти занять знаходяться у додатку Е.

Таким чином, нами розроблено програму розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників «Майстерність мислення: розвиток критичного та аналітичного підходу». Програма призначена для учнів старшої школи. Мета застосування програми – формування та вдосконалення в учнів навичок аналізу, синтезу та оцінювання інформації, розвиток здатності до самостійного мислення та аргументованого прийняття рішень. Програма містить 5 занять, кожне з яких передбачає вправи та завдання, спрямовані на те, щоб допомогти учням навчитися розпізнавати та аналізувати логічні зв'язки, критично оцінювати різні джерела інформації, розвивати навички рефлексії, а також аргументувати та відстоювати власну точку зору в дискусіях. Загалом, програма має на меті підвищити рівень когнітивної гнучкості учнів, їхню здатність до розв'язання проблемних ситуацій, а також сприяти формуванню самостійних, усвідомлених і зважених рішень. Вона також покликана розвивати соціальні та комунікативні компетентності, необхідні для успішної інтеграції учнів у суспільство та їхнього професійного становлення.

Висновки до розділу 4

1. З метою перевірки гіпотези про те, що існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників, нами було проведене емпіричне дослідження особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення протягом лютого 2024 р. Базою проведення дослідження послугувала загальноосвітня школа № 24 Бахмутської міської ради, Донецької області. Для емпіричного дослідження ми сформували вибірку з учнів 10 та 11 класів даної школи кількістю 35 осіб (18 дівчат та 17 хлопців) віком 16-18 років. В ході проведення емпіричного дослідження було застосовано чотири психодіагностичні методики: методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна; методика «Складні аналогії» Е.А. Коробкової; тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О.Л. Луценко; методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса.

2. Для дослідження аналітичного мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Числові ряди» Крепеліна. Результати такі: найбільша кількість респондентів має середній рівень сформованості аналітичного мислення, тобто 32%. Трохи менша кількість респондентів має високий рівень сформованості аналітичного мислення – 26%. Низький рівень сформованості аналітичного мислення має 23% опитуваних старшокласників. Дуже низький рівень сформованості аналітичного мислення має 8% учнів. Дуже високий рівень сформованості аналітичного мислення має 11% старшокласників.

Для дослідження логічного мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової. Результати такі: найбільша кількість респондентів має рівень сформованості логічного мислення нижче середнього, тобто 31%. Трохи менша кількість респондентів має низький рівень сформованості логічного мислення – 26%. Середній рівень сформованості логічного мислення має 23% опитуваних старшокласників. Вище середнього рівень сформованості логічного мислення має 11% учнів. Високий рівень сформованості логічного мислення має 9% старшокласників.

Для дослідження критичного мислення в учнів 10 та 11 класів був обраний тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко. Результати такі: найбільша кількість респондентів має дуже низький рівень сформованості критичного мислення, тобто 34%. Трохи менша кількість респондентів має низький рівень сформованості критичного мислення – 22%. Середній рівень сформованості критичного мислення має 14% опитуваних старшокласників. Високий рівень сформованості критичного мислення має теж 14% учнів. Дуже високий рівень сформованості критичного мислення має 16% старшокласників.

Для дослідження гнучкості мислення в учнів 10 та 11 класів була обрана методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса. Результати такі: найбільша кількість респондентів має дуже низький рівень сформованості гнучкості мислення, тобто, 66%. Високий рівень сформованості гнучкості мислення виявлено у 34% учнів.

3. За допомогою коефіцієнта Пірсона було встановлено прямий статистично значущий кореляційний зв'язок між показниками аналітичного та логічного мислення і між аналітичним та критичним мисленням. Цим самим можна підтвердити нашу гіпотезу про те, що існує зв'язок між існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників.

4. Виходячи з отриманих результатів дослідження, розроблено програму розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників «Майстерність мислення: розвиток критичного та аналітичного підходу». Програма тренінгу сформована таким чином, щоб можна було підвищити рівень поінформованості щодо критичного та аналітичного мислення та відповідних навичок старшокласників. Практичні завдання програми спрямовані на формування і вдосконалення навичок юнаків 16, 17 та 18 років вміння робити всебічний аналіз, бачити у звичних речах незвичні ракурси, розвиток творчого потенціалу, усвідомлення бар'єрів, які заважають виявленню креативності, розвиток аналітичних вмінь, навчання критичному аналізу інформації, розвиток критичного мислення, вміння працювати в команді, розвивати свій емоційний інтелект,

навчити аналізувати будь-яку інформацію, оцінювати її з різних позицій, а не сприймати як належне лише за її формою.

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено проблему розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників, а також запропоновано варіант її розв'язання, який передбачає розробку й запровадження конструктора уроку з відповідними методами і прийомами в діяльність учителів української мови / літератури закладів загальної середньої освіти. Також запропоновано використання розробленої психокорекційної програми розвитку аналітичного та критичного мислення в роботі шкільних психологів.

У сучасному інформаційному суспільстві здатність критично мислити є однією з найважливіших компетентностей, необхідних для успішної адаптації до змін. Українська література як невід'ємна частина національної культури має значний потенціал для розвитку цього вміння у молоді. Однак на практиці часто спостерігається недостатня увага до формування критичного мислення на уроках літератури. Це дослідження сприяло виявленню причин такої ситуації та розробці ефективних методик, які б дозволили використовувати літературні твори як інструмент для розвитку аналітичних і критичних здібностей учнів старшої школи.

Поглиблення аналітичного та критичного мислення сприяє не тільки успішності в навчанні, а й формуванню громадянської свідомості, що є важливим для майбутніх випускників. Також удосконалення аналітичного та критичного мислення є важливим з психологічної точки зору для розвитку особистості юнаків у цілому, оскільки забезпечує їхню здатність розуміти складні проблеми, аналізувати інформацію, передбачати розвиток ситуації, робити самостійні обґрунтовані висновки та знаходити ефективні рішення. Розвинуті навички критичного та аналітичного мислення корисні як у навчанні, так і в реальному житті.

У процесі дослідження було вирішено всі поставлені завдання. Проаналізовано специфіку формування аналітичного та критичного мислення як

теоретико-методичної проблеми, вивчено підходи до їх визначення, механізми формування та ключові ознаки цих видів мислення.

Аналітичне і критичне мислення – це два нерозривно пов'язані інструменти пізнання, які доповнюють один одного. Аналіз – це розкладання складного на прості складові, а критична оцінка – це здатність відрізнити факти від думок, виявляти логічні помилки та формувати власне обґрунтоване судження. Інтеграція цих двох видів мислення в освітній процес відбувається через активні методи навчання, такі як: проєктна діяльність, дискусії та розв'язання проблемних завдань. Завдяки цьому учні не лише здобувають знання, але й розвивають навички самостійного мислення, креативності та відповідальності.

Визначено сучасні педагогічні підходи та методи, які спрямовані на розвиток критичного та аналітичного мислення учнів. Особливу увагу приділено методам дискусії, аналізу літературних творів, рольових ігор, рефлексії, порівняння та контекстуального аналізу текстів. Було виявлено, що використання методів критичного читання та активного обговорення значно підвищує аналітичну компетентність учнів. Також вивчено технології групової роботи, мозкового штурму та індивідуального дослідження як способів глибшого засвоєння матеріалу.

На основі теоретичного та методичного матеріалу було укладено кейсбук методів і прийомів, конструктор уроку української літератури, які сприяють розвитку критичного та аналітичного мислення. Кейсбук містить конкретні вправи, приклади завдань та рекомендації для вчителів української літератури, які можна застосовувати під час аналізу художніх творів. Конструктор уроку включає різні прийоми для залучення учнів до критичного та аналітичного обговорення теми і проблематики твору, персонажів тощо.

На основі вивчення науково-психологічної літератури було з'ясовано, що в юнацькому віці активно розвиваються розумові здібності, теоретичне, абстрактне, логічне мислення, формуються здібності й навички аналітичного і критичного мислення. Аналітичне мислення старшокласників включає в себе допитливість (пошук нової інформації і знань), креативність та є тісно пов'язаним з логікою, яка

відповідає за точність і послідовність думок. Критичне мислення вимагає сформованості у юнаків таких якостей, як допитливість, усвідомленість, гнучкість, неупередженість, об'єктивність, наполегливість, поміркованість та ін.

Проведене емпіричне дослідження розвитку критичного та аналітичного мислення в юнаків показало, що більшість опитаних нами учнів мають середній, низький та дуже низький рівні сформованості аналітичного мислення (32%, 23% та 8% відповідно). Подібною є ситуація щодо сформованості логічного мислення: більшість учнів мають рівень нижче середнього, низький та середній (31%, 26% та 23% відповідно). Дослідження сформованості критичного мислення показало, що більшість учнів мають дуже низький, низький та середній рівні (34%, 22%, 14% відповідно). Вивчення гнучкості мислення показало, що найбільша кількість учнів (66%) мають дуже низький її рівень; високий рівень виявлено у 34% учнів.

На основі отриманих даних була розроблена програма розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників, яка містить вправи і завдання, спрямовані на розвиток аналітичного та критичного мислення учнів, вдосконалення навичок комунікації, розвиток навичок вирішення проблем, розвиток креативності та емоційного інтелекту учнів.

Результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження підтвердили висунуту нами гіпотезу про те, що існує зв'язок між аналітичним, логічним та критичним мисленням у старшокласників.

Практична значущість роботи полягає в тому, що розробка конструкції уроку з української літератури, орієнтованого на розвиток критичного та аналітичного мислення учнів старших класів, може бути ефективно використана вчителями в освітньому процесі. Вчителі української літератури у старшій школі можуть використовувати кейсбук і конструктор уроку для підготовки та проведення занять, зокрема під час аналізу літературних творів, обговорення складних текстів чи тем, пов'язаних з національною історією та культурою. Це дозволяє не лише урізноманітнити навчальний процес, але й поглибити знання учнів через розвиток критичного мислення. Розробки можуть застосовуватися у рамках гуртків і клубів, де старшокласники вивчають літературу та розвивають навички критичного

мислення поза основною навчальною програмою. Використання таких методик дозволяє поглибити обговорення текстів і стимулювати цікаві дискусії. У навчальних закладах з поглибленим вивченням гуманітарних дисциплін методичні матеріали можуть бути застосовані для більш інтенсивної роботи з літературними творами. Вони допоможуть учням розвивати навички аналітичного мислення та готуватися до олімпіад, конкурсів, де важливими є вміння аналізувати, аргументувати й формулювати власні думки.

Також отримані результати й розроблена корекційна програма можуть бути ефективно використані шкільними психологами під час індивідуальних та групових корекційних занять. Вона дозволяє цілеспрямовано розвивати критичне мислення учнів, коригуючи ті аспекти, які є слабкими або потребують додаткової уваги (наприклад, вміння аргументувати свої думки чи аналізувати інформацію без упереджень). Програма може допомогти старшокласникам у процесі самопізнання та вибору майбутньої професії. Розвиток критичного мислення сприяє усвідомленому прийняттю рішень щодо подальшого навчання та кар'єри, допомагаючи учням оцінювати свої сильні сторони та можливості, а також враховувати ризики та переваги різних шляхів розвитку.

Проведене дослідження не вичерпало всіх питань, пов'язаних з можливостями вирішення проблеми розвитку критичного та аналітичного мислення учнів.

Перспективним напрямом подальших досліджень теми може бути вивчення ефективності інтеграції різних предметів (міжпредметний підхід) для розвитку цих навичок. Зокрема, дослідження може зосередитися на поєднанні уроків української літератури з історією або навіть з елементами іноземної літератури для створення комплексних занять, що сприяють глибшому осмисленню текстів і контекстів. Ще одним перспективним напрямом може бути вивчення впливу сучасних цифрових технологій та медіаосвіти на розвиток критичного та аналітичного мислення учнів у контексті літературної освіти. Це може включати розробку методик використання цифрових платформ, інтерактивних завдань або медіатекстів на уроках української літератури для підвищення рівня залучення учнів і стимулювання їхнього мислення. Також варто досліджувати роль емоційного інтелекту у процесі розвитку

критичного та аналітичного мислення на уроках літератури, зокрема, як обговорення емоційних переживань персонажів та їхнього взаємозв'язку з моральними дилемами може впливати на формування рефлексивного і критичного мислення старшокласників. Актуальним може бути дослідження ефективності застосування інноваційних педагогічних технологій для розвитку цих мисленнєвих умінь у старшокласників, зокрема через проєктну діяльність та дискусійні методи навчання. Також вважаємо за доцільне вивчення гендерних особливостей розвитку аналітичного та критичного мислення у школярів старших класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: погляд у майбутнє: матер. Всеукр. студ. наук.-практ. конф. м. Умань, 4 квітня 2023 р. Умань, 2023. 198 с.
2. Актуальні проблеми психології особистості: теорія, досвід, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 28-29 квітня 2022 р. Одеса: ФОП Бєлий А. Є., 2022. 168 с.
3. Андріюк В. В. Загальні навчальні правничі компетентності: метод. вказівки для підготовки до семінарських занять. Івано-Франківськ: Навч.-наук. юрид. ін-т Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2022. 165 с.
4. Бандура О., Гвоздік О., Кравець В. Логіка для правознавців. Київ : НАВСУ, 2016. 144 с.
5. Банько В. В. Розвиток критичного мислення на уроках української мови та літератури: метод. рекомендації. Воєгоща: ЗОШ І-ІІІ ступенів, 2019. 96 с.
6. Белякова С. М., Шовкова К. О. Соціально-психологічні особливості розвитку особистості сучасного підлітка. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2). С. 454-458.
7. Браус Дж., Вуд Д. Інвайронментальна освіта у школах / пер. з англ. Вашингтон: NAAEE, 1994. 130 с.
8. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. 260 с.
9. Варій М.Й. Загальна психологія: підр. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
10. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
11. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко та ін. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.
12. Вчителю про молодшого школяра: психологічний аспект: збірник статей. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Вип. 2. 160 с.

13. Гандзілевська Г., Костюшко І. Педагогічна рефлексія учителів початкової школи крізь призму критичного мислення. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 56(3). С. 14–20.
14. Громова Н.М. Психологічні особливості установки на критичне мислення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Вип. 27. Т. 10. С. 79–88.
15. Демченко Ю.М., Нікітіна О.О. Формування основних мисленнєвих операцій у дітей дошкільного віку засобами гри. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 185. С. 93–98.
16. Джерело педагогічних інновацій. Розвиток критичного мислення в умовах упровадження нових державних стандартів в освіті. *Науково-методичний журнал*. Випуск № 3(39). Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2022. 176 с.
17. Заєць Г. В., Заєць О. М. Актуальні проблеми критичного мислення й аналітичної діяльності в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 17 червня 2022 р. / заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 825–828.
18. Залужна К. С. Формування інформаційно-цифрової компетентності учнів на уроках технології (на прикладі створення портфоліо при вивченні модуля «Основи автоматичної та робототехніки», 10 клас) : кваліфікаційна робота / науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Серьогіна Ірина Юріївна. Кривий Ріг, 2023. 66 с.
19. Зверова Т. І. Задачі на дослідження з тригонометрії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Методичний пошук. Розвиток критичного мислення учнів на уроках математики*. 2018. Вип. 8. С. 179–184.
20. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ. МАУП, 2000. 312 с.
21. Інноваційні технології та наукова організація освітнього процесу : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ;

- уклад.: Віталій Васильович Бербец, Тетяна Миколаївна Бербец. 2-ге вид., допов. Умань : Візаві, 2022. 168 с.
22. Ірраціональні рівняння і нерівності: навчальний посібник. Тернопіль: Тайп, 2018. 72 с.
23. Карпенко В.В. Психологія мислення: феноменологія, процес і детермінанти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна*. 2013. Вип. 1. С. 32–42.
24. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі: навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта / уклад. Анна Лякішева, Валентина Вітюк, Ірина Кашуб'як. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
25. Кічук Н. В. Теоретичні основи формування мислення майбутніх фахівців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 1–11.
26. Ключова Т. М. Творчий підхід учителя до створення сучасного уроку. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2(50). Частина II. С. 122–129.
27. Коберник Л. О. Конфліктні форми поведінки: виникнення та подолання в юнацькому віці: метод. реком. Умань: Алмі, 2009. 77 с.
28. Котов К. Що таке критичне мислення та чому воно таке важливе? *Toкар*: вебсайт. URL: <http://surl.li/musgy> (дата звернення 27.10.2023).
29. Критичне мислення та інноваційні стратегії в історичній освіті: посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра освітньо-професійної програми «Середня освіта (Історія)». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. 120 с.
30. Критичне мислення: підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. К. : Центр учбової літератури, 2020. 370 с.
31. Критичне та аналітичне мислення. URL: <http://surl.li/musef> (дата звернення 27.10.2023).

32. Лавренчук, Т. С., Ліпісовецька, О. М., Мальченко, М. С. Теоретичні засади розвитку критичного мислення старшокласників. *Вісник науки та освіти*. 2023. Вип. 6 (12). С. 472–481.
33. Ландик М. Розвиток особистості у ранній юності. *Vseosvita*: вебсайт. URL: <http://surl.li/ocymd> (дата звернення 09.12.2023).
34. Лещенко М. П., Тимчук Л. І. Підходи до стандартизації сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учнів: польський досвід. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. № 4 (42). С. 33–46.
35. Ліпман М. Рефлексивна модель практики освіти // Lipman M. *Thinking in Education*. Cambridge, 1991. Р. 7-25.
36. Лукіянчук А. М. Розвиток критичного мислення учнів: метод. реком. Біла Церква: БІНПО УМО, 2018. 73 с.
37. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища шк., 2004. 487 с.
38. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. Вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
39. Малащенко І. Розуму палата: як та навіщо розвивати аналітичне мислення. URL: <http://surl.li/kgvdeo> (дата звернення: 09.01.2023).
40. Матяш О. І. Геометрична компетентність як складова математичної компетентності учнів. *Математика в рідній школі*. 2016. № 3. С. 28–32.
41. Матяш О. І. Путівник по сторінках фахових журналів вчителя математики. Вінниця, 2008. 114 с.
42. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
43. Методична скарбниця: науково-методичний посібник / упоряд.: О. С. Бобкова, М. П. Гончарук ; за заг. ред. Н.І. Клокар, Є.М. Бачинської. Біла Церква : КОППОК, 2014. 124 с.
44. Мислення й пам'ять. *Vseosvita*: вебсайт. URL: <http://surl.li/musjb> (дата звернення 29.10.2023).

45. Мислення: вебсайт. URL: <http://surl.li/mxboi> (дата звернення 06.11.2023).
46. Мислення: критичне й аналітичне. *KMBS*: вебсайт. URL: <http://surl.li/musog> (дата звернення 29.10.2023).
47. Мислення: критичне й аналітичне. *Січ*. 2021. № 28. URL: <http://surl.li/attvmg> (дата звернення: 09.01.2023).
48. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності: навч. посіб. / І.С. Булах, Ю.А. Алексеєва. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 223 с.
49. Наволокова Н. П. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укл. Н.П. Наволокова Х.: Вид. група «Основа», 2009. 176 с
50. Нариси з методики викладання диригентсько-хорових дисциплін: навчальний посібник. Житомир, 2023. 141 с.
51. Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки: зб. наук. пр. викладачів і студентів / відп. ред. В. А. Каліш. Вип. 9. Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. 398 с.
52. Онищенко М. І. Знаково-символічні схеми як засіб формування логічного мислення молодших школярів на уроках природознавства у 3 класі: кваліфікаційна робота студентки психолого-педагогічного факультету групи ПНП-м-13. Кривий Ріг, 2018. 90 с. С. 13.
53. Павлюх В. В. Розвиток креативності в учнів різного віку : навч.-метод. посіб. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 72 с.
54. Пам'ять. Мислення та інтелект. *Навчальний портал НУБіП України*: вебсайт. URL: <http://surl.li/musgq> (дата звернення 29.10.2023).
55. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наук. монографія / за ред. проф. С.С. Єрмакова. Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2007. №3. 164 с.
56. Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2022. № 4(9) 2022. С. 495.

57. Площинська Т. Ю. Обґрунтування поняття «Навички аналітичного мислення майбутніх офіцерів-прикордонників». *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 37. 379 с.
58. «Політ. Сучасні проблеми науки». Гуманітарні науки: тези доповідей XIX Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, м. Київ, 1-5 квітня 2019 р.: у 2-х т. / ред. кол.: В.М. Ісаєнко та ін.; Національний авіаційний університет. К.: НАУ, 2019. Т. 1. С. 319–321.
59. Полонська Т. Критичне мислення як технологія компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів 5–6 класів гімназії. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 1. С. 70–79.
60. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
61. Поняття про мислення, його особливості. *Pidru4niki*: вебсайт. URL: <http://surl.li/mushh> (дата звернення 29.10.2023).
62. Проблеми педагогіки мистецтва: зб. наук. -метод. ст. / упоряд. М. А. Михаськова. Хмельницький: ХГПА, 2018. 120 с.
63. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навч. посіб. / Н.О. Гончарова та ін.; за ред. К.В. Седих. Полтава: Астроя, 2018. 342 с.
64. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. 2-ге вид., виправ. Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2012. 615 с.
65. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії / С. О. Терно. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 275 с.
66. Розвиток критичного мислення студентів через впровадження в навчальний процес відеоматеріалів. URL: <http://surl.li/mvqeck> (дата звернення: 12.02.2024).
67. Розвиток мислення учнів у процесі навчання: метод. посіб. для вчителів, працівників методичних служб, викладачів ВНЗ і студентів. Київ: СПД Богданова, 2007. 132 с.

68. Розумовий розвиток юнаків. *Pidru4niki*: вебсайт. URL: <http://surl.li/ocymj> (дата звернення 09.12.2023).
69. Розумові операції в контексті адаптації учнів до навчання в основній школі: метод. реком. пед. працівникам загальноосвітніх шкіл та практ. психологам. Слов'янськ: Видавництво Б. І. Маторіна, 2015. 114 с.
70. Романюк В. Я., Дутко Л. І. Технології інтерактивного навчання на уроках математики. Львів: Тріада плюс, 2004.
71. Свіршко С. Ю. Розвиток критичного мислення учнів початкової школи в умовах сучасного медіасередовища. Development of critical thinking of primary school students in the modern media environment: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр» / С. Ю. Свіршко ; наук. керівник к. пед. н., доцент А. В. Горлова ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т, Ф-т педагогічний, Кафедра психології та педагогіки дошкільної та початкової освіти. Херсон : ХДУ, 2019. 87 с.
72. Семенова Т. Опис досвіду «Формування критичного мислення на уроках української мови та літератури». URL: <http://surl.li/zalmef> (дата звернення: 12.03.2024)
73. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
74. Скляр І. О. Інгібітори креативності та критичного мислення здобувачів ЗВО. Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпро, 9 листопада 2023 р. Дніпро: ГІМ ДВНЗ ДДПУ, 2023. 340 с. URL: <http://surl.li/obkqc> (дата звернення: 13.03.2024).
75. Скоморовська Н. Б. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках української літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Українська література». Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016. 274 с.
76. Спиця-Оріщенко Н. Психологічні особливості розвитку особистості в ранньому юнацькому віці. *Науковий вісник Миколаївського національного*

- університету імені В. О. Сухомлинського. *Психологічні науки*. 2016. № 1. С. 198-201.
77. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення : навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. 128 с.
78. Сучасний тлумачний психологічний словник / уклад. В. Шапар. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
79. Сучасні технології початкової освіти: реалії та перспективи: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, педагогічний факультет, кафедра теорії та методик початкової освіти; редкол.: Н.В. Бахмат, Н.В. Гудима, О.В. Ковальчук. Київ : Міленіум, 2020. Випуск 3. 184 с.
80. Теорія і методика виховання художньо обдарованої особистості у закладах мистецької освіти: зб. статей VII Всеукраїнської наук.-практ. конф., Харків, 17-18 жовтня 2019 р. / заг. ред. В.В. Фомін. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2019. Ч. II. 268 с.
81. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
82. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії): посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 105 с.
83. Технологія розвитку критичного мислення INSERT. URL: <http://vigivska0804.blogspot.com/2016/01/insert.html> (дата звернення: 08.01.2023).
84. Тягло О. Критичне мислення – освітня інновація доби демократично орієнтованих трансформацій суспільства. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 28. С. 7–10.
85. Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. 2024. № 8. 382 с.
86. Ушакова І. М. Вікова психологія: курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2016. 123 с.

87. Ханстантинов В. О. Філософія науки: курс лекцій. Миколаїв: МНАУ, 2017. 188 с.
88. Шевченко С. М. Аналітичне мислення та рівень математичних знань. Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції імені академіка М. Кравчука (19 – 21 квітня 2012 р.). Київ: НТУ України (КП), 2012. С. 262–263.
89. Шеремет М. Критичне мислення: діяльнісний підхід. *Шлях освіти*. 2004. №. 4. С. 28–31.
90. Шквир О. Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 27–32.
91. Як розвинути в учнів навички критичного мислення? URL: <http://surl.li/vktwrh> (дата звернення: 12.02.2024).
92. Яковенко О. В. Інтелект та мислення. Психологічний практикум: метод. посіб. Ч. 1. К.: ТОВ «НВП ІНТЕРСЕРВІС», 2017. 48 с.
93. Яланська Ю. С. Формування критичного мислення майбутніх учителів англійської мови у процесі бакалаврської підготовки: кваліфікаційна робота магістра спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 87 с. С. 35–36.
94. Korshuk T. L. Developing students critical thinking through introducing video materials into educational process. *Advanced Education*. 2014. 1(2). P. 58–65. URL: <https://ae.fl.kpi.ua/article/view/39402> (дата звернення: 10.01.2024).
95. Vincent-Lancrin S. et al. Fostering Students' Creativity and Critical Thinking: What it Means in School. *Educational Research and Innovation*. Paris: OECD Publishing, 2019. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/education/fostering-students-creativity-and-critical-thinking_62212c37-en (дата звернення: 10.01.2024).
96. Parlindungan Pardede. Using Fiction to Promote Students' Critical Thinking. *Journal of English Teaching*. Volume 5(3), October 2019. URL: <http://ejournal.uki.ac.id/index.php/jet/article/view/1309> (дата звернення: 10.01.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати психодіагностичних обстежень школярів

Таблиця А. 1

Результати методики дослідження аналітичності мислення

«Числові ряди» Крепеліна

№	ПІБ	Аналітичність мислення				
		Дуже висока (14-15 б.)	Висока (11-13 б.)	Середня (8-10 б.)	Низька (6-7 б.)	Дуже низька (5 і менше)
1	Д. Микита	14				
2	В. Олена			9		
3	Ш. Олег		13			
4	Ч. Денис				6	
5	Н. Людмила		11			
6	К. Галина					4
7	В. Валерій		13			
8	С. Сергій			8		
9	Ч. Лілія			8		
10	У. Ірина		12			
11	Б. Дмитро				7	
12	М. Олександр					3
13	Г. Кирило				7	
14	П. Роман			10		
15	Т. Анна	15				
16	Я. Діана	14				
17	Л. Ніколь		11			
18	А. Артем			9		

19	Б. Євген		13			
20	Р. Лариса				6	
21	Т. Наталія			9		
22	Д. Тимур		12			
23	Н. Олексій	15				
24	О. Маргарита				7	
25	К. Поліна				7	
26	Г. Тетяна					4
27	С. Карина			8		
28	Л. Сергій			9		
29	Д. Ольга				6	
30	Г. Дарія		11			
31	М. Олена		11			
32	Р. Андрій			10		
33	Т. Віталій			9		
34	Ч. Уляна			10		
35	П. Віктор				7	

Таблиця А. 2

Результати методики «Складні аналогії» Е. А. Коробкової

№	ПІБ	Рівні розвитку логічного мислення				
		Низький (0-4 б.)	Нижче середнього (5-8 б.)	Середній (9-12 б.)	Вище середнього (13-16 б.)	Високий (17-20 б.)
1	Д. Микита	1				
2	В. Олена		7			
3	Ш. Олег		6			
4	Ч. Денис			11		
5	Н. Людмила			9		
6	К. Галина				14	
7	В. Валерій			9		
8	С. Сергій		5			
9	Ч. Лілія					18
10	У. Ірина		8			
11	Б. Дмитро		6			
12	М. Олександр	4				
13	Г. Кирило	2				
14	П. Роман	3				
15	Т. Анна	4				
16	Я. Діана	4				
17	Л. Ніколь		5			
18	А. Артем		7			
19	Б. Євген		8			
20	Р. Лариса		6			
21	Т. Наталія			12		
22	Д. Тимур			9		
23	Н. Олексій				16	

24	О. Маргарита					19
25	К. Поліна			11		
26	Г. Тетяна		5			
27	С. Карина		7			
28	Л. Сергій	1				
29	Д. Ольга				13	
30	Г. Дарія				16	
31	М. Олена			12		
32	Р. Андрій			10		
33	Т. Віталій					20
34	Ч. Уляна	2				
35	П. Віктор	4				

Таблиця А. 3

Результати тесту «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко

№	ПІБ	Рівні розвитку критичного мислення				
		Дуже низький (від 7 і менше)	Низький (7-10 б.)	Середній (11-19 б.)	Високий (20-23 б.)	Дуже високий (від 23 і більше)
1	Д. Микита					24
2	В. Олена	7				
3	Ш. Олег		8			
4	Ч. Денис	7				
5	Н. Людмила			16		
6	К. Галина					26
7	В. Валерій					23
8	С. Сергій	1				
9	Ч. Лілія				20	
10	У. Ірина	4				
11	Б. Дмитро			12		
12	М. Олександр		9			
13	Г. Кирило			18		
14	П. Роман	5				
15	Т. Анна	2				
16	Я. Діана	1				
17	Л. Ніколь	4				
18	А. Артем	5				
19	Б. Євген		7			
20	Р. Лариса		9			
21	Т. Наталія					23
22	Д. Тимур					25

23	Н. Олексій				23	
24	О. Маргарита				21	
25	К. Поліна				22	
26	Г. Тетяна			19		
27	С. Карина		10			
28	Л. Сергій	7				
29	Д. Ольга	3				
30	Г. Дарія	6				
31	М. Олена		8			
32	Р. Андрій		10			
33	Т. Віталій		9			
34	Ч. Уляна			12		
35	П. Віктор					27

Таблиця А. 4

Результати методики «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса

№	ПІБ	Рівні розвитку гнучкості мислення	
		Високий Кгнуч (від 0,5 до 1)	Низький Кгнуч (від 0,5 і менше)
1	Д. Микита	0,7	
2	В. Олена		0,2
3	Ш. Олег		0,4
4	Ч. Денис		0,1
5	Н. Людмила	0,6	
6	К. Галина		0,4
7	В. Валерій		0,2
8	С. Сергій		0,3
9	Ч. Лілія		0,1
10	У. Ірина	0,9	
11	Б. Дмитро	0,9	
12	М. Олександр		0,3
13	Г. Кирило		0,4
14	П. Роман		0,1
15	Т. Анна		0,2
16	Я. Діана	0,6	
17	Л. Ніколь	0,8	
18	А. Артем		0,3
19	Б. Євген	0,7	
20	Р. Лариса	0,7	
21	Т. Наталія		0,4
22	Д. Тимур		0,1

23	Н. Олексій		0,2
24	О. Маргарита	0,9	
25	К. Поліна	0,6	
26	Г. Тетяна		0,3
27	С. Карина		0,1
28	Л. Сергій		0,2
29	Д. Ольга		0,4
30	Г. Дарія	0,7	
31	М. Олена		0,3
32	Р. Андрій		0,2
33	Т. Віталій		0,1
34	Ч. Уляна		0,3
35	П. Віктор	0,6	

Додаток Б

Методика дослідження аналітичності мислення «Числові ряди» Крепеліна

Вік досліджуваного: з 13 років.

Процедура дослідження

Це дослідження експериментатор може проводити як з одним досліджуваним, так і з невеликою групою, за умови, що кожен із досліджуваних отримає індивідуальний бланк з таблицею рядів чисел. Слід також забезпечити цілковиту самостійність роботи.

До початку дослідження бланки належить розкласти перед учасниками тестування на добре освітленому столі текстом донизу, щоб до зачитування інструкції вони їх не розглядали і не ознайомлювалися з ними.

Інструкція досліджуваному. «На бланках, які лежать перед вами, надруковано ряди чисел. Спробуйте встановити, за якою закономірністю складено кожен із 15 запропонованих числових рядів. Згідно з цією закономірністю продовжіть кожен ряд, дописавши в ньому ще два числа. На виконання завдання відводиться 7 хв. Не затримуйтеся довго на одному ряді. Якщо не можете правильно встановити закономірність, переходьте до наступного ряду, а якщо залишиться час – знову поверніться до важкого для вас числового ряду. Чи все вам зрозуміло? Якщо немає запитань, переверніть тестові бланки. Починаємо!»

Через 7 хв подається команда: «Стоп! Дописування закінчено!»

Бланк методики

Прізвище, ім'я учня _____ Клас _____

№ з/п	Числові ряди									
1	2	4	6	8	10	12	14	.....		
2	6	9	12	15	18	21	24	.....		
3	3	6	12	24	48	96	192	.....		
4	4	5	8	9	12	13	16	.....		
5	22	19	17	14	12	9	7	.....		
6	39	38	36	33	29	24	18	.....		
7	16	8	4	2	1	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	.....		
8	1	4	9	16	25	36	39	.....		
9	21	18	16	15	12	10	9	.....		
10	3	6	8	16	18	36	38	.....		

11	12	7	10	5	8	3	6	.....
12	2	6	9	27	30	90	93	.....
13	8	16	9	18	11	22	15	.....
14	7	21	18	6	18	15	5	.....
15	10	6	9	18	14	17	34	.....

Обробка результатів

Обробка результатів виконується за допомогою ключа - таблиці з правильними відповідями. Під час обробки результатів підраховується кількість правильно дописаних числових рядів. Якщо досліджуваний записав у якому-небудь ряді тільки одне число, хоча воно і є правильним, числовий ряд вважається недописаним.

Ключ до тесту

Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду	Номер ряду	Продовження ряду
1	16; 18	6	11; 3	11	1; 4
2	27; 30	7	1/8; 1/16	12	279; 282
3	384; 768	8	64; 81	13	30; 23
4	17; 20	9	6; 4	14	15; 12
5	4; 2	10	76; 78	15	30; 33

Аналіз результатів

Рівень розвитку аналітичності мислення визначається за кількістю правильно дописаних рядів чисел. Якщо досліджуваний дописав 14-15 рядів, то його аналітичність мислення дуже висока, або відмінна; якщо 11-13 – аналітичність висока, або добра; якщо 8-10 - аналітичність середня, або задовільна; якщо 6-7 – аналітичність низька, або погана; якщо 5 і нижче, то аналітичність дуже низька, або дуже погана. Можна зіставити результати тестування з успішністю з відповідних дисциплін. Інтерпретуючи результати, бажано враховувати особливості темпераменту досліджуваного, а також навички роботи з числами.

Додаток В

Методика «Складні аналогії» Е. А. Коробкової

Мета – оцінити логічне мислення.

Теоретичне підґрунтя.

Мислення - процес опосередкованого відображення в людській свідомості складних зв'язків і відношень між предметами і явищами суб'єктивного світу; пізнавальна діяльність особистості, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності. Виокремлюють мислення теоретичне і практичне; інтуїтивне і словесно-логічне; наочно-дієве і наочно-образне; формально-логічне і творче; конвергентне і дивергентне тощо.

Словесно-логічне мислення - один із видів мислення, що характеризується використанням понять, логічних конструкцій. Словесно-логічне мислення функціонує на базі мовних засобів і являє собою найпізніший етап історичного та онтогенетичного розвитку мислення. У структурі словесно-логічного мислення формуються і функціонують різні види узагальнень

Інструкція.

Вам пропонується 20 пар слів, стосунки між якими побудовані на абстрактних зв'язках, тут же у квадраті «Шифр» розміщено 6 пар слів із відповідними цифрами від 1 до 6. Після того як ви визначите відношення між словами в парі, вам треба знайти аналогічну пару слів у квадраті «Шифр» і обвести кружечком відповідну цифру. Час виконання роботи 3 хвилини.

Стимульний матеріал та бланк відповідей

<p>Шифр</p> <p>1. Вівця-стадо</p> <p>2. Малина-ягода</p> <p>3. Море-океан</p> <p>4. Світло-темрява</p> <p>5. Отруєння-смерть</p> <p>6. Ворог-неприятель</p>
--

1. Переляк - втеча	1 2 3 4 5 6	11. Помста - підпал	1 2 3 4 5 6
2. Фізика - наука	1 2 3 4 5 6	12. Десять - число	1 2 3 4 5 6
3. Правильно - вірно	1 2 3 4 5 6	13. Плакати - ревіти	1 2 3 4 5 6
4. Грядка - город	1 2 3 4 5 6	14. Глава - роман	1 2 3 4 5 6
5. Пара - два	1 2 3 4 5 6	15. Спокій - дихання	1 2 3 4 5 6
6. Слово - фраза	1 2 3 4 5 6	16. Сміливість - геройство	1 2 3 4 5 6
7. Бадьорій - млявий	1 2 3 4 5 6	17. Прохолода - мороз	1 2 3 4 5 6
8. Свобода - воля	1 2 3 4 5 6	18. Обман - недовіра	1 2 3 4 5 6
9. Країна - місто	1 2 3 4 5 6	19. Спів - мистецтво	1 2 3 4 5 6
10. Похвала - лайка	1 2 3 4 5 6	20. Тумбочка - шафа	1 2 3 4 5 6

Обробка даних.

Оцінювання проводиться за кількістю правильних відповідей.

Ключ.

5	2	6	1	6	1	4	6	3	4	5	2	6	1	4	6	3	5	2	3
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Інтерпретація результатів.

Норма правильних відповідей - 5 і більше.

Інтерпретація результатів (по О. Б. Поляковій).

Рівні розвитку логічного мислення	Н – низький	НС – нижче середнього	С – середній	ВС – вище середнього	В – високий
Кількість правильних відповідей	0-4	5-8	9-12	13-16	17-20

Додаток Г

Тест «Критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко

Інструкція: у всіх завданнях (крім першого) виберіть і позначте один найбільш правильний (відповідний) варіант відповіді. У першому завданні позначте найменш правильний (відповідний) варіант відповіді. На виконання відводиться 25 хвилин і завдання, на які не вистачило часу, вважаються невирішеними.

1. Ви провели успішний пошук роботи, і тепер у Вас є три різні пропозиції на вибір. Що можна зробити, щоб найбільш ретельно вивчити потенційних роботодавців?

- a) Дослідити їхні вебсайти.
- в) Переглянути новини, щоб з'ясувати, чи згадуються в них дані компанії.
- с) Дослідити їхнє фінансове становище.
- d) Поговорити з людьми, які вже там працюють.

2. Який висновок є найкращим для судження, що починається словами: «вісім людей у моєму класі...»?

- a) люблять тефтелі, отже, і мені слід їх любити.
- в) живуть у південній частині міста, тому я теж маю там жити.
- с) з тих, хто готувався за конспектом Андрія, отримали «задовільно», тому я отримаю таку саму оцінку.
- d) з тих, хто вже познайомився з новим директором школи, йому симпатизують, тому мені він теж сподобається.

3. Що із запропонованого нижче НЕ є прикладом техніки переконання?

- a) джинси тигрового забарвлення можна придбати у Вашому місцевому гіпермаркеті.
- в) найкращі матері готують із соусами «Торчин».
- с) голосуйте за мене, і я обіцяю, що наші школи стануть кращими. Мій опонент просто хоче скоротити шкільний бюджет.
- d) наші шини не тільки красивіші, вони також краще поведуться на дорозі.

4. Що звучить як аргумент?

а) мені наснилося, що я отримав трійку за іспит з біології, а потім це сталося наяву. Щоб наступного разу наступного разу я міг отримати кращу оцінку, мені має наснитися більш позитивний сон.

в) Анна хотіла краще водити машину, тому вона пішла на уроки водіння і вивчила посібник з автомобілів. Її водіння дійсно покращилося.

с) після штормового вітру минулого жовтня з дерев опало все листя. Тоді-то я і дізнався, що листя опадає через вітер.

д) коли Максим зрозумів, що застудився, він почав приймати Coldrex. Через чотири дні він відчув себе набагато краще завдяки прийому Coldrex.

5. Ви намагаєтеся вибрати один із трьох автомобілів: двомісний спортивний автомобіль, дводверний седан або міні-позашляховик. Що не є прийнятним критерієм для вибору?

а) ціна.

в) витрата палива.

с) тиск у шинах.

д) об'єм багажника.

6. Яке з рішень ухвалено тільки на основі емоцій?

а) Ви ненавидите зиму, тому, хоча це занадто дорого для Вас, Ви обираєте відпустку на Багамах.

в) школа закривається після загрози застосування бомби.

с) доходи Вашої компанії за третій квартал виявилися набагато вищими, ніж очікувалося.

д) Вам потрібен новий міксер, тому Ви переглядаєте оголошення в газеті й купуєте його, коли на нього з'являється знижка.

7. У якому випадку краще сходити в бібліотеку, ніж провести пошук в Інтернеті?

а) Ви пишете звіт про нещодавні рішення Верховного Суду своєї країни.

в) Ви хочете дізнатися історію ефективності акцій, які збираєтеся придбати на фондовому ринку.

с) Вам потрібно порівняти відсоткові ставки кількох банків.

д) Ви хочете більше дізнатися про старе планування вашого міста.

8. Ви читаєте в газеті про переговори щодо зарплати за участю працівників громадського транспорту. Вони погрожують завтра влаштувати страйк, якщо їхні вимоги про підвищення зарплат і пільг не будуть задоволені. Що з наведеного нижче становить висновок із цього сценарію?

- a) платежі зі страхування здоров'я дуже дорогі.
- в) у найближчі кілька тижнів ціна на бензин спровокує підвищення цін на квитки.
- с) людям, які їздять автобусом, слід шукати можливу транспортну альтернативу.
- d) роботодавцям ніколи не подобається задовольняти вимоги щодо зарплати.

9. Що не правильно в цьому судженні: «Ви думаєте, що нам потрібні нові правила з контролю забруднення повітря? Я вважаю, що в нас і так занадто багато правил. Політики тільки й роблять, що затверджують нові обмеження і контролюють нас дедалі більше. Це пригнічує. Безумовно, нам не потрібні ніякі нові правила»?

- a) той, хто говорить, не піклується про довкілля.
- в) мовець змінив тему розмови.
- с) той, хто говорить, балотується на політичну посаду.
- d) той, хто говорить, нічого не розуміє в проблемі забруднювальних викидів.

10. На що Вам не слід спиратися, роблячи оціночне судження?

- a) інтуїція.
- в) здоровий глузд.
- с) чутки.
- d) минулий досвід.

11. Яке твердження представляє оціночне судження замість факту?

- a) моя презентація була чудова. Я впевнений, що мій начальник тепер мене підвищить.
- в) моя презентація була чудова. Усі клієнти сказали мені, що їм сподобалося.
- с) моя презентація була чудова. Вона заслужила премію від керівництва.
- d) моя презентація була чудова. Це було відзначено саме так на моїй атестації.

12. Ваша мрія - провести відпустку в Індонезії. Проаналізувавши інформацію, Ви вирішили, що для цієї поїздки необхідно 6000 \$. Яким способом найкраще досягти цієї мети?

- a) скоротити дискреційні витрати (понад життєво необхідні) на 200 \$ на місяць і накопичити грошей.
- в) попросити членів сім'ї та друзів подарувати гроші на поїздку.
- с) продати свій автомобіль, щоб фінансувати поїздку.
- д) підшукати більш розумне в грошовому відношенні місце для проведення відпустки.

13. Що не правильно в такому судженні? «Україна – любіть її або їдьте звідси!»

- a) немає нічого неправильного в цьому судженні.
- в) воно передбачає, що якщо Ви їдете з країни у відпустку, Ви її не любите.
- с) воно не говорить Вам про те, як любити її.
- д) воно пропонує тільки два варіанти, коли насправді їх набагато більше.

14. Яка з цих ситуацій НЕ потребує розв'язання проблеми?

- a) коли Ви принесли новий комп'ютер додому, Ви виявили, що в коробці немає миші.
- в) коли Вам повернули фотографії після друку, виявилось, що вони не Ваші.
- с) усі у вашому колективі хочуть влаштувати свято в ресторані «Зустріч», але Ви їли там тільки вчора ввечері.
- д) начальник просить Вас закінчити звіт до завтрашнього ранку, але сьогодні - день народження Вашого сина і Ви обіцяли повести його сьогодні ввечері на футбол.

15. Який варіант Інтернет-сайту, найімовірніше, надає найоб'єктивнішу інформацію про Авраама Лінкольна?

- a) www.members.aol.com/LeeV/Lincolnlover.html: домашня сторінка професора історії, який написав книгу про президентство Лінкольна.
- в) www.southerpower.org/assassinations: сайт Конфедеративної групи (прихильники рабства під час війни Півночі та Півдня) про знамениті політичні вбивства, переважно присвячений Лінкольному (який виступав проти рабства).
- с) www.lincolndata.edu: сайт групи збереження історичної спадщини, яка заархівувала все листування Лінкольна.
- д) www.alincoln-library.com: президентська бібліотека у Спрінгфілді, Іллінойс, присвячена біографії шістнадцятого президента.

16. Що є найімовірнішою причиною наступного: «Наша хокейна команда була непереможною в цьому сезоні»?

- a) інші команди не мають нової хокейної амуніції.
- в) у нас є новий тренер, який посилено працює над нашою командою.
- с) деякі члени нашої команди провели це літо в хокейному таборі.
- д) я одягав свій щасливий светр перед кожною грою.

17. Що не правильно в «логіці» такого твердження: «Як Ви можете вірити його показанням свідків? Він же - засуджений злочинець!»

- a) факт, що людину, яка дає свідчення, було визнано винною у злочині, не означає, що вона бреше.
- в) засуджений злочинець не може свідчити в суді.
- с) у мовця є упередженість проти злочинців.
- д) той, хто говорить, очевидно, не відвідував юридичної школи.

18. Що з нижченаведеного є обґрунтованим судженням?

- a) я отримав на іспиті «відмінно». Учора ввечері я дуже втопився, хоча всього лише займався. Щоб і далі отримувати «відмінно» мені потрібно перестати так напружено займатися.
- в) Ваш автомобіль погано їде. Ви щойно намагалися пояснити новому механіку, що Вам потрібно замінити масло. Б'юся об заклад, що він – причина Ваших автомобільних проблем.
- с) я не пилюсосив уже кілька тижнів. У мене з'явилося багато бруду і пилу по всій підлозі, а моя алергія загострилася. Якщо я хочу, щоб у будинку було чистіше, мені потрібно частіше пилюсосити.
- д) футбольна команда «Ворскла» (Полтава) ніколи не виграла Кубок УЄФА. Нещодавно вони виграли Кубок України. «Ворскла» скоро знову програє в Лізі Європи.

Прочитайте текст і дайте відповідь на два наступні запитання.

«Я завжди знала, що хочу стати морським біологом. У шість років мої батьки повели мене в акваріум, і це мене зачепило. А в коледжі я отримала практику на океанському дослідницькому рейсі і вирішила спеціалізуватися в океанографії.

Поїздки спонсорувала Служба Дослідження Планктону, і нашою метою було зібрати якомога більше різних типів мікроскопічних рослин і тварин, щоб подивитися, чи впливає на морську екосистему збільшення кількості рибалок. Нашу групу було розділено на дві команди для збору різних видів планктону. Працювати з фітопланктоном, особливо з синьо-зеленими водоростями, було здорово. Ми вимірювали рівень хлорофілу у воді, щоб визначити, де і в яких кількостях є фітопланктон. Працювалося добре, бо вода була прозорою, без каламуті та бруду».

19. Що таке фітопланктон?

- a) інша назва хлорофілу.
- b) мікроскопічна рослина.
- c) мікроскопічна тварина.
- d) вид риби.

20. Авторка каже, що її дослідницька група з'ясувала, чи призвело збільшення кількості рибалок у зоні вивчення до:

- a) позитивного впливу на місцеву економіку.
- b) виснаження рибних ресурсів.
- c) збільшення роботи для морських біологів.
- d) негативного впливу на стан навколишніх вод.

21. Ви хочете продати свій автомобіль трирічної давності і купити новий. Який Інтернет-сайт найімовірніше надасть найкращу інформацію про те, як продати старий автомобіль?

- a) www.autotrader.com: останні ціни та огляди нових і вживаних машин; поради щодо обґрунтування ціни.
- b) www.betterbusinessbureau.org: безкоштовна споживча та бізнес-освіта; консультування перед початком нового бізнесу.
- c) www.newwheels.com: дослідження кожної марки та моделі серед останніх пропозицій світового автомобільного ринку.

d) www.carbuyingtips.com: все, що Вам потрібно знати, перш ніж купити нову машину.

22. Яке з цих пояснень найбільш слабке?

a) ціни на бензин настільки високі, що багато людей більше не їздитимуть у далекі поїздки.

в) завтра я не зможу вдягнути свою нову сорочку, бо вона зараз у пранні.

с) домашня робота Васі не була готовою до терміну, тому що він не здав її вчасно.

d) цього року ми не маємо нових підручників, тому що шкільний бюджет був урізаний.

23. Яка з цих проблем є найбільш серйозною?

a) Ваш викладач хворий і пропустить заняття вранці, коли Ви збиралися скласти складний іспит.

в) Ви втрачаєте копію Вашого розкладу і забуваєте підготуватися до серйозного іспиту.

с) Ви не можете знайти одну з книг, які потрібні для підготовки до серйозного іспиту.

d) важливий іспит виявився складнішим, ніж Ви могли подумати, і включає питання, до яких Ви не готувалися.

24. Який із цих аргументів найважливіший під час оцінювання інформації, знайденої в мережі Інтернет?

a) автори, які публікуються в мережі Інтернет, зазвичай менш компетентні, ніж ті, що публікуються в пресі.

в) Інтернет - автори зазвичай упереджені.

с) будь-хто може опублікуватися в мережі Інтернет; немає гарантії в тому, що матеріал буде об'єктивним.

d) друкована інформація майже завжди точніша, ніж Інтернет - інформація.

25. Що не правильно в такому судженні? «Американські студенти не згодні, щоб буквена система оцінок успішності замінювалася на цифрову. Вони побоюються, що так можна дійти до того, що в них заберуть імена й звертатимуться до них за номерами!»

- a) висновок є занадто надмірним.
- в) немає нічого неправильного в цьому твердженні.
- с) студенти не повинні брати участь в обговоренні системи оцінювання їхнього навчального закладу.
- d) судження не пояснює, чому керівництво хоче позбутися буквених оцінок.
26. У чому справді полягає проблема, а не просто якийсь її вторинний наслідок?
- a) Ваш банк стягує за користування кредитом 4% від кожної суми.
- в) Ваш ліміт за кредитною картою вичерпався, коли Ви хотіли розплатитися нею в магазині.
- с) щомісяця Ви витрачаєте більше грошей, ніж заробляєте.
- d) минулого місяця п'ята частина Вашої зарплати пішла тільки на погашення відсотків за кредитами.
27. Яка фраза є прикладом гіперболи?
- a) у досконалому світі не було б воєн.
- в) це вбрання злякало б і шкуру кішки.
- с) Ви не найкращий кухар у світі.
- d) він їздить майже так само швидко, як гонщик у перегонах Наскар.

Таблиця Г.1

**Лист відповідей до тесту Критичного мислення Л. Старкі
в адаптації О. Л. Луценко**

1. a b c d	11. a b c d	21. a b c d
2. a b c d	12. a b c d	22. a b c d
3. a b c d	13. a b c d	23. a b c d
4. a b c d	14. a b c d	24. a b c d
5. a b c d	15. a b c d	25. a b c d
6. a b c d	16. a b c d	26. a b c d
7. a b c d	17. a b c d	27. a b c d
8. a b c d	18. a b c d	
9. a b c d	19. a b c d	
10. a b c d	20. a b c d	

У табл. Г2 наведені варіанти (букви) правильних відповідей. За кожний збіг з ключем досліджуваному нараховується один бал. Показником за тестом є сума балів (правильних відповідей). При цьому, якщо досліджуваний не встиг виконати деякі завдання за 30 хвилин, вони вважаються нерозв'язаними.

Таблиця Г.2

**Ключ-дешифратор до тесту Критичного мислення Л. Старкі
в адаптації О. Л. Луценко**

1. b	11. a	
2. c	12. a	21. a
3. a	13. d	22. c
4. b	14. c	23. b
5. c	15. d	24. c
6. a	16. b	25. a
7. d	17. a	26. c
8. c	18. c	27. b
9. b	19. b	
10. c	20. d	

У табл. Г.3 наведені норми до тесту критичного мислення.

Таблиця Г.3

Нормативні дані до адаптованого тесту критичного мислення

Вибірка	Обсяг вибірки	Критичне мислення		Дуже низький рівень	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень
		М (середнє)	σ (ст.откл.)					
Загальна	295	15,4	4,8	<5	5-9	10-20	21-25	>25
Чол.	89	14,4	4,4	<5	5-9	10-18	19-23	>23
Жін.	206	15,8	4,9	<6	6-10	11-20	21-25	>25
Студенти	237	16,1	4,6	<7	7-10	11-20	21-25	>25
Юнаки	65	15,2	4,0	<7	7-10	11-19	20-23	>23
Дівчата	172	16,4	4,8	<6	6-10	11-21	22-26	>26
Дорослі	58	12,8	4,6	<3	3-7	8-17	18-22	>22
Дорослі, чол.	24	12,2	4,6	<3	3-6	7-16	17-21	>21
Дорослі, жін.	34	13,1	4,7	<3	3-7	8-17	18-22	>22

Додаток Д

Методика «Гнучкість мислення» А. С. Лачинса

Гнучкість мислення – це швидка реакція і адекватність рішення, адаптивність і пластичність мислення і поведінки, вміння замінити неефективний спосіб оптимальним, свобода від стереотипів.

Мета – виявлення пластичності – ригідності мислення.

Оснащення: аркуш паперу, ручка, секундомір.

Інструкція: «Вам пропонується написати фразу «В полі вже танув сніг» чотирма різними способами».

Спосіб 1. Після команди «Почали!» напишіть дану фразу стільки раз, скільки встигнете до команди «Стоп!».

Спосіб 2. Після команди «Почали!» напишіть цю фразу друкованими літерами стільки раз, скільки встигнете до команди «Стоп!».

Спосіб 3. Після команди «Почали!» напишіть цю фразу стільки раз, скільки встигнете до команди «Стоп!», в такий спосіб: перша і всі непарні букви повинні бути письмовими і великими, а друга і всі парні - маленькими і друкованими.

Спосіб 4. Після команди «Почали!» напишіть фразу своїм звичним почерком, але при цьому повторюйте кожен букву по два рази. Працюйте якомога швидше до команди «Стоп!».

Обробка та аналіз даних

1. Підраховується кількість написаних букв в кожному завданні:

M1, M2, M3, M4.

2. Обчислюється середнє значення для трьох завдань:

$$MCP = M2 + M3 + M4 / 3$$

3. Визначається коефіцієнт креативної гнучкості:

$$K_{гнуч} = MCP / M1$$

Якщо $K_{гнуч}$ лежить в межах від 0,5 до 1, отже, випробовуваний володіє пластичним мисленням, легко і швидко переходить від однієї діяльності до іншої, оперативно реагує на зміну вхідної ситуації, здатний приймати адекватні рішення.

Значення $K_{гнуч}$ менше 0,5 свідчить про ригідність мислення, низькому рівні креативної гнучкості. Випробуваний не здатний швидко і адекватно реагувати на зміни ситуації, відчуває труднощі у зміні суб'єктивної програми діяльності.

Додаток Е

Конспекти занять програми розвитку аналітичного та критичного мислення у старшокласників «Майстерність мислення: розвиток критичного та аналітичного підходу»

ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: «Основи критичного мислення для юнаків: навички майбутнього»

Мета:

- створення психологічного простору;
- вироблення правил групи;
- налагодження зв'язків у групі;
- оцінка поінформованості та актуалізація проблеми;
- надання інформації та засвоєння знань;
- розвиток умінь і здатностей;
- підведення підсумків роботи.

Завдання:

- розвиток навичок критичного та аналітичного мислення;
- вдосконалення навичок комунікації;
- розвиток навичок вирішення проблем;
- навчити учасників адаптуватися до змін, розглядати помилки як можливість для навчання та розвитку.

Обладнання: м'ячик, фліпчарт, аркуш паперу з намальованим на ньому деревом, стікери у вигляді листочків, клей, ручки, роздруковані кольорові «зубчатки-механізми», бланки з фактами та інтерпретаціями до них.

Час: 80 хвилин.

Вік учасників: 16-18 років (10-11 класи)

Хід заняття

1.«Привітання»

Мета: навчити учасників ефективно вступати в контакт з іншими.

Тривалість: 10 хв.

Психолог розсаджує групу по колу і ділить її на підгрупи по 2-3 людини в кожній. Привітання складається зі слів: ящички, хрящички, сірники, окуляри, корячка. Привітання вимовляється всіма учасниками одночасно, але кожна з груп вимовляє тільки своє слово. Привітання не викрикують, а вимовляється на одному диханні, всі слова вимовляються ясно. У результаті повинно вийти щось схоже на «Апчхи». Повторюється 3-5 разів.

2. Знайомство.

Вправа: у дитинстві я хотів (ла) бути...

Мета: створення у групі невимушеної атмосфери спілкування, доброзичливості, налаштування на співпрацю.

Метод: самопрезентація.

Тривалість: 10 хв.

Ресурси: м'ячик або м'яка іграшка.

Опис. Учасники сидять у великому колі. Починає вправу психолог. Він кидає м'яч одному з учасників, запитуючи «Ким ви хотіли бути у дитинстві та чому?», «Яким бачите своє професійне майбутнє через п'ять років?». Піймавши м'яч, учасник називає ім'я, відповідає на запитання, потім кидає м'ячик комусь іншому. Процес триває, поки не представляться усі учасники. Вправу можна виконувати у формі взаємного інтерв'ю. Учасники обговорюють питання парами, після чого представляють своїх співрозмовників по колу.

Обговорення:

У кого здійснилася дитяча мрія? (можна підтримати оплесками).

Як пов'язані дитячі мрії з реальністю?

Які чинники впливають на досягнення професійних успіхів у майбутньому?

3. Очікування. Вправа «Дерево сподівань»

Мета: виявлення сподівань учасників від тренінгу; визначення кола питань, на які доцільно звернути увагу в процесі роботи з групою.

Метод: фасилітація.

Тривалість: 10 хв.

Ресурси: фліпчарт, аркуш паперу з намальованим на ньому деревом, стікери у вигляді листочків (їх утричі більше, ніж учасників), клей, ручки.

Опис. Учасники отримують по три стікери. На кожному з них учасники записують відповіді: «Що я хочу взяти з оголошеної теми?», «Чого планую навчитися?», «Якого результату хочу досягнути?»

Після цього учасники по чергово виходять до фліпчарту, зачитують очікування і наклеюють їх у верхній частині дерева.

Наприкінці тренінгу всі пригадують свої очікування. Листочки з очікуваннями, що справдилися, переклеюють з верхньої частини дерева у нижню (на землю). Нереалізовані очікування залишаються на місці.

Обговорення

- Для чого потрібно визначати свої очікування?
- Що робити, щоб очікування справдилися? (Діяти, працювати).

4. Правила роботи тренінгової групи. Вправа «Механізм взаємодії».

Мета: формулювання, обговорення та прийняття норм взаємодії в групі під час тренінгу для забезпечення комфортного простору розвитку.

Метод: обговорення в групі / фасилітація.

Ресурси: роздруковані кольорові «зубчатки-механізми»

Тривалість: 10 хв.

Опис. «Друзі, зараз ми з Вами запустимо механізм нашої взаємодії, нашої спільної роботи. І для цього нам необхідно, щоб всі деталі співпали та зійшлися.

В мене в руках Ви бачите ось такі деталі. Зараз попрошу Вас об'єднатися в групи по 2 осіб.

Ваше завдання – подумати, написати свою пропозицію домовленості, вийти до фліпчарту та наклеїти її, розказати про її користь для нас.

Подивіться, у нас з Вами є домовленості і для цього, щоб наш механізм запусився та увійшов в дію, я пропоную Вам поставити свої підписи чи веселі наліпки, які підсилять дію механізму. Дякую!

Тепер наш механізм запрацював разом з нашим тренінгом.

(Орієнтований перелік домовленостей додаємо)

Правила

1. Слухати та чути один одного.
2. Правило піднятої руки: не перебивати, говорити по черзі.
3. Не ображати та не ображатися.
4. Активно брати участь в обговоренні проблеми.
5. Говорити тільки від свого імені.
6. Бути позитивними до себе та інших.
7. Правило доповнення: думки, ідеї, пропозиції додаються до вже висловлених, а не заперечують їх.
8. Дотримуватися регламенту.
9. Правило «Одного мікрофону»
10. Правило конфіденційності.

5. Міні лекція «Критичне мислення»

Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку.

Зазвичай ми ставимося до процесу мислення так, ніби це щось саме собою зрозуміле та природне – як дихати чи кліпати очима. При цьому більшість з нас майже не використовують можливості, які закладені в цій дивовижній людській здатності. Насправді ж мислення можна і навіть необхідно постійно вдосконалювати/тренувати, так як тренуються, наприклад, спортсмени чи музиканти. Бо людина – єдина істота в світі, яка може мислити критично.

Що ж таке критичне мислення? Це процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності/цінності інформації; властивість сприймати

ситуацію глобально, знаходити причини і альтернативи; здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів й аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і приймати зважені рішення – чому довіряти та що робити далі.

Його не варто плутати з:

- простим запам'ятовуванням (пам'ять комп'ютера набагато ширша, ніж наша, але це не значить, що комп'ютер може мислити).
- розумінням складних ідей (коли ми працюємо над розумінням чужої ідеї наше власне мислення пасивне – ми лише сприймаємо те, що створив хтось інший).
- творчим/інтуїтивним мисленням (мозок творця працює несвідомо – у цьому й головна відмінність).

Важливі ключові характеристики, які має критичне мислення:

- Свободу та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших).
- Інформація для нього – відправна, а не кінцева точка для розвитку (щоб народити зважену думку потрібно опрацювати величезну кількість матеріалів).
- Починається з постановки питань та проблем, які потрібно вирішити (перший крок до того, аби навчити учнів критичному мисленню полягає в тому, щоб допомогти їм розгледіти безкінечну кількість питань навколо).
- Використовує переконливу аргументацію (коли людина знаходить власне вирішення і підкріплює його розумними доказами).
- Є соціальним процесом (будь-яка думка перевіряється і відточується тоді, коли ми ділимося нею з іншими; коли ми сперечаємось, обговорюємо, заперечуємо і обмінюємося думками з іншими – ми поглиблюємо свою позицію).

6 етапів розвитку критичного мислення

1. Нерефлексивний мислитель – ще не усвідомлює «недорозвиненість» свого мислення.
2. Спонтанний мислитель – усвідомив, що має проблеми зі своїм мисленням.

3. Мислитель-початківець – намагається удосконалюватися, але без регулярної практики.

4. Практикуючий мислитель – визнає необхідність регулярної практики.

5. Просунутий мислитель – росте у процесі своєї регулярної практики.

6. Майстер мислення – усвідомлене і проникливе мислення стає візитівкою людини.

Базова техніка формування критичного мислення.

Її ключові етапи:

Перший етап — актуалізація (заохочення, викликання).

На цьому етапі має виникати зацікавлення. Він має такі цілі:

- допомагає встановити рівень власного знання, до якого можна додати щось нове, доповнити;

- сприяє виявленню поверховості, неточності, неправильності у знаннях;

- активізує мислення учнів;

- створює зацікавленість, спрямовує на вивчення, дослідження проблеми.

Другий етап — усвідомлення.

На цьому етапі ознайомлення зі змістом нової інформації (читання, розповідь, лекція, експеримент).

Третій етап — міркування (рефлексія) — найкритичніший етап.

Утворюється розмаїття думок, серед яких можна вибрати правильну. На цьому етапі нові знання перетворюються на власні.

6.Вправа «Факти та інтерпретації»

Мета: налаштування на тематику тренінгу, розвиток умінь аргументувати позицію.

Метод: групова дискусія.

Тривалість: 15 хв.

Ресурси: бланки з фактами та інтерпретаціями до них.

Опис: одним з показників успішності застосування критичного мислення є вміння відрізнити факт від його інтерпретації. Люди часто користуються не

фактами, а їх інтерпретаціями, які мають оцінний характер і більше кажуть про ставлення людини до того, що відбувається, ніж про сам факт. Зараз і ми з вами спрямуємо свою увагу на те, наскільки це вміння розвинене в нас самих. Ви отримуєте бланки з десятьма твердженнями. Серед них є і факти, і судження. Зараз вам потрібно уважно їх прочитати й визначити, які з цих тверджень є інтерпретаціями (перед цими твердженнями в бланку поставте літері І), а які – фактами (перед цим твердженням в бланку поставте букву Ф).

Твердження для вправи « Факти та інтерпретації»

1. *Федір говорив довше, ніж Антон.*
2. *Марина поводитися дуже агресивно.*
3. *Він весь вечір розмовляв про свій баскетбол.*
4. *Тоді вона навмисне змінила тему розмови.*
5. *Він говорив щиро.*
6. *Марія Петрівна забула про призначену зустріч.*
7. *Ольга щосили намагалася роздратувати Андрія!*
8. *Ти вічно запізнюєшся.*
9. *Ти запізнився на п'ять хвилин.*
10. *Сергій підвищив голос, коли зрозумів, що його не чують.*

(Коли всі учасники виконали завдання, проводиться перевірка. Учасники, не оголошуючи своїх варіантів, перевіряють власні відповіді.

Фактами є твердження 1,2,6,9. Твердження 5 можна вважати фактом, якщо ви маєте іншу фактичну інформацію, що підтверджує щирість співрозмовника, твердження 7 можна вважати фактом, якщо Ольга цими самими словами повідомила вам про свої наміри.).

Запитання до учасників.

Які деталі тверджень допомагали вам зробити висновки? Оцініть рівень складності завдання за 10 – бальною шкалою (10 балів – найвищий рівень складності).

7. Підсумок заняття. Рефлексія «Валіза».

Мета: підсумувати результати роботи в групі.

Тривалість: 10 хв.

Ресурси: папір, маркери.

Опис: учасникам потрібно намалювати на папері валізу. Попросити усіх присутніх сказати, що б вони хотіли взяти з собою в дорогу з тих знань і навичок, які вони отримали під час зустрічі. Учасники діляться своїми враженнями від заняття в довільній формі.

ЗАНЯТТЯ № 2

Тема: «Відкриття творчого потенціалу: шлях до креативності та інноваційного мислення»

Мета:

- знайомство учасників з особливостями мислення;
- навчитися відходити від шаблонів;
- навчитися ставити запитання;
- розвиток вміння робити всебічний аналіз, бачити у звиклих речах незвичні ресурси;
- активізація мислення, розвиток творчого потенціалу, усвідомлення бар'єрів, які заважають виявленню креативності;

Завдання:

- навчання методам розблокування творчості;
- освоєння стратегій та навичок для трансформації ідей;
- саморефлексія та оцінка власного прогресу;

Обладнання: капелюхи шести кольорів: білий, жовтий, червоний, чорний, зелений, синій, папір А3, маркери, м'ячик.

Час: 80 хвилин.

Вік учасників: 16-18 років (10-11 класи)

Хід заняття

1. Вправа «Привітання»

Мета: налаштувати групу на спільну роботу.

Тривалість: 10 хв.

Опис: учасники стають у коло. За годинниковою стрілкою, починаючи з психолога, висловлюють свої вітання, називають імена. Потім передають імпульс натисканням на праву руку сусіда. Вправа завершена, коли імпульс дійде до психолога.

2.Вправа «Шість капелюхів».

Мета: знайомство учасників з особливостями мислення, розвиток вміння керувати перебігом власних думок для досягнення більш про продуктивної роботи мислення, а також сприяти удосконаленню процесу мислення, гнучкості при вирішенні проблемних і творчих завдань.

Ресурси: капелюхи шести кольорів: білий, жовтий, червоний, чорний, зелений, синій, папір А3, маркери.

Метод: інформування, творча робота, аналіз ситуації.

Тривалість: 20 хв.

Інформація: у деяких культурах капелюх асоціюється з роллю, яку виконує людина у певний момент. Аналогічно і у ситуаціях спілкування можна перемикаєти спосіб мислення так само вільно, як за потреби ми міняємо капелюхи. Кольорові капелюхи - метафора, яка добре запам'ятовується, яку легко застосувати.

Метод шести капелюхів-це простий і практичний спосіб розділення процесу мислення на шість режимів, кожен з яких представлений метафоричним капелюхом певного кольору, тобто за допомогою капелюхів проблему розглядають з шести різних позицій.

Капелюхи мислення:

1. Білий капелюх: тільки факти, неупереджена та об'єктивна інформація. Це колір снігу, канцелярських паперів. У цьому режимі мислення нас цікавлять лише голі факти, холодні цифри.

Білий капелюх навчає людину неупереджено аналізувати факти, цифри, події.

2. Червоний капелюх: емоції, почуття, передчуття. У режимі червоного капелюха учасники можуть висловити свої почуття та інтуїтивні здогадки щодо

питання, яке обговорюється, не вдаючись у пояснення щодо того, чому це не так. Мислення у червоному капелюсі дає можливість вихлюпувати емоції відповідно до їх надходження, висловлювати інтуїтивні здогадки, передчуття без пояснень, логічних доказів, У червоному капелюсі можете виконувати роль екзальтованої людини, яка дозволяє собі фонтанувати емоціями.

Під червоним капелюхом вивільнюються накопичені емоції, завдяки чому вони більше не «заважатимуть» роботі, з'являється можливість тверезо подумати. Адже, відомо, що стримування емоцій негативно впливає на процес мислення, а сильні емоції управляють думками.

3. Жовтий капелюх: тільки позитивне, плюси ситуації, явища, проблеми.

Жовтий колір наводить на думку про сонячні промінчики, жвавість й оптимізм. Це колір радості, джерело позитивних очікувань. Надівши жовтий капелюх, опиняємося в сфері позитивного мислення: знаходимо в ситуації краще, говоримо про перспективи й переваги, приховані ресурси.

4. Чорний капелюх: критична оцінка. Чорний колір нагадує про мантію судді, це колір обережності. У режимі чорного капелюха учасники дивляться на ситуацію ніби через темні окуляри «Що може статися поганого або що піде не так?», Цей капелюх дає можливість зосередитися на слабких місцях, помилках, прорахунках, оцінити ризики, критично оцінити негативні аспекти події, явища, проблеми. Це колір логічно обґрунтованої критики та оцінювання того, що відбувається. Обережність захищає нас від нерозважливих і непродуманих дій, вказує на можливі ризики і підводні камені.

5. Зелений капелюх: фокусування на творчості, альтернативних рішеннях, нових можливостях та ідеях. Зелений колір нагадує про рослинний світ, природну енергію, зростання й життя, символізує натхнення і творчу енергію. Перебуваючи під зеленим капелюхом, придумуємо нові ідеї, модифікуємо вже існуючі, шукаємо несподівані рішення, вносимо пропозиції, обговорюємо альтернативи. Зелений капелюх актуалізує творче мислення учасників, дозволяє здійснити нестандартний підхід до вирішення задачі, шукати нові способи та прийоми.

6. Синій капелюх: управління розумовими процесами у групі під час виконання вправи. Синій колір асоціюється з небом, мріями. Він відрізняється від інших капелюхів тим, що призначений не для роботи зі змістом завдання, а для управління самим процесом. Учасник у синьому капелюсі спостерігає за процесом, слідкує за дотриманням правил гри, визначає порядок презентації інших капелюхів, формулює уточнювальні запитання, підбиває підсумки досягнутого, визначає напрям розвитку, «Чого ми вже досягли?», «Чого прагнемо досягти?», «Що нам робити далі?». Зокрема, цей капелюх використовують на початку виконання завдання для визначення того, що належить зробити, і наприкінці - для узагальнення досвіду. Синій капелюх допомагає людині знаходити сенс у тому, що вона робить, продуктивно керувати процесом мислення, узагальнювати накопичений досвід.

3. Вправа «Шаблони»

Мета: навчитися відходити від шаблонів

Тривалість: 15 хв.

Інформація: тепер, коли ми вже знайомі з процесом як цілеспрямовано дивитися на речі під різним кутом, ми зможемо в будь-якій ситуації знайти найбільш придатний фокус. Але щось нове ще поки не з'явилося, тому що ми просто змінювали кут зору, не змінюючи самого об'єкта. Процес латерального мислення тільки почався. Щоб продовжити цей процес нам необхідно здійснити те, що називають «латеральним розривом» (розривом шаблону, зрушенням або зсувом). Саме розрив шаблону допоможе нам порушити логіку мислення, щоб прийти до нових ідей.

Завдання. Учасники стоять в тісному колі, їм дається невеликий м'ячик (розміром приблизно з тенісний) і формулюється завдання: якнайшвидше перекинути цей м'ячик один одного так, щоб він побував в руках у кожного. Психолог фіксує необхідний на це час. Оптимальне число учасників у колі від 6 до 8; при більшій їх кількості доцільно виконувати вправу в декількох підгрупах. Вправа повторюється 3-4 рази, психолог просить робити його якомога швидше.

Коли витрати часу доведені приблизно до 1 с на кожного учасника, психолог просить винайти і продемонструвати спосіб, яким можна перекинути м'яч так, щоб він побував в руках у кожного, витративши лише 1 с на всю групу. Зазвичай через деякий час учасники придумують і демонструють відповідне рішення. (Воно полягає в тому, що всі вони ставлять складені «човником» руки один над одним і по черзі розводять долоньки в сторони. М'ячик, падаючи вниз, передається з рук в руки і таким чином встигає побувати у кожного учасника). Завдання вирішено!

Психологічний зміст вправи. Демонстрація того, як проблема може бути вирішена більш ефективно за допомогою нетривіального підходу до неї і як цьому перешкоджають стереотипи («перекинути - значить підкинути вгору, а потім зловити»). Згуртування групи, навчання координації спільних дій.

Питання для обговорення:

Що заважало відразу ж побачити швидкий спосіб виконання завдання, який стереотип при цьому активізувався?

Кому першому прийшла думка перекидати м'яч, не підкидаючи, а гублячи його, і що підштовхнуло до цієї ідеї?

Які ситуації, коли стереотипне бачення заважало розгледіти простий і нетривіальний спосіб вирішення проблеми, зустрічалися в життєвому досвіді учасників і як вдавалося подолати ці обмеження?

4. Досліджуємо мислення. Метод «Ромашка Блума»

Мета: навчитися ставити запитання

Тривалість: 10 хв.

Ромашка Блума

Інформація:

Інструмент розроблений за педагогічним принципом таксономії (від грец. –порядок і закон) американського психолога Бенджаміна Блума та його шести рівнів учбових цілей в когнітивній сфері: знання – розуміння – застосування – аналіз – синтез – оцінка.

- ❖ Прості/фактичні (на перевірку пам'яті): що...? Де...? Коли...?
- ❖ Уточнюючі: ти вважаєш, що...? Тобто ти сказав, що...? Ти бачиш це так?
- ❖ Пояснюючі: чому...? Що мається на увазі...? Яка головна ідея...?
- ❖ Творчі, де є елемент прогнозу/припущення: а що, якби...? Як би покращили...? Запропонуйте альтернативу...
- ❖ Оцінювальні: чим щось відрізняється від іншого? Наскільки цінними є...? Як би ви визначили/аргументували...? Яке судження ви можете зробити з приводу...? тощо.
- ❖ Практичні, що мають висвітлити зв'язок теорії з життям: де це застосовується у повсякденному житті? Як це можна використати на практиці?

Орієнтовні питання:

1. Що таке мислення? Що таке критичне мислення?

2. Для чого людям застосовувати критичне мислення? Яке бачення критичного мислення у вас?
3. Чому варто застосовувати критичне мислення? Яка основна думка закладена у процесі критичного мислення?
4. Що буде відбуватися при використанні критичного мислення?
5. Чим спосіб звичайного мислення відрізняється від критичного?
6. Як застосовувати елементи критичного мислення у повсякденному житті?

Питання оформлюються у вигляді «ромашки Блума» (де на кожній пелюстці – відповідне питання) та дається на опрацювання в командах.

5. Вправа «Свіжий погляд»

Мета: розвиток вміння робити всебічний аналіз, бачити у звиклих речах незвичні ракурси.

Метод: групова дискусія, мозковий штурм.

Тривалість: 15 хв.

Опис. Психолог просить учасників пригадати українську народну казку «Колобок» або зачитує її.

Безліч таємниць приховують у собі казки, які ми багато разів чули, але ніколи не замислювалися, чому відбуваються ті чи інші події, навіщо персонажі роблять ті чи інші вчинки, чим пояснюється їхня дивна поведінка.

Усі ви, звичайно, пам'ятаєте казку про Колобка. На її прикладі я пропоную вам повправлятися в критичному осмисленні інформації. Для цього ми за правилами мозкового штурму дійдемо істини, знайшовши відповіді на такі **запитання:**

- Про що ця казка?
- Хто такий Колобок?
- Для чого його зробили?
- Ваше коротке резюме казки.

(Відповіді учасників записуються на аркуші паперу формату А3, що висить на дошці).

Підсумок завдання

Психолог: Наведені запитання – це запитання на інтерпретацію. Кожен може інтерпретувати події по своєму, потрібно лише знайти відповідні аргументи. Щось можна знайти в тексті, а щось домислити. І не варто забувати, що цінність відповідей у їхній правдоподібності (у випадку казки), доступності (зрозумілості) й доречності.

Інформація. В кінці казки Колобка з'їли, він виконав своє призначення. Ця казка про наслідки порушення заборони. Про втрату пильності. Про стереотипність поведінки. Колобок вважав, що модель поведінки, яка була успішною кілька разів поспіль, є ефективною завжди. Життя вчить нас бути гнучкими, використовувати різноманітні способи вирішення проблем, бути у постійному пошуку.

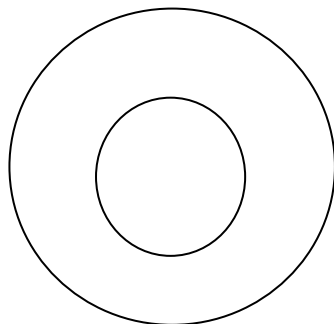
6. Вправа «Думай нестандартно!»

Мета: активізація мислення, розвиток творчого потенціалу, усвідомлення бар'єрів, які заважають виявленню креативності.

Метод: творча робота.

Тривалість: 5 хв.

ЗАВДАННЯ. Подивіться на рисунок і скажіть, що ви бачите?

Інформація. Якщо мислення спрямувати на пошук єдиної правильної відповіді, тоді людина обмежує себе в подальших пошуках нових ідей. Наприклад, поглянувши на малюнок, можна вирішити, що це два кола, і зупинитися. А можна продовжити розмірковування і доповнити відповідь варіантами: варене яйце на тарілці, капелюх згори, орбіта Меркурія і Венери, цоколь електричної лампи, більярдна куля. Що ще? Найкращий спосіб відшукати гарну ідею – мати багато ідей. Важливо не зупинятися на першій, продовжувати пошуки! Пам'ятайте, що

Т. Едісон перш ніж винайти електричну лампочку, випробував понад дві тисячі інших способів.

7. Підсумок заняття. Рефлексія «Піраміда почуттів»

Мета: закріпити емоційне піднесення

Тривалість: 10 хв.

Опис: запропонувати групі побудувати піраміду позитивних почуттів. Всі присутні говорять про те, що вони винесли з цієї зустрічі, поклавши свою руку зверху на руки тих, хто вже висловився. Учасники діляться своїми враженнями від заняття в довільній формі.

ЗАНЯТТЯ № 3

Тема: «Майстерність критичного мислення: від аналізу до творчості»

Мета:

- визначення критичного мислення учасниками;
- активізація групи та підготовка до вправ;
- сприяння первинному сприйняттю теми та розвиток творчих здібностей;
- розвиток аналітичних умінь;
- навчання критичному аналізу інформації;

Завдання:

- ознайомлення з концепцією критичного мислення;
- розвиток навичок аналізу інформації;
- стимулювання творчого мислення;
- спонукання учасників до самоаналізу та рефлексії щодо власного процесу мислення, виявлення особистих сильних і слабких сторін у критичному мисленні;
- застосування навичок у повсякденному житті.

Обладнання: кольорові стіки, ручки, плакат, аркуші, газетна стаття.

Час: 80 хвилин.

Вік учасників: 16-18 років (10-11 класи)

Хід заняття

1. Вправа «Привітання»

Мета: зняття напруги, підняття настрою.

Тривалість: 10 хв.

Опис: психолог говорить: «Усміхніться! Уявіть собі, що ви дуже щасливі. Відчуйте, як ваша усмішка лине із серця та піднімається, торкається ваших вуст. Ви усміхаєтеся! Бажаю Вам гарного настрою!»

2. Вправа «Мозковий штурм»

Мета: визначити, що таке критичне мислення в розумінні учасників тренінгового заняття.

Тривалість: 20 хв.

Хід вправи: На кольорових стікерах кожен з учасників заняття продовжує фразу «*Критичне мислення – це ...*»

Усі твердження прикріплюються до плаката, приготовленого заздалегідь.

Запитання для обговорення: чи просто мислити критично?

3. Вправа «Пересаджування»

Мета: активізувати групу, підготувати до виконання наступних вправ.

Тривалість: 10 хв.

Хід вправи: учасникам, у яких є, наприклад, рідна сестра, пропонується помінятися місцями. Далі просять встати й помінятися місцями, наприклад, усіх тих, у кого: гарний настрій; карі очі; тих, хто любить співати; у кого є бажання творити, хто вміє мислити критично.

4. Вправа «Сенкан»

Мета: допомогти учням у первинному сприйнятті теми; спонукати до проблемної роботи над текстом, розвивати творчі здібності, уяву, вміння нестандартно мислити, забезпечити ефективну роботу з розвитку критичного мислення.

Тривалість: 20 хв.

Хід вправи: учасників об'єднуємо в 4 команди. Лідерам пропонується скласти поетичну мініатюру з п'яти рядків за такою схемою:

- 1-й рядок – іменник (тема мініатюри);
- 2-й рядок – прикметник до теми;
- 3-й рядок – дієслово чи дієслівні форми;
- 4-й рядок – фраза, яка передає особисте ставлення до теми;
- 5-й рядок – синонім до іменника в першому рядку.

Наприклад:

Лідер

Розумний, активний;

Пропонує, ініціює, діє;

Головна фігура в школі;

Активіст.

Для виконання вправи можна використати іменники: *патріот, рушник, школа, українець, тощо.*

Відтак кожна група презентує свої напрацювання.

5.Вправа «Прочитай і проаналізуй»

Мета: розвивати вміння аналізувати отриману інформацію.

Тривалість: 10 хв.

Хід вправи: об'єднуємо учасників у чотири команди. Пропонується газетна стаття з місцевої преси (одна для всіх команд). Дається завдання підготувати відповіді на запитання.

Кожна команда, заздалегідь вибравши собі запитання за методикою ромашки, відповідає перед учасниками.

Запитання:

- Хто автор цього тексту? Що вам відомо про нього? (або про них)? Коли написано цей текст? Яке значення має час створення тексту?

- Де відбулися події, про які йдеться в цьому тексті? Яке значення має місце, в якому відбулися події, описані в тексті?

- Які факти наведено в тексті? Які висновки з них можна зробити? Чому було створено текст? Які причини події, описаних у тесті?

- Як цей текст допомагає дізнатися більше про події, які відбувалися?

Запитання для обговорення:

- Чи легко було виконувати вправу?

6. Підсумок заняття. Рефлексія «Віночок побажань».

Мета: підбити підсумки зустрічі групи, закріпити почуття єдності.

Тривалість: 10 хв.

Опис: по черзі всі присутні кладуть свою руку на плече людини поряд і дарують ті знання й враження, які взяли із зустрічі групи. Після того, як коло замкнеться, психолог може сказати, що опускаючи руки, ми не розриваємо коло, адже воно може надати нам підтримку в будь-яку хвилину. Учасники діляться своїми враженнями від заняття в довільній формі.

ЗАНЯТТЯ № 4

Тема: «Емоційний інтелект та критичне мислення: шлях до самовдосконалення та командної роботи»

Мета:

- діагностика емоційного стану, сприяння позитивним змінам настрою;
- розвиток критичного мислення, уміння працювати в команді.

Завдання:

- навчання усвідомлення емоцій;
- покращення здатності співпереживати та розуміти емоційні стани інших, що є ключовим для ефективної комунікації та взаєморозуміння;
- тренування навичок саморегуляції;
- вдосконалення навичок критичного мислення;

- застосування навичок в командній роботі.

Обладнання: великий аркуш паперу із зображенням градусника, маркери, малюнки пташок, кольорові олівці, аркуші, ручки.

Час: 100 хвилин.

Вік учасників: 16-18 років (10-11 класи)

Хід заняття

1.Вправа «Інтерв'ю»

Мета: сприяти більшому поглибленню знань про учасників.

Тривалість: 10 хв.

Опис: учасники об'єднуються в пари і по черзі беруть одне в одного інтерв'ю за такими запитаннями:

1. Ім'я.
2. Три речі, які ти найбільше любиш у житті.
3. Життєве кредо.
4. Твоя мрія.
5. Портрет співбесідника (потрібно зобразити співбесідника, використовуючи будь-які асоціації та образи).

2.Психологічний настрій - метод «Градусник».

Розпочати нашу зустріч ми пропонуємо із вправи, яка називається «Градусник»

Мета: діагностика емоційного стану, сприяння позитивним змінам настрою.

Обладнання: великий аркуш паперу із зображенням градусника, маркери.

Тривалість: 15 хв.

Порядок роботи.

Крок 1. Кожен має виявити свій теперішній душевний емоційний стан у градусах (від — 10 до + 10), пояснюючи свою думку.

Крок 2. Почну цю процедуру я. ....Присутні висловлюють свої думки.

«Температуру» кожного я фіксую маркером на градуснику.

Крок 3. Після того, як всі висловились, я пропоную подивитись загальну картину та сформулювати свої враження від градусника.

Додаткові міркування: якщо всі позначки знаходяться на верхній позиції, то можна починати проводити заняття. Якщо велика кількість крапок, які сигналізують погане емоційне почуття, бажано поліпшити психологічну атмосферу у класі, поговоривши з учнями і налаштувати їх на роботу.

Отже, я бачу температура наша свідчить про гарний емоційний стан і ми готові працювати.

3.Вправа «Синя пташка»

Мета: демонструвати, як різні люди реагують на непередбачувані ситуації та зміни, і як ці реакції відображають їхнє ставлення до життя та особисті погляди.

Тривалість: 15 хв.

Учасникам пропонується зручно сісти, заплющити очі й уявляти те, що говоритиме психолог.

Психолог: одного разу синя пташка зненацька влетіла у вікно вашої кімнати і потрапила у пастку. Щось у цій пташці вас приваблює, і ви вирішили залишити її в себе. Але, на ваш подив, наступного дня пташка змінює колір із синього на жовтий! Ця незвичайна пташка змінює кольори щоночі: вранці третього дня вона яскраво-червона, а на четвертий день стає зовсім чорною. Якого кольору пташка, коли ви прокидаєтесь п'ятого дня?

Перед кожним учасником на столі – малюнок пташки, який необхідно розфарбувати, зобразивши пташку на п'ятий день.

Інтерпретація

Пташка, яка влетіла до кімнати, комусь здається символом удачі, когось змушує непокоїтися про те, що щастя буде нетривалим. Реакція людини демонструє, як вона реагує на труднощі й невизначеність у реальному житті.

Ті, хто побачив, що пташка залишиться чорною, сприймають життя песимістично і схильні вважати, що, якщо ситуація одного разу погіршилася, то вона вже ніколи не нормалізується.

Ті, хто сказав, що пташка знову стала синьою, оптимісти, які вірять у те, що життя – суміш гарного й поганого, і не слід боротися з цією реальністю. Оптимісти сприймають неприємності спокійно й дозволяють життю тривати без зайвого занепокоєння та стресу. Такий погляд дає змогу благополучно переносити хвили нещастя і протистояти їм.

Ті, хто відповів, що пташка була білою, під тиском поведуться спокійно й рішуче. Вони не витрачають часу на хвилювання й нерішучість, навіть коли ситуація розвивається не на їхню користь.

Тих, у кого пташка стала золотою або іншого кольору можна описати словом «сміливий». Однак потрібно пам'ятати, що межа між сміливістю і нерозсудливістю дуже тонка.

Висновки

Кожна людина прагне радості та щастя, а надійний шлях до неї – контроль над думкою. Щастя залежить не так від зовнішніх чинників і обставин, як від внутрішніх думок, не від того, що у вас є, чи хто ви є, не від того, де ви живете і ким працюєте.

Почуття щастя чи нещастя залежить від стану розуму. Так, дві різні людини, перебуваючи у такому самому місці, роблячи ту саму справу, володіючи приблизно однаковою сумою грошей, можуть по-різному почуватися: одна – жалюгідною, інша – щасливою. Чому? Через різні переконання.

Тож стежте за своїми думками – вони стають словами, стежте за своїми словами – вони стають вчинками, стежте за своїми вчинками – вони стають характером, стежте за своїм характером – він визначає вашу долю.

4.Вправа «Звукова гімнастика»

Тривалість: 5 хв.

Робимо глибокий вдих носом, а на видиху голосно й енергійно вимовляємо звук.

- А - впливає благотворно на весь організм
- Є - впливає на щитовидну залозу
- І - впливає на мозок, очі, ніс, вуха
- О - впливає на серце, легені;
- В - впливає на органи, розташовані в області живота;
- Я - впливає на роботу всього організму;
- М - впливає на роботу всього організму;
- Х - допомагає очищенню організму;
- ХА - допомагає підвищити настрій.

5.Вправа « Великі відкриття й винаходи»

Тривалість: 25 хв.

Для виконання цього завдання нам потрібно об'єднатися в групи за порами року (групи по 4 учасники) . Кожна група отримує аркуш і ручку для виконання завдання.

Крок 1

Методом «мозкового штурму» протягом трьох хвилин знайдіть відповіді на таке запитання: «Які 5 наукових відкриттів або винаходів за останні 100 років, на ваш погляд, найбільше (позитивно чи негативно) вплинули на розвиток людства?»
Запишіть ваші відповіді.

Крок 2

Оберіть з вашого переліку один винахід або відкриття і протягом трьох хвилин наведіть три приклади його позитивних наслідків. Запишіть ваші відповіді.

Крок 3

Протягом наступних трьох хвилин наведіть три приклади негативних наслідків цього ж відкриття або винаходу. Запишіть ваші відповіді.

Крок 4

Спробуйте «розпакувати» процес свого мислення. Як Ви думали, коли виконували завдання? Поділіться враженнями з іншими учасниками. Чи легко думати?

Підсумок завдання

Психолог: саме такими прийомами ми користуємося, коли хочемо зробити усвідомлений вибір у складній чи незнайомій ситуації (такий аналіз не проводиться, коли ми обираємо тістечка до вечері з відомих нам).

Ми обираємо основні моменти, порівнюємо, обґрунтовуємо, перевіряємо. Критичне мислення в цьому випадку – це ключ до успішнішого вирішення проблеми, оскільки воно забезпечує високоякісні висновки.

6.Вправа «Емоційна валізка»

Мета: розвивати свій емоційний інтелект, поглиблювати розуміння себе та інших учасників групи, що сприяє покращенню співпраці та командної роботи.

Тривалість: 20 хв.

Ресурси: ручки, аркуші паперу.

Опис: роздайте кожному учаснику аркуш паперу та ручки. Попросіть кожного учасника записати на аркуші п'ять різних емоцій, які вони відчують у повсякденному житті (наприклад: радість, смуток, роздратування, страх, зацікавленість тощо). Потім попросіть їх обернутися до свого сусіда або сусідки і показати їм свою «емоційну валізку», попросивши їх обрати одну емоцію з списку. Коли всі учасники виберуть емоцію, кожен повинен поділитися або поповнити історію або ситуацію, яка співвідноситься з обраною емоцією. Після того, як усі учасники поділяться своїми історіями, можна провести коротке обговорення про те, які стратегії кожен використовує для керування своїми емоціями та як вони можуть впливати на командну роботу та самовдосконалення.

7.Підсумок заняття. Рефлексія «Подарунок»

Мета: завершити зустріч на позитивній ноті.

Тривалість: 10 хв.

Опис: імена всіх учасників потрібно написати на листочках і покласти в коробку. Учасники витягують ім'я іншого учасника (якщо своє, то тягнуть листочок ще раз) і вигадують подарунок, який би вони подарували цій людині. Учасники діляться своїми враженнями від заняття в довільній формі.

ЗАНЯТТЯ № 5

Тема: «Критичний аналізі рефлексія: від інформації до усвідомлення»

Мета:

- навчити аналізувати будь-яку інформацію, оцінювати її з різних позицій, а не сприймати як належне за її формою;
- повторення пройденого;
- усвідомлення результатів «Що здобули протягом занять?», «Наскільки справдилися очікування?»;
- створення позитивного настрою наприкінці заняття;
- обмін враженнями.

Завдання:

- навчання методам розблокування творчості;
- освоєння стратегій та навичок для трансформації ідей;
- саморефлексія та оцінка власного прогресу;

Обладнання: 2 картини, стікери, ручки, фліпчарт, маркери, аркуші паперу.

Час: 100 хвилин.

Вік учасників: 16-18 років (10-11 класи)

Хід заняття

1.Вправа «Заява»

Мета: самопізнання і самовираження за допомогою метафоричних засобів.

Тривалість: 10 хв.

Опис: учням по черзі необхідно заявити про себе: це може бути оголошення в газеті або усне повідомлення у вигляді реклами.

2.Вправа « Моє бачення, моє мислення»

Мета: навчити аналізувати будь-яку інформацію, оцінювати її з різних позицій, а не сприймати як належне лише за її формою.

Тривалість: 15 хв.

Хід вправи: об'єднуємо групу у 2 команди і пропонуємо для розгляду картини.

Потім по чергово ставимо запитання.

Приклад 1: Що ви бачите на картині «Все – марнота» Чарльза Аллана Гілберта?

Жінку, яка милується собою перед дзеркалом? Спробуйте ще раз глянути на цей витвір, відійшовши подалі.

Що ви бачите зараз? Чи змінилося щось зі зміною перспективи? Ви так само бачите зараз жінку чи щось інше вийшло на перший план?

От у цьому й полягає суть критичного мислення. Воно підшукує іншу, безсторонню думку про ту саму реалію.

Приклад 2: Що ви бачите на картинці? Вазу чи два обличчя?

Обидві ці картинки наочно ілюструють те, що речі можуть відрізнятися від тих, якими вони нам здаються на перший погляд. А критичне мислення допоможе нам виявити це.

Запитання для роздумів: де ми можемо використовувати критичне мислення?

Завершальне слово психолога:

Сучасне суспільство змінюється досить швидко, важко прогнозувати навіть найближче майбутнє.

3.Вправа «Дві правди, одна брехня».

Мета: повторення пройденого матеріалу.

Метод: групова дискусія.

Тривалість: 15 хв.

Ресурси: стікери, ручки.

Опис. Кожен учасник отримує 3 стікери, Протягом 2-3 хв треба придумати два правдивих і одне помилкове твердження з тематики тренінгу (або тематичного блоку), записати їх на стікерах (окреме твердження на окремому стікері). Охочі зачитують, а група визначає, яке з них помилкове.

4.Вправа «Порівняння з очікуваннями. Завершальна частина.

Мета: усвідомлення результатів «Що здобули протягом тренінгу?», «Наскільки справдилися очікування?»

Метод: модерація.

Тривалість: 10 хв.

Ресурси: фліпчарт, маркери, стікери.

Опис. «Підходить до завершення наш з Вами тренінг. Ми всі плідно і ефективно попрацювали. Всі великі МОЛОДЦІ. Час підсумувати все що було сказано, зроблено...

- Що взнали протягом тренінгу?
- Чого навчилися?
- Що ще хочете взнати/навчитися?
- Якщо б довелося вдруге взяти участь у тренінгу тієї ж тематики, якими би були ваші очікування?

5.Вправа «Щасливо!»

Мета: створення позитивного настрою наприкінці тренінгу.

Метод: рухлива вправа.

Тривалість: 10 хв.

Опис: кожен учасник по черзі показує жест прощання, інші його повторюють.

6.Вправа «Мапа думок»

Мета: стимулювання рефлексії та критичного мислення шляхом візуалізації думок та ідей, обмін думками та перспективами, що сприяє загальному розумінню теми та збагаченню обговорення.

Тривалість: 20 хв.

Ресурси: ручки, аркуші паперу

Опис: роздайте кожному учаснику аркуш паперу та ручки. Попросіть учасників написати в центрі аркуша загальну тему: «Критичний аналіз. Рефлексія». Потім попросіть їх думати про всі аспекти теми та записувати на аркуші всі ідеї, питання, аспекти, що їм приходять на думку щодо цієї теми. Після того, як учасники запишуть свої думки, попросіть їх обмінятися своїми мапами думок у парах або невеликих групах. Кожен учасник може пояснити свої записи та обговорити їх з іншими учасниками. На завершення вправи, попросіть кожного учасника вибрати одну ідею або аспект, який вони вважають найбільш цікавим або важливим, і поділитися ним з усією групою.

7. Підсумок занять. Рефлексія «Дій»

Мета: сформулювати плани на майбутнє з урахуванням знань, отриманих під час зустріч.

Тривалість: 10 хв.

Опис: запропонуйте кожному учаснику подумати про те, що він отримав від участі в групі самопомоги і що збирається робити після неї. Запропонуйте учасникам розділити аркуш паперу на три стовпці з написом «Шість місяців», «Три місяці» й «Завтра» та заповнити ці стовпці. Дайте учасникам 10 хвилин, а потім попросіть кожного зачитати одну найважливішу річ із колонки. Учасники діляться своїми враженнями від усіх пройдених занять в довільній формі.